מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל
מרכז אנגלברג לילדים ולנוער

משרד הרווחה והשירותים החברתיים
אגף למחקר, תכנון והכשרה;
האגף לשירותים אישיים וחברתיים;
האגף לשירותי רווחה ושיקום;
האגף לטיפול באדם עם מוגבלות שכלית התפתחותית

שירותי האומנה בישראל:
תהליכי שינוי ותמונת מצב

יואה שורק ♦ רחל סבו-לאל ♦ ברכי בן סימון

המחקר נערך ביוזמת האגף למחקר, תכנון והכשרה ובוצע בשיתוף עם האגף לשירותים אישיים וחברתיים, שירות ילד ונוער, האגף לשירותי רווחה ושיקום והאגף לטיפול באדם עם מוגבלות שכלית התפתחותית במשרד הרווחה והשירותים החברתיים.

המחקר מומן בסיוע משרד הרווחה והשירותים החברתיים,
ובעזרת תרומה מיוחדת של אנני סנדלר, וירג'יניה, ארצות הברית

דמ-14-664

שירותי האומנה בישראל:
תהליכי שינוי ותמונת מצב

יואה שורק רחל סבו-לאל ברכי בן סימון

המחקר נערך ביוזמת האגף למחקר, תכנון והכשרה ובוצע בשיתוף עם
האגף לשירותים אישיים וחברתיים, האגף לשירותי רווחה ושיקום והאגף לטיפול באדם
עם מוגבלות שכלית התפתחותית במשרד הרווחה והשירותים החברתיים.

המחקר מומן בסיוע משרד הרווחה והשירותים החברתיים,
ובעזרת תרומה מיוחדת של אנני סנדלר, וירג'יניה, ארצות הברית

ניסן תשע"ד ירושלים אפריל 2014

FOSTER CARE SERVICES IN ISRAEL: NATIONAL STUDY

Yoa Sorek, Rachel Szabo-Lael, Brachi Ben Simon

An executive summary in English is available on the Institute website:
www.jdc.org.il/brookdale

עריכת לשון: רונית בן-נון
הפקה והבאה לדפוס: לסלי קליינמן

מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל
מרכז אנגלברג לילדים ולנוער
ת"ד 3886
ירושלים 91037

טלפון : 02-6557400
פקס : 02-5612391

כתובת האינטרנט : www.jdc.org.il/brookdale

פרסומים נוספים של המכון בנושאים קשורים

בן-רבי, ד. ; חסין, ט. 2006. **פנימיות קהילתיות ופנימיות יום: דרכי עבודתן ומצב הילדים וההורים סיכום שלוש שנות מחקר**. דמ-06-477.

דולב, ט. ; סבו-לאל, ר. ; שמיד, ה. ; בר ניר, ד. 2008. **מדיניות "עם הפנים לקהילה" - מחקר הערכה**. דמ-08-516.

דולב, ט. ; סבו-לאל, ר. ; בן-רבי, ד. 2008. **פקידי הסעד לחוק הנוער בישראל: תפקידים, דרכי עבודה ואתגרים**. דמ-08-512.

סבו-לאל, ר. ; חסין, ט. 2011. **מצבי סיכון בקרב ילדים ובני נוער: איתור ומיפוי במסגרת התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון**. דמ-11-589.

סבו-לאל, ר' ; וניג'ם-אכתילאת, פ'. 2012. **היחידות הטיפוליות-ייעוציות במרכזי החירום לילדים בסיכון**. מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים. דמ-12-614.

סבו-לאל, ר' ; ושבט, מ'. 2012. **תכנית "מגן" לשיפור ולשדרוג מערך הגנת הילד – מחקר הערכה**. מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים. דמ-12-613.

ריבקין, ד. (בהשתתפות: שמעיה-ידגר, ס. ; שמש, מ. ; סבו-לאל, ר. ; שורק, י.). 2009. **הערכת מרכזי ילדים-הורים**. דמ-09-533.

ריבקין, ד. ; באומגולד, ש. 2001. **מעקב אחר ילדים גדולים הנמסרים לאימוץ**. דמ-01-375.

שורק, י' ; וניגם-אכתילאת, פ'. 2012. **מאימוץ ילדים לקהילת האימוץ – חקר מקרים: אימוץ עם קשר ואימוץ על ידי משפחות אומנה**. מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים. דמ-12-626.

שורק, י' ; וניג'ם-אכתילאת, פ'. 2012. **מסמך רקע לתכנית "מאימוץ ילדים לקהילת האימוץ"**. מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים. דמ-12-595.

להזמנת הפרסומים ניתן לפנות למאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ת"ד 3886, ירושלים 91037
טל': 02-6557400, פקס: 02-5612391, דואר אלקטרוני: brook@jdc.org.il ; ניתן למצוא את הפרסומים גם באתר המכון: jdc.org.il/brookdale

An executive summary of this and other reports, in English, is available on the Institute website

תמצית המחקר

1. מבוא

שירותי האומנה בישראל הם חלק חשוב במערך השירותים החוץ-ביתיים של משרד הרווחה והשירותים החברתיים (להלן: משרד הרווחה). מערך זה של שירותים נועד לענות על צורכיהם של ילדים ובני נוער עד גיל 18 הנמצאים במצבי סיכון וסכנה על רקע תפקוד הורי לקוי ושאינם יכולים להמשיך לגדול בבית הוריהם. בקרב אוכלוסייה זו נכללים גם ילדים ובני נוער עם מוגבלות (שכלית, נפשית או פיזית), שמשפחותיהם אינן מוכנות או אינן יכולות לטפל בהם. במקרים אלה האומנה מופעלת עד הגיעם לגיל 21, סיום מערך החינוך המיוחד.

האומנה היא סידור זמני שנועד לתת מענה עד למציאת בית קבוע – חזרת הילד אל משפחתו המולידה או מסירתו לאימוץ. את משפחת האומנה מלווה הגוף המפעיל את האומנה באזור מגוריה והיא מקבלת דמי אחזקה לצורך מימון הוצאותיו השוטפות של הילד והחזרים על הוצאות מיוחדות ממשרד הרווחה. בשנת 2012 שהו 3,373 ילדים ובני נוער במשפחות אומנה בישראל (נתונים מתוך מערכת התשלומים [המס"ר] של משרד הרווחה).

שלוש יחידות במשרד הרווחה מפנות ילדים לאומנה:

(1) **שירות ילד ונוער** (באגף לשירותים אישיים וחברתיים) מופקד על הטיפול בילדים ובבני נוער עד גיל 18 הנמצאים במצבי סיכון וסכנה במשפחותיהם או בקהילה. ההחלטה על הוצאת ילד מן הבית מתקבלת בוועדות תכנון טיפול והערכה של משרד הרווחה. בשנת 2012 שהו במשפחות אומנה 2,699 ילדים ובני נוער שהופנו משירות זה (נתונים מתוך מערכת המס"ר).

(2) **האגף לטיפול באדם עם מוגבלות שכלית התפתחותית** (להלן: האגף למוגבלות שכלית) מופקד על הטיפול באנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית ("פיגור" בעבר) בכל הגילים והרמות, ובבני משפחותיהם. ההחלטה על הוצאת ילד מן הבית מתקבלת בוועדות אבחון של משרד הרווחה. בשנת 2012 שהו במשפחות אומנה 377 אנשים שהופנו מיחידה זו (נתונים מתוך מערכת המס"ר).

(3) **האגף לשירותי רווחה ושיקום** (להלן: אגף השיקום) מופקד על ילדים ובוגרים, מלידה ועד גיל 64, עם נכות פיזית או חושית, מוגבלויות תפקודיות ותסמונות תורשתיות שונות וכן על אוכלוסייה פוסט-אשפוזית של ילדים ובני נוער עם ליקויים אורגניים מורכבים (אלישר ואחרים, 2012). ההחלטה על הוצאת ילד מן הבית מתקבלת בוועדות תכנון טיפול והערכה של משרד הרווחה וכן בוועדות השמה מחוזיות של אגף השיקום. בשנת 2012 שהו במשפחות אומנה 297 אנשים שהופנו מיחידה זו (נתונים מתוך מערכת המס"ר).

בשנת 2001 החל תהליך הפרטה חלקית של ענף האומנה. בתחילה הופרטו שירותי האומנה לילדים שהופנו משירות ילד ונוער, וב-2006 הופרטו גם שירותי האומנה לילדים עם מוגבלות. ארבעה ארגונים מפעילים כיום את ענף האומנה: מטב, אור שלום, מכון סאמיט וארגון שח"ר. ארגונים אלה אחראים לגיוס המשפחות האומנות, להכנתן לקליטת הילד, ולליווי הנדרש במהלך שהותו של הילד במשפחה

האומנת.[1] הפיקוח על איכות הטיפול בילד ובמשפחות האומנה ועל היקף הליווי, העברת התשלום החודשי למשפחות ומתן ההחזרים עבור ההוצאות המיוחדות (כגון טיפול נפשי, סיוע בלימודים וחוגים) נותרו באחריות משרד הרווחה. בספטמבר 2007 הופרט סל ההוצאות המיוחדות למשפחות האומנה לילדים שהופנו משירות ילד ונוער: נבנה במשותף סל חודשי ממוצע המועבר לארגונים המפעילים, והם אלה המממנים את השירותים הדרושים לילד, על פי תכנית הטיפול שנקבעה עבורו.

לאור המרכזיות של ענף האומנה במערך השירותים לילדים בקצה רצף הסיכון, במלאת עשור לתהליך ההפרטה החלקית ועל רקע שינויים שחלו במערכת השירותים לילדים בסיכון, ביקשו במשרד הרווחה לבחון כיצד פועלים שירותי האומנה כיום. מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל התבקש לערוך את המחקר, והוא בוצע בשנים 2011-2012.

2. תיאור המחקר

מטרות המחקר

המטרה המרכזית של המחקר הייתה לספק מידע על אופן הפעלת שירותי האומנה על ידי הארגונים המפעילים, כבסיס לשיפור השירות והמענים הניתנים במסגרתו. מטרה נוספת של המחקר הייתה לבחון את דפוסי השימוש בשירותי האומנה בשנים 2000-2012.

אוכלוסיית המחקר

אוכלוסיית המחקר כללה שלוש קבוצות:

- **מנחות האומנה** שעבדו בארגונים המפעילים בעת ביצוע המחקר
- **ילדים** מלידה ועד גיל 21 ששהו באומנה בעת ביצוע המחקר
- **המשפחות האומנות** לילדים מלידה ועד גיל 21 ששהו באומנה בעת ביצוע המחקר.

המדגם

מקרב הילדים נדגמו בסך-הכול 431 ילדים: **יחידה מפנה** – 276 ילדים שהופנו משירות ילד ונוער, 78 ילדים שהופנו מאגף השיקום ו-77 ילדים שהופנו מן האגף למוגבלות שכלית; **ארגון מפעיל** – 136 ילדים מכל אחד מן הארגונים: מטב, אור שלום ומכון סאמיט, ו-23 ילדים מארגון שח"ר.

כלי המחקר

רכיב כמותי (המידע נאסף בחודשים ספטמבר 2011 - מאי 2012)

- שאלון למילוי עצמי למנחות האומנה: סך-הכול מולאו 79 שאלונים (היענות של 65%)
- שאלון למנחות על אודות הילדים באומנה: סך-הכול מולאו 403 שאלונים (היענות של 94%)

[1] בעת המחקר טיפלו מטב, אור שלום ומכון סאמיט בעיקר בילדים שהפנה שירות ילד ונוער, אך גם בילדים שהפנו האגף למוגבלות שכלית ואגף השיקום. לעומתם, ארגון שח"ר טיפל בעיקר בילדים שהפנה לאומנה האגף למוגבלות שכלית.

- ריאיון טלפוני עם ההורים האומנים: סך-הכול רואיינו הורים ל-248 ילדים, הורה אחד בכל משפחה (היענות של 58% מכלל המדגם ושל 81% מקרב ההורים שהארגון המלווה אותם העביר הסכמה לראיינם)
- מידע מנהלי מתוך מערכת התשלומים (המס"ר) של משרד הרווחה, בדבר מגמות ארציות בשימוש בשירותי האומנה.

רכיב איכותני (המידע נאסף בחודשים מארס-אוגוסט 2011)
נערכו 18 ראיונות עומק עם בעלי תפקידים במשרד הרווחה ובארגונים המפעילים את האומנה.

ניתוח המידע

בניתוח המידע הכמותי שוקללו הנתונים לפי אחוז הילדים שהופנו משלוש היחידות המפנות ולפי אחוז הילדים בארגונים המפעילים, מסך-כול אוכלוסיית המחקר. המידע האיכותני נותח בשיטה של ניתוח תוכן.

3. עיקרי הממצאים

3.1 דפוסי השימוש במענה האומנה בישראל בשנים 2000-2012

מן המידע המנהלי שהתקבל ממערכת המס"ר של משרד הרווחה עולה כי אף שבשנים 2000-2012 חלה ירידה של 8.2% במספר הילדים שהושמו בסידור חוץ-ביתי, מספר הילדים שהושמו באומנה עלה ב-12.7%. נתון זה עולה בקנה אחד עם מדיניות משרד הרווחה להרחיב את השימוש במענה האומנה, לעומת הפנימיות, במיוחד בקרב ילדים בגיל הרך.

עוד עולה מן המידע המנהלי כי בשנים 2000-2012 חלה עלייה של 11.5% במספר הילדים שהופנו לאומנה משירות ילד ונוער, אולם העלייה המשמעותית לאורך השנים חלה בקרב ילדים שהופנו מאגף השיקום (47.8%) ומן האגף למוגבלות שכלית (39.1%). מעניין לציין כי העלייה הניכרת בשיעור הילדים שהופנו לאומנה מאגף השיקום החלה ב-2006, וייתכן כי היא קשורה להפרטה החלקית של האומנה באגף זה, שהחלה באותה שנה.

3.2. המאפיינים והצרכים של הילדים באומנה בעת ביצוע המחקר, ותפיסת השינויים שחלו אצל הילד

מגדר: כמחצית (52%) מן הילדים באומנה הם בנים. מן המידע המנהלי עולה כי יחס זה בין בנים לבנות נשמר לאורך השנים.

גיל: אף שגילם הממוצע של הילדים באומנה הוא 11 שנים, 12%-17% מקרב הילדים שהופנו מאגף השיקום או מן האגף למוגבלות שכלית הם צעירים בני 19-21. מן המידע המנהלי עולה כי בשנים 2000-2012 חלה ירידה באחוז בני הנוער מכלל הילדים באומנה ועלייה באחוז הילדים בגיל הרך. מגמה זו תואמת את מדיניות משרד הרווחה.

גיל הכניסה לאומנה: גיל הכניסה הממוצע למשפחת האומנה הוא חמש שנים. המידע המנהלי מצביע על עלייה באחוז הילדים בגיל הרך שהושמו באומנה לצד ירידה באחוז בני הנוער שנקלטו באומנה. מגמה זו עולה אף היא בקנה אחד עם מדיניות משרד הרווחה.

ארץ הלידה של הילדים ושל הוריהם המולידים: נמצא כי בשנים 2000-2012 גדל שיעור ילדי העולים מקרב כלל הילדים באומנה פי שמונה, למרות שבמהלך השנים 2000-2011 חלה ירידה קלה בחלקם של העולים בכלל אוכלוסיית הילדים בישראל (מ-11.5% ל-9.2%) (ציונית וברמן, 2012).

מגזר: מן המידע המנהלי עולה כי בשנים 2000-2012 חלה עלייה ניכרת (57%) במספר הילדים שהופנו לאומנה מרשויות מקומיות ערביות. חשוב לציין כי גם לאחר עלייה זו, אחוז הילדים הערביים באומנה נמוך בהרבה משיעורם בכלל האוכלוסייה ועמד על 11.9% בשנת 2012.

סוגי המוגבלויות: ל-64% מן הילדים באומנה יש מוגבלות אחת לפחות, כגון הפרעת קשב וריכוז, לקות למידה, הפרעה רגשית או התנהגותית, מוגבלות שכלית או תסמונת דאון. כצפוי, כל הילדים שהופנו מן האגף למוגבלות שכלית ומאגף השיקום הם בעלי מוגבלות. עם זאת יצוין כי כמחצית (53%) מן הילדים שהופנו משירות ילד ונוער סובלים ממוגבלות כלשהי.

רמת התפקוד של הילד: מנחות האומנה העריכו כי יותר מ-70% מן הילדים מתפקדים היטב מבחינה חברתית, התנהגותית ולימודית. עם זאת, אחוז הילדים שחווים קשיים בתחום ההתפתחותי (עד גיל שש), בתחום הלימודי או בתחום הרגשי הוא גבוה יחסית (22% עד 30% מן הילדים).

תפיסת השינויים שחלו אצל הילד במהלך שהותו באומנה: ממצאי המחקר משקפים את הערכותיהם של ההורים האומנים בנוגע לשינוי שחל בילד במהלך שהותו באומנה. יצוין כי בחינת השינויים נעשתה בנקודת זמן אחת ולא באמצעות השוואה בין שתי נקודות זמן. מדיווחיהם של ההורים האומנים עולה כי בקרב אחוז גבוה מן הילדים (76%) חל שינוי כלשהו לטובה במצבם, בחמישה תחומים לפחות מתוך 11 התחומים (מדד מסכם). התחומים שבהם חל שינוי מפורטים להלן:

- **בתחום הרגשי וההתנהגותי**: בקרב 88% מן הילדים חל שינוי במצב הרוח הכללי. עלייה בביטחון ובדימוי העצמי צוינה בנוגע ל-88% מן הילדים, ובקרב 86% מן הילדים חל שינוי לטובה במצב הנפשי.
- **בתחום החברתי וביחסים בין-אישיים**: בקרב 86% מן הילדים חל שינוי ביחסים עם בני גילם ואצל 82% מן הילדים חל שינוי לטובה ביחסיהם עם מבוגרים.
- **בתחום הלימודי**: 80% מן הילדים נתרמו בתחום הלימודי.
- **בתחום הפיזי והבריאותי**: בקרב 88% מן הילדים חל שינוי בהתפתחות הפיזית ובמצב הבריאות, ובקרב 90% מהם חל שינוי כלשהו לטובה בהופעה החיצונית.

3.3 המערך הארגוני להספקת שירותי האומנה

א. כוח האדם בארגונים המפעילים: מנחות האומנה והמדריכות

בארגונים המפעילים את שירותי האומנה מועסקות מנחות אומנה ומדריכות. **מנחת האומנה** מלווה את הילד בסידור האומנה ואת משפחתו האומנת לאורך כל תקופת ההשמה. תפקידי המנחה רבים

וכוללים אבחון של צורכי הילד, שותפות בבניית תכנית הטיפול במסגרת ועדות תכנון טיפול והערכה, תמיכה במשפחה האומנת וניהול תקציב ההוצאות בשיתוף פעולה עם גורמים בקהילה. מנהלים בארגונים המפעילים ציינו את מורכבות תפקידן של המנחות, הנובעת הן מריבוי המטלות הן מן המורכבות הרגשית הכרוכה בתפקיד. **מדריכת מנחות האומנה** מנהלת צוות של 15-20 מנחות ותפקידה לספק הדרכה קבוצתית, הדרכה אישית ותמיכה רגשית לכל מנחה.

המאפיינים האישיים והתעסוקתיים של מנחות האומנה: כמעט כל מנחות האומנה הן נשים (96%) ורובן יהודיות (83%) וצעירות יחסית (בנות 32.4 בממוצע). לכל המנחות תואר אקדמי בעבודה סוציאלית ול-25% מהן תואר שני. רובן השתלמו גם בנושאים אחרים כגון טיפול והנחיה. הוותק של המנחות בארגון הוא נמוך: 2.7 שנים בממוצע, והוא נובע מתחלופה רבה בתפקיד. הוותק שלהן כעובדות סוציאליות הוא 6.7 שנים בממוצע. למרות דרישת משרד הרווחה כי המנחות יחלו בתפקידן לאחר שלוש שנות ותק לפחות, נמצא כי ל-39% מן המנחות יש ותק של פחות משלוש שנים כעובדות סוציאליות. כמעט כל המנחות (95%) עובדות בארגון בהיקף של יותר מחצי משרה. בחינת עומס העבודה של המנחות, שחושב על פי היקף המשרה למספר הילדים בטיפול, העלתה כי 68% מהן היו אחראיות לליווי מספר ילדים העומד בתקנות (עד 37 ילדים לעובדת במשרה מלאה), והיתר היו אחראיות במסגרת תפקידן לליווי יותר ילדים משנקבע בתקנות.

ההכשרה, ההדרכה והליווי של מנחות האומנה:

- **הכשרה מקדימה:** מנחות האומנה אמורות להשתתף בקורס הכשרה מקדימה מטעם משרד הרווחה, הכולל הקניית ידע, מיומנויות וכלים בתחומים רלוונטיים. 59% מן המנחות, בכלל הארגונים, דיווחו כי הן השתתפו בקורס הזה. שיעור זה נע בין 33% ל-92% בין הארגונים השונים.
- **הדרכה, ליווי והעשרה:** התדירות הגבוהה של ההדרכות ושל פעילויות ההעשרה מצביעה על תמיכה רבה במנחות; 78% מהן דיווחו כי יש להן הדרכה אישית (ליווי) פעם בשבוע ו-79% דיווחו כי יש להן הדרכה קבוצתית אחת לשבוע-שבועיים. גם בנושא זה נמצאה שונות רבה בין הארגונים המפעילים: 48% מן המנחות באחד הארגונים קיבלו הדרכה (אישית או קבוצתית) בתדירות גבוהה לעומת כ-90% מן המנחות בארגונים האחרים. נוסף על כך, 80% מן המנחות דיווחו כי השתתפו בקורס או בהשתלמות מטעם הארגון המפעיל בתחומים הרלוונטיים לעבודתן.

שביעות הרצון של המנחות מהיבטים שונים בעבודתן:

- **הכשרה, הדרכה וליווי:** מנחות האומנה הביעו שביעות רצון נמוכה יחסית מן ההכשרה המקדימה; 54% ציינו כי היו מרוצות ממנה "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד". שביעות הרצון מן ההדרכה השוטפת הייתה גבוהה הרבה יותר: 97% מן המנחות מרוצות מן ההדרכה האישית (ליווי) ו-74% מהן מרוצות מן ההדרכה הקבוצתית. המנחות ציינו כי הן מעוניינות בהכשרה נוספת בנושאים האלה: הדרכת הורים (46%), טיפול בילדים ובבני נוער (41%) וטיפול משפחתי (24%).
- **התפקיד:** מרבית המנחות הביעו תחושות חיוביות כלפי עבודתן: 93% מרגישות שיש להן אחריות "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד", 76% חשות סיפוק בתפקידן ו-75% חוות תחושת שליחות. לצד זאת דיווחו המנחות גם על קשיים בתפקיד: 89% דיווחו על תחושת עומס, 70% דיווחו על לחץ נפשי ו-49% מן המנחות דיווחו על שחיקה. הקשיים הכרוכים בתפקיד עלו גם בראיונות עם

מנחות האומנה ועם גורמים אחרים בארגונים המפעילים. בארגונים השונים מודעים לכך, כפי הנראה, ונעשים ניסיונות להקל את הלחץ והעומס על המנחות.

- **סביבת העבודה ותנאי העבודה:** שביעות רצון גבוהה דווחה באשר לתמיכה מצד עמיתים (93%) וממונים (85%), באשר לעניין בעבודה (88%) ובנוגע לאפשרות לתרום למשפחות (84%). נוסף על כך, 95% מן המנחות ציינו כי הארגון מאפשר להן להתמקצע בתחום עבודתן ו-78% מהן דיווחו כי הארגון מעודד יוזמות אישיות. שביעות רצון פחותה יותר הובעה בנוגע לעידוד ליציאה ללימודים (56%), לשעות העבודה (48%), לקידום המקצועי ולסביבת העבודה (41% בכל אחד). שביעות רצון נמוכה צוינה בנוגע לשכר (רק 7% מרוצות ממנו "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד") ובנוגע לתנאים הסוציאליים (11%).
- **עבודת הארגון עם המשפחות:** 79% מן המנחות דיווחו כי תמיכת הארגון במשפחות האומנות יעילה "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד", ו-69% מרוצות מתמיכת הארגון בילדים. לעומת זאת, 11% בלבד ציינו כי הקשר עם המשפחות המולידות משביע רצון. גם בנוגע ליעילות בגיוס המשפחות אחוז המנחות שהביעו שביעות רצון אינו גבוה ועומד על 49%.

ב. המאפיינים של המשפחות האומנות

- **מצב משפחתי:** 83% מן הילדים חיים במשפחה אומנת שבה שני הורים נשואים, ולמרבית המשפחות האומנות (91%) יש ילדים ביולוגיים משלהן (3.9 ילדים בממוצע).
- **מגזר:** 75% מן הילדים חיים במשפחות מן המגזר היהודי ו-25% מהם חיים במשפחות מן המגזר הערבי.
- **רמת דתיות:** כמחצית מן הילדים חיים במשפחה אומנת דתית (27%) או חרדית (21%), 30% חיים במשפחה אומנת מסורתית ו-22% מן הילדים חיים במשפחה אומנת חילונית.[2] ייצוג המשפחות הדתיות והחרדיות גבוה יותר מפי שניים משיעורן בכלל האוכלוסייה (הסקר החברתי לשנת 2009).
- **מצב כלכלי ורמת השכלה:** להערכת מנחות האומנה, 52% מן הילדים חיים במשפחות אומנות שמצבן הכלכלי בינוני ו-41% מהם חיים במשפחות אומנות שמצבן הכלכלי טוב עד טוב מאוד. השכלתם של כ-46% מן ההורים האומנים היא על-תיכונית ויותר.
- **מצב תעסוקתי:** מרבית ההורים האומנים עובדים (80% מן האבות ו-60% מן האימהות).
- **גיל ההורים:** ההורים האומנים מבוגרים יחסית; גיל האימהות הממוצע הוא 50.7 וגיל האבות הממוצע הוא 53.6. 12% מן האימהות ו-26% מן האבות הם בני 61 ויותר. על פי התקנות, על פער הגילים בין ההורים האומנים לילד באומנה להיות עד 55 שנה. מן הממצאים עולה כי ב-95% מן המקרים משפחות האומנות ילדים שלא במסגרת אומנת קרובים[3] עמדו בתנאי זה. אף שבאומנה בגיל הרך פער הגילים בין הילד להוריו האומנים אמור שלא לעלות על 43 שנה, כדי לאפשר אימוץ בעתיד, נמצא כי 60% מן הילדים בגיל הרך הושמו במשפחות שבהן פער הגילים היה גדול מזה.
- **אומנת קרובים:** 37% מן הילדים שוהים באומנה אצל קרובי משפחתם. נמצא כי באומנת קרובים יש פי שניים יותר משפחות חד-הוריות, להורים האומנים השכלה נמוכה יותר ומצבם הכלכלי טוב פחות בהשוואה להורים באומנה שאינה אומנת קרובים.

---

[2] השאלה על רמת דתיות התייחסה לכל המגזרים. עם זאת, הקטגוריה "חרדי" צוינה רק בקרב יהודים.
[3] על אומנת קרובים לא חלה הגבלה זו ולכן ילדים במשפחות אלה לא נכנסו לניתוח.

- **הוותק והיקף המעורבות בשירותי האומנה:** הוותק הממוצע של ההורים באומנה הוא 11.4 שנים. עוד נמצא כי מספר הילדים הממוצע שהיו ועודם בטיפול של משפחה אומנת הוא 3.7. 32% מן המשפחות שימשו במשך השנים אומנות לילד אחד בלבד. 60% מן הילדים שוהים במשפחת אומנה המטפלת כיום ביותר מילד אחד.

ג. הפיקוח על שירותי האומנה

היחידות המפנות ילדים לאומנה אחראיות לפקח על השירותים שמספקים הארגונים המפעילים ועל איכות הטיפול הניתן לילד במשפחת האומנה. שישה מפקחים חולקים ביניהם את עבודת הפיקוח, לפי היחידה המפנה ולפי המחוז. המפקחים מבקרים בסניפי הארגון המפעיל, מאשרים כל משפחה חדשה שאותרה וכל השמה של ילד במשפחת אומנה. הם אף מייעצים לארגונים המפעילים בנוגע לסוגיות העולות מן השטח ובנוגע למקרים המצריכים מעורבות של משרד הרווחה.

3.4 דרכי העבודה עם המשפחות האומנות ועם הילדים

גיוס משפחות: נציגי הארגונים המפעילים דיווחו בראיונות עמם על שלוש דרכים עיקריות לגיוס משפחות לאומנה: פרסום בכלי התקשורת, הפניה מארגונים מפעילים אחרים ופנייה יזומה של משפחות אשר שמעו על אפשרות זו מאנשים אחרים ומעוניינות בכך.

הכנת המשפחות לקראת התפקיד: ההכנה כוללת השתתפות בקורס במ"ה (בחירה, מיון, הכנה), שאותו מעבירות מנחות האומנה. 45% מן ההורים האומנים דיווחו כי השתתפו בקורס זה. עם זאת חלקם השתתפו בהכנה אחרת, כגון שיחות עם מנחת האומנה או השתתפות בקורס רלוונטי לתפקיד. 79% מן ההורים שהשתתפו בהכנה כלשהי היו מרוצים ממנה "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד".

התאמה בין הילד למשפחת האומנה: בראיונות עם מנחות האומנה צוין כי מושם דגש על התאמה מרבית בין אורח החיים של המשפחה המולידה ובין אורח החיים של המשפחה האומנת. ההתאמה שנעשית בין הילד למשפחה האומנת המיועדת היא בהיבטים האלה: מגזר, מידת דתיות, רמה חברתית-כלכלית ולעתים גם מוצא. בד בבד נערך גם תיאום ציפיות עם המשפחה האומנת בנוגע לרקע שממנו בא הילד, המין והגיל שלו, ונעשה ניסיון להתאמה גם מבחינת המזג של הילד. לרוב הביעו אנשי המקצוע שביעות רצון מן ההתאמה המושגת.

הליווי השוטף של המשפחות האומנות:

- **מתכונת הקשר ותדירותו:** הקשר בין המנחות למשפחות מושתת בעיקר על ביקורי בית ועל קשר טלפוני. תדירות הליווי אמורה להיות מפגש אחד לפחות בחודש, בבית המשפחה האומנת (על פי תע"ס 8.2). מדיווחי ההורים עולה כי 90% מן המשפחות זוכות לליווי בתדירות כזו. מנחות האומנה דיווחו כי בקרב 76% מן הילדים מתקיים קשר טלפוני עם משפחת האומנה בתדירות של פעם בשבוע או פעם בשבועיים.
- **הגורם העיקרי שעמו משוחחת מנחת האומנה במפגשים:** ההורים ציינו כי בביקורי הבית המנחה משוחחת כמעט תמיד (97%) עם אחד ההורים. בנוגע ל-64% מן הילדים דווח שהיא משוחחת גם

עם הילד באומנה. נמצאה שונות רבה בין הארגונים באחוז הילדים שעמם משוחחת מנחת האומנה: בין 47% ל-88%.

- **נושאי השיחה העיקריים:** ההורים דיווחו כי במפגש האחרון הם שוחחו עם המנחה בעיקר על מצב הילד ועל תפקודו וכן על הצרכים והקשיים שלו.
- **תחומי הליווי:** מדיווחי המנחות עולה כי בקרב מרבית ההורים האומנים עוסק הליווי בקשר בין ההורים האומנים לילד (89%), בטיפול במצבו הרגשי-התנהגותי (85%) ובמצבו הלימודי (74%). נוסף לכך, למנחות קשר עם אנשי מקצוע המטפלים בילד: 86% מן המנחות נמצאות "מדי פעם" או "לעתים תכופות" בקשר עם לפחות ארבעה מבין חמישה בעלי תפקידים שבדרך כלל נוטלים חלק בטיפול בילד, ובהם עו"ס המשפחה המולידה ואנשי חינוך.
- **תחומי הסיוע:** מרבית ההורים האומנים (82%) דיווחו כי קיבלו סיוע "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד" בתחום אחד לפחות מבין 11 תחומים, ובהם התמודדות עם צורכי הילד בהיבטים שונים, תיווך עם גורמים בקהילה המטפלים בילד, מיצוי זכויות המשפחה האומנת, התמודדות עם חוסר הוודאות בנוגע לעתיד, והקשר עם המשפחה המולידה של הילד.
- **הערכת מנחות האומנה את הליווי:** 88% ממנחות האומנה העריכו כי הליווי מצד הארגון המפעיל עונה על צורכי המשפחה והילד. עם זאת, קצת פחות ממחציתן (44%) ציינו שתדירות הקשר שלהן עם המשפחות האומנות היא מועטה מדי, ובאשר לתדירות הקשר עם הילד עצמו, 65% דיווחו שתדירות הקשר עמו היא מועטה מדי. בנוגע לדפוסי העבודה עם אנשי המקצוע האחרים המטפלים בילדים: 50%-75% מן המנחות דיווחו כי הן מרוצות "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד" מהקשר שלהן עם גורמים אלה.
- **שביעות רצון ההורים מן הליווי:** מדיווחי ההורים האומנים עולה שביעות רצון רבה מהיבטים שונים בתפקוד מנחת האומנה; 90% (מדד מסכם) ציינו לפחות חמישה היבטים חיוביים בליווי (מתוך שמונה היבטים), ובהם: המנחה נעימה ונוח לשוחח עמה, היא אמינה, זמינה בעת הצורך, בעלת ידע בתחום האומנה ותומכת רגשית. 81% מן ההורים דיווחו כי מנחת האומנה נותנת עצות מועילות והכוונה.

שירותים למשפחה האומנת מטעם הארגון המפעיל: מלבד הליווי השוטף של המשפחות, הארגונים המפעילים מעניקים שירותים נוספים בתחום ההדרכה, התמיכה והפנאי. 80% מן ההורים האומנים דיווחו כי אחד או יותר מבני המשפחה השתתף בפעילות אחת לפחות מטעם הארגון המפעיל, כגון ימי כיף, מסיבות וקבוצות תמיכה להורים. נוסף על כך, מדיווחי מנחות האומנה עולה כי 50% מן ההורים השתתפו בהדרכת הורים פרטנית ו-12% מהם נטלו חלק בהדרכת הורים קבוצתית.

מענים ושירותים שמספקים גורמים נוספים: הארגונים המפעילים נדרשים לדאוג להספקת שירותים נוספים דרך גורמים חיצוניים, כגון טיפולים, מסגרות שהייה לאחר יום הלימודים, חוגים ועוד. מדיווחי המנחות עולה כי 81% מן הילדים קיבלו שני סוגי מענים לפחות. הבולטים בהם היו העשרה (51%), תגבור לימודי (47%) וטיפול נפשי (45%).

מענים חסרים לילד: להערכת מנחות האומנה, רבע מן הילדים (24%) לא קיבלו מענה לצורכיהם במסגרת סל ההוצאות המיוחדות. נמצא כי ל-32% מן הילדים היה צורך בחונך ול-27% היה צורך

בחוגים. מדיווחי המנחות עולה כי ב-77% מן המקרים צרכים אלו לא קיבלו מענה מכיוון שסל ההוצאות המיוחדות מצומצם יחסית, ומענים מסוג העשרה נמצאים בעדיפות שלישית במדרג העדיפויות למימון. על 53% מן הילדים שלא קיבלו מענה במסגרת הסל דווח כי המענה סופק תודות למימון ההורים האומנים. מדיווחי ההורים האומנים עולה כי הצרכים העיקריים שעליהם לא ניתן מענה, למרות הצורך בכך, הם: תשלומי בית ספר וציוד נלווה, טיפולים ותרופות.

3.5 יציבות ההשמה החוץ-ביתית, משך השהות באומנה ואיכות הטיפול

א. יציבות ההשמה ומשך השהות באומנה

בסך-הכול נמצאה יציבות רבה בהשמות באומנה, המתבטאת במספר השמות נמוך ובמשך שהות ארוך של הילדים במשפחות האומנה.

סידורים חוץ-ביתיים קודמים: מדיווחי המנחות עולה כי ל-68% מן הילדים האומנה הנוכחית היא הסידור החוץ-ביתי הראשון, עבור 28% זה הסידור השני ורק 4% מן הילדים היו בכמה סידורים חוץ-ביתיים טרם הגעתם למשפחת האומנה הנוכחית.

משך השהות במשפחת האומנה הנוכחית: אף שמשך השהות באומנה לילדים שהופנו משירות ילד ונוער אמור שלא להתארך יותר מארבע שנים, להוציא מקרים יוצאי דופן,[4] מדיווחי הארגונים המפעילים עלה כי משך השהות של ילד באומנה הוא 6.3 שנים בממוצע, וכי רק כ-40% מן הילדים שהופנו משירות ילד ונוער שהו במשפחת האומנה הנוכחית פרק זמן של עד ארבע שנים. ילדים שהופנו מאגף השיקום ומן האגף למוגבלות שכלית שהו משך זמן ארוך יותר במשפחת האומנה – כ-9 שנים בממוצע. בחינת הילדים שהופנו משירות ילד ונוער והושמו באומנה בגיל הרך (37% מן הילדים) העלתה כי ממוצע משך השהות הוא 7.2 שנים. ממצא זה מצביע על קושי ביישום מדיניות המשרד לעודד מציאת בית קבוע לכל ילד – חזרה לבית ההורים המולידים, או במקרה שאין אפשרות כזו, שילוב הילד במשפחה מאמצת.

מן הממצאים עולה עמימות באשר לתכניות לעתיד עבור אחוז ניכר מן הילדים: על שיעור גבוה מאוד מן הילדים (71%) דווח כי התכנית לטווח הארוך עבורם אינה ידועה, ועל אחוז נמוך של ילדים דווח כי מתוכנן עבורם סידור קבע: 9% צפויים לשוב אל בית הוריהם המולידים, 7% עתידים להיות מאומצים ו-13% מתוכננים להשתלב בסידור חוץ-ביתי אחר. ממצאים אלה עשויים להצביע על קשיים שונים: מצד מנחות האומנה, ייתכן כי הן אינן מיודעות על החלטות הוועדה לתכנון טיפול והערכה בנוגע לעתיד הילד; ומצד המחלקות לשירותים חברתיים, ייתכן כי התכנסויות הוועדה הן נדירות או שלא מתקיימים בהן דיונים בנוגע לעתידו של הילד. נוסף על כך ייתכן כי עבודת המחלקות עם המשפחות המולידות מועטה ולא נבנות או מתבצעות תכניות שיקום להורים שיאפשרו בסופן חזרה של הילד אל חיק משפחתו.

---

[4] במקרים יוצאי דופן האומנה לילדים שהופנו על ידי שירות ילד ונוער עשויה להתארך אף עד גיל 18. אומנה לילדים שהופנו על ידי הגורמים המפנים האחרים עשויה להתארך אפילו לכל החיים.

ב. המשפחה האומנת והילד באומנה: דפוסי הקשר ואיכות הטיפול

לטיפול שמעניקות משפחות האומנה לילד ולטיב הקשר שנוצר יש השפעה משמעותית על רווחתו של הילד ועל עתידו, כמו גם על רווחת כל בני המשפחה. דיווחי המנחות וההורים האומנים מצביעים על דפוסי התנהגות וקשר חיוביים מאוד בין ההורים האומנים לילד באומנה. יש לציין כי הממצאים מבטאים את נקודת המבט של הנשאלים ואינם משקפים מדידה אובייקטיבית של דפוסי הקשר, איכותו והשפעתו, ועל כן תיתכן השפעה של רצייה חברתית.

להערכת מנחות האומנה, יותר מ-90% מן האימהות ו-85% מן האבות מביעים חיבה והערכה כלפי הילד, מציבים לו גבולות ברורים, רואים את כוחותיו, עורכים אתו פעילויות משותפות, מצליחים להרגיעו בעת מצוקה ומשתפים פעולה עם טיפולים והתערבויות. יחסים חיוביים אלה באים לביטוי גם מצד הילד: יותר מ-90% מן הילדים מגלים חיבה וקרבה להורה האומן ומבקשים את עזרתו בעת הצורך. עוד דווח כי 100% מן ההורים דואגים לצרכיו הרפואיים של הילד, 99% דואגים לצרכיו הפיזיים ו-98% מן ההורים משגיחים עליו בהתאם לגילו. בנוגע לילדים עם צרכים מיוחדים דווח כי 93% מן ההורים נותנים מענה לצרכיו המיוחדים של הילד. 88% ממנחות האומנה ציינו כי הן שבעות רצון מן הטיפול של המשפחה בילד "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד".

גם מדיווחי ההורים האומנים עולה כי 98% מן הילדים השתלבו במשפחה האומנת ו-95% מהם חווים תחושת שייכות למשפחה. על מידת ההצלחה של ההשמה עשויים להשפיע גורמים שונים ובהם היחסים שנוצרו עם הילדים הביולוגיים, התמודדות ההורים האומנים עם תפקידם ושביעות רצונם מן השילוב, כמפורט להלן:

- **דפוסי הקשר עם הילדים הביולוגיים:** ההורים האומנים דיווחו על יחסים חיוביים בין הילד באומנה לאחיו הקולטים: על יותר מ-90% מן הילדים דווח כי בינם ובין האחים הקולטים ניכרים גילויי חיבה ואהבה, האחים מסייעים להם והם מבלים ביחד. רק על כ-8% מקרב הילדים באומנה דווח כי הם חווים תחרות וקנאה ביחסיהם עם אחיהם הקולטים, או שיחסיהם עמם מתאפיינים בעימותים פיזיים ומילוליים (4%).
- **תחושות המלוות את ההורים בטיפול בילד:** רוב ההורים האומנים דיווחו על תחושות חיוביות בנוגע לטיפול בילד באומנה: 90% אמרו כי הם חווים סיפוק בתפקידם ו-79% ציינו כי הם חשים הגשמה עצמית. שיעור נמוך של הורים ביטאו תחושות שליליות, כגון עומס (17%), לחץ (12%), קושי בפתרון בעיות (10%) ובדידות (4%). עם זאת, 50% מן ההורים האומנים דיווחו על חשש מן הפרדה מהילד. שיעור זה היה גבוה יותר בקרב הורים לילדים שהופנו משירות ילד ונוער (55%) לעומת הורים לילדים שהופנו מאגף השיקום (40%) ומן האגף למוגבלות שכלית (31%). גם תחושת בדידות דווחה בשיעור גבוה יותר בקרב הורים לילדים שהופנו משירות ילד ונוער (16% לעומת אחוזים בודדים בקרב הורים לילדים שהופנו מן היחידות האחרות).
- **תחומי הקושי בהתמודדות עם הילד באומנה:** 61% מן ההורים האומנים דיווחו כי יש להם קושי בשני תחומים לפחות, ובהם קושי להתמודד עם צורכי הילד, פחות פניות לטפל בילדיהם הביולוגיים או למצוא זמן לנוח או לבלות, קושי בקשר עם המשפחה המולידה, בפנייה לשירותים בקהילה ובמיצוי הזכויות של המשפחה האומנת. כ-40% מן ההורים האומנים דיווחו כי יש להם קושי להתמודד עם צורכי הילד בתחום הרגשי-התנהגותי ובתחום הלימודי.

- **שביעות הרצון מן התפקיד:** ההורים האומנים ציינו כי הם חווים שמחה מן היכולת להביא תועלת, כי הם מרוצים מן ההתפתחות ומן ההתקדמות של הילד באומנה ומכך שטוב לו, וכי הם שבעי רצון מכך שילדיהם הביולוגיים מתחנכים לתרום. הורים אומנים קרובי משפחה של הילד הביעו נוסף על כך שביעות רצון מן העובדה כי הילד נשאר במסגרת המשפחה.
- **פנייה לגורמי סיוע:** מדיווחי ההורים האומנים עולה כי הם מרבים להסתייע באנשי מקצוע (67% דיווחו שהם מסתייעים בשני גורמים לפחות), אך גם פונים לגורמים בלתי פורמליים כגון בני משפחה וחברים (61% מהם פונים לשני גורמים לפחות), כדי להתמודד עם האתגרים והקשיים באומנה. נמצא כי אחוז ההורים לילדים שהופנו מאגף השיקום או מן האגף למוגבלות שכלית המסתייעים בגורמי מקצוע פורמליים, גבוה יותר מאחוז ההורים לילדים שהופנו משירות ילד ונוער (כ-80% לעומת כ-60%, בהתאמה).

3.6 הקשר עם המשפחה המולידה –

מן המשפחה האומנת מצופה "לעודד קשר של המושם עם משפחתו בשיתוף המטפל במחלקה לשירותים חברתיים ומנחת האומנה" (תע"ס 8.2).

דפוסי הקשר: מדיווחיהן של מנחות האומנה עולה כי ל-82% מן הילדים באומנה רגילה[5] יש קשר עם אחד ההורים המולידים לפחות (ל-78% יש קשר עם האם ול-59% יש קשר עם האב). המנחות מדווחות כי 51% מן הילדים נמצאים בקשר עם הוריהם המולידים בתדירות של אחת לשבוע-שבועיים, 26% מהם נמצאים בקשר עם הוריהם המולידים בתדירות של אחת לשלושה-ארבעה שבועות ו-23% מן הילדים נמצאים עמם בקשר אחת לחצי שנה ויותר. בקרב ילדים שהופנו מן האגף למוגבלות שכלית ומאגף השיקום תדירות הקשר נמוכה יותר – 62%-83% מהם נמצאים בקשר עם הוריהם בתדירות של פעם בשלושה שבועות לכל היותר.

דפוסי המפגש: מדיווח ההורים האומנים עולה כי מתוך 82% הילדים שנפגשים עם הוריהם המולידים, 45% נפגשים בבית ההורים המולידים, 34% נפגשים בבית ההורים האומנים, 11% נפגשים במרכז קשר ו-9% מן הילדים נפגשים עם הוריהם המולידים במקום ציבורי. שיעור גבוה יותר של ילדים שהופנו לאומנה מן האגף למוגבלות שכלית נפגשים עם הוריהם המולידים בבית ההורים האומנים (58% לעומת 31% בקרב ילדים שהופנו משירות ילד ונוער ו-24% בקרב ילדים שהופנו מאגף השיקום). ההורים האומנים של 59% מן הילדים סבורים כי המפגשים תורמים לילד.

דפוסי הקשר בין ההורים האומנים למשפחה המולידה: ל-83% מן ההורים האומנים יש קשר עם ההורים המולידים; 62% מהם מקיימים קשר שוטף עם ההורים המולידים, 29% נמצאים עמם בקשר מדי פעם ו-9% נפגשים עמם רק לעתים רחוקות מאוד. בנוגע ל-53% מן הילדים דיווחו ההורים האומנים כי הקשר שלהם עם ההורים המולידים מתאפיין בקבלה ובשיתוף.

---

[5] על 91% מן הילדים דווח שהם שוהים באומנה רגילה. בשל מאפייניה הייחודיים של אומנה חסויה, שבהם שוהים 9% מן הילדים, מוצגים הנתונים על דפוסי הקשר עם ההורים המולידים בנוגע לילדים באומנה רגילה בלבד.

3.7 סיכום הממצאים העיקריים בנוגע לילדים עם מוגבלות

מאפייניהם הייחודיים של הילדים שהופנו לאומנה מאגף השיקום ומהאגף למוגבלות שכלית באים לביטוי הן בצורכיהם הייחודיים והן במגוון היבטים במתן מענה האומנה, כמפורט להלן.

הגיל הממוצע ומשך השהות באומנה: בהשוואה לילדים שהופנו משירות ילד ונוער, הגיל הממוצע של הילדים שהופנו מן האגף למוגבלות שכלית ומאגף השיקום גבוה יותר ומשך שהותם באומנה ארוך יותר. ממצאים אלה משקפים את המדיניות כלפי אומנה של ילדים עם מוגבלות כאומנה ארוכת טווח, עד גיל 21 ואף מעבר לכך.

דפוסי הקשר בין הילדים עם מוגבלות ובין הוריהם המולידים: לשיעור נמוך יותר של ילדים שהופנו מן האגף למוגבלות שכלית ומאגף השיקום יש קשר עם אחד מן ההורים המולידים או עם שניהם, בהשוואה לילדים שהופנו משירות ילד ונוער. ייתכן שההסבר לכך הוא שיעורם הגבוה יותר של ילדים שהושארו בבית החולים בקרב ילדים אלה בהשוואה לשיעורם בקרב ילדים שהופנו משירות ילד ונוער. גם תדירות הקשר של ילדים עם מוגבלות עם הוריהם המולידים נמוכה יותר לעומת ילדים שהופנו משירות ילד ונוער.

מאפייני המשפחות האומנות:

- שיעור המשפחות הוותיקות (16 שנה ויותר) גבוה יותר בקרב הורים לילדים שהופנו מאגף השיקום ומן האגף למוגבלות שכלית לעומת הורים לילדים שהופנו משירות ילד ונוער.
- אחוז הילדים השוהים במשפחת אומנה המטפלת כיום ביותר מילד אחד נמוך יותר בקרב משפחות שאומנות ילדים שהופנו מאגף השיקום או מן האגף למוגבלות שכלית לעומת משפחות שאומנות ילדים שהופנו משירות ילד ונוער.
- אחוז הילדים השוהים באומנת קרובים נמוך יותר בקרב ילדים שהופנו מאגף השיקום ומן האגף למוגבלות שכלית לעומת ילדים שהופנו משירות ילד ונוער.

תחומי הקושי בהתמודדות ההורים האומנים עם הילדים עם מוגבלות: בהשוואה להורים לילדים שהופנו משירות ילד ונוער, שיעור גבוה יותר של הורים אומנים לילדים עם מוגבלויות דיווחו על קשיים בהתמודדות עמו, כגון קשיים הנוגעים למוגבלות של הילד, קושי להיעזר בשירותים וקושי להתמודד עם צרכיו החברתיים של הילד. עם זאת שיעור נמוך יותר מהם דיווחו על קושי בהתמודדות עם חוסר הוודאות בנוגע להמשך הקשר עם הילד.

מענים ושירותים לילדים עם מוגבלות: בהיבט זה בלטו בייחודיותם הילדים שהופנו מן האגף למוגבלות שכלית; שילוב במסגרת אחר הצהריים היה גבוה יותר בקרב ילדים אלה לעומת ילדים שהופנו משירות ילד ונוער ומאגף השיקום. סוגים שונים של טיפולים פרא-רפואיים נמצאו בשיעור גבוה יותר בקרב ילדים שהופנו מן האגף למוגבלות שכלית ומאגף השיקום לעומת ילדים שהופנו משירות ילד ונוער. לעומת זאת, אחוז הילדים שקיבלו תגבור לימודי היה גבוה כמעט פי שניים בקרב ילדים שהופנו משירות ילד ונוער ומאגף השיקום לעומת ילדים שהופנו מן האגף למוגבלות שכלית.

המאפיינים הייחודיים של ילדים שהופנו לאומנה מאגף השיקום: בהשוואה לילדים שהופנו מן האגף למוגבלות שכלית, שיעור גבוה יותר של ילדים שהופנו מאגף השיקום הושמו באומנה מסיבות הקשורות למשפחה, ולשיעור גבוה יותר מהם היו בעיות רגשיות וחברתיות בעת הגעתם למשפחה האומנת. בהשוואה לילדים שהופנו לאומנה משתי היחידות האחרות, לילדים שהופנו מאגף השיקום היו בעת ביצוע המחקר יותר קשיים חברתיים ויותר קשיים בתפקוד הרגשי-התנהגותי.

3.8 ההפרטה החלקית של שירותי האומנה

בתחילת שנות האלפיים חלו שינויים בענף האומנה בישראל. אלה התרחשו בעקבות ההפרטה החלקית של שירותי האומנה, שבמסגרתה הופקדו ארבעה ארגונים על ליווי המשפחות האומנות, בעוד שמשרד הרווחה נותר מופקד על גיבוש עקרונות העבודה, על הפיקוח ועל המימון. גורמים במשרד הרווחה ונציגי הארגונים המפעילים את שירותי האומנה הביעו לרוב שביעות רצון כללית משינויים אלה. המרואיינים ציינו כי ההפרטה החלקית תרמה לשיפור השירות שניתן לילדים ולמשפחות תודות לפיתוח הידע, להתמקצעות בדרכי העבודה שחלה בארגונים, להגדלת התקציב להפעלת שירותי האומנה מטעם משרד הרווחה ולייעול הטיפול בהוצאות מיוחדות לילדים שהופנו משירות ילד ונוער. נושאים אלה יוצגו להלן:

פיתוח גוף ידע: מן המחקר עולה כי ההפרטה החלקית תרמה לקידום ולפיתוח הידע המקצועי בתחום האומנה. זאת, בין היתר, מכיוון שהאומנה לילדים שהופנו משירות ילד ונוער הפכה לתחום מומחיות נפרד משאר התפקידים של עו"ס כוללניות במחלקות לשירותים חברתיים ונדרש פיתוח הידע המקצועי. בשנת 2007 הוקמו קבוצת למידה וקהילת ידע וירטואלית בהשתתפות נציגי הארגונים המפעילים ומפקחי האומנה מטעם משרד הרווחה. התכנים שנכתבו בקבוצת הלמידה פורסמו בקהילת הידע הווירטואלית של המשרד ושימשו בסיס להתדיינות. בשנת 2010 פורסמה סדרת חוברות בשם "אומנה, הלכה ומעשה", המשמשות סטנדרט לעבודה מקצועית בתחום האומנה. בשנת 2012 קמו קבוצות למידה נוספות בנושא אומנת ילדים עם מוגבלויות, בהובלת אגף השיקום והאגף למוגבלות שכלית.

שינויים בדפוסי העבודה:

- **שינויים בתהליכי הגיוס והקליטה של המשפחות:** אחד השינויים המרכזיים שחלו בעקבות ההפרטה החלקית הוא שאת שירותי האומנה מפעילים ארבעה ארגונים ולא 260 רשויות מקומיות. שינוי זה אִפשר שיתוף פעולה ארצי במתן שירותי האומנה, אשר תרם להגדלת מאגר המשפחות המועמדות לאומנה. נוסף על כך, נטען כי בעקבות ההפרטה החלקית של שירותי האומנה הפך תהליך בחירת המשפחות למובנה יותר וההתאמה בין המשפחה לילד הפכה מקצועית וטובה יותר, בין היתר כי אפשר עתה לבחור משפחות מתוך מאגר גדול הרבה יותר העומד לרשות כל ארגון מפעיל. הגדלת מאגר המשפחות התאפשרה גם הודות לנקיטת דרכי פעולה שלא היו קיימות קודם, כמו פרסום באמצעי התקשורת. כמו כן פותחו אסטרטגיות לשימור משפחות שעברו את תהליכי המיון אך טרם נמצא להן ילד.
- **שינויים בליווי המשפחות:** המעבר להפעלה באמצעות ארגונים הוביל לשיפור הליווי ולהרחבתו גם למשפחות שקודם לכן לא זכו לליווי בשל מגוריהן ביישובים קטנים ומבודדים. כמו כן, בחלק מן הארגונים עובה הליווי והפך אינטנסיבי יותר בחודשי ההשמה הראשונים. ביטוי נוסף של

ההתמקצעות הוא פיתוח מומחיות בליווי משפחות שלהן מאפיינים ייחודיים, כגון משפחות מן המגזר החרדי או הערבי, משפחות לילדים בגיל הרך או בגיל ההתבגרות ועוד.

- **שינויים בליווי משפחות האומנות ילדים עם מוגבלות:** שני שינויים עיקריים חלו בליווי משפחות האומנות ילדים שהופנו מן האגף למוגבלות שכלית ומאגף השיקום. מחד גיסא, גדל מספר מנחות האומנה העובדות עם משפחות אלה, ומאידך גיסא, בניגוד למצב לפני ההפרטה החלקית, למנחות אלה אין לרוב הכשרה וניסיון ספציפיים לתחומי המוגבלויות, דבר שלעתים מעורר קשיים במתן מענים מסוימים. יש מנחות שלא ראו בכך קושי. הן ציינו כי המומחיות באומנה ובהפניה לשירותים רלוונטיים היא החשובה וכי הן מסתייעות בייעוץ והכוונה צמודים מן המפקחים המחוזיים, משתלמות בתחומים אלה ומלוות באנשי מקצוע. עם זאת, לדברי מפקחי האומנה נחוץ חיזוק לידע ולמומחיות של מנחות האומנה.
- **שינויים בחלוקת האחריות בין המחלקות ובין הארגונים המפעילים:** בעקבות ההפרטה החלקית פוצל תפקיד ליווי הילד באומנה: המחלקות לשירותים חברתיים אחראיות לליווי המשפחה המולידה ולשיקומה, כך שניתן יהיה להחזיר אליה את הילד, ואילו הארגונים המפעילים אחראים לליווי המשפחה האומנת והילד. יש אחריות משותפת לקיום דיון בוועדה לתכנון טיפול והערכה ולבניית תכנית טיפול המאושרת על ידי עו"ס המשפחה המולידה ומנחת האומנה, במשותף. היתרון בכך טמון במכוונות לצרכיו של הילד בנפרד מצורכי המשפחה המולידה ובאפשרות להבטיח ליווי שוטף לילדים באומנה. עם זאת נטען כי חלוקת האחריות כרוכה בשיתופי פעולה מורכבים. ואכן, נמצאו קשיים ביישום מדיניות שיתוף הפעולה בין הגופים ונראה כי הוצאתה לפועל היא תלוית מקום ופרסונה.
- **שינויים בתנאי ההעסקה של המנחות:** המעבר להפעלת שירותי האומנה דרך ארגונים חיצוניים הקלה על האפשרות לסיים את עבודתן של מנחות שאינן מתפקדות היטב. גורמים במשרד הרווחה ובארגונים המפעילים ראו בכך יתרון. עם זאת, המרואיינים ציינו כי תנאי ההעסקה של מנחות האומנה טובים פחות מאלה של העו"סיות במחלקות לשירותים חברתיים (למשל, אין העלאת שכר לעובדים ותיקים ואין החזר הוצאות רכב) והדבר מתבטא בשביעות רצון נמוכה מתנאי ההעסקה ובתחלופה גבוהה של המנחות.
- **שינויים בפיתוח דפוסי העבודה הבין-ארגוניים:** בין ארבעת הארגונים המפעילים את האומנה מתקיים קשר ושיתוף פעולה פורמלי באמצעות ההשתתפות בקבוצת הלמידה. נוסף על כך נערכים אחת לשלושה חודשים מפגשים עם המפקחים הארציים של שירותי האומנה במשרד הרווחה ובהם נידונות סוגיות הקשורות להפעלת האומנה. מנהלי הארגונים המפעילים מקיימים ביניהם גם קשר לא פורמלי, שביטוייו הם התייעצויות והפריה הדדית וכן התארגנות משותפת והצגת חזית מאוחדת מול משרד הרווחה.
- **שינויים בפיקוח על האומנה:** ההפרטה החלקית הובילה להפרדה בין הגוף המפעיל לגוף המפקח. לדברי מרואיינים, העובדה שהגוף המפעיל אינו מפקח על עצמו ונדרש מעתה למסור דין וחשבון לגורם המממן מביאה לשיפור הבקרה. בקרה טובה יותר מביאה להתמקצעות בתחום האומנה ואף מסייעת לשיפור דפוסי העבודה של המפקחים. יתרונות נוספים שצוינו הם ההפרדה בין תפקיד המפקח לתפקיד מדריך מנחות האומנה וכן הידוק הפיקוח. כיום יש למפקחים זמן רב יותר להתמקד בתפקידי הפיקוח ובעקבות זאת חל בהם שיפור, הן מבחינת התדירות הן מבחינת

התוכן. לצד זאת נטען כי עדיין יש מקום לשפר את עבודת הפיקוח וכי קיימים קשיים ביישום המדיניות על ידי הארגונים המפעילים.

- **הגדלת התקציב להפעלת שירותי האומנה:** לתפיסתם של אנשי המקצוע, אחד התוצרים של ההפרטה החלקית הוא הגדלת התקציב הכולל להפעלת שירותי האומנה. אחת הסיבות להגדלת התקציב היא האפשרות של הארגונים המפעילים לגייס תרומות. למרות שחלקן של התרומות בתקציב הוא נמוך, לדברי אחד המפקחים, "זה גרם לכל המערכת לצעוד קדימה". למשל, אחד הארגונים גייס תרומות לצורך הפחתת מספר המשפחות בטיפול כל מנחת אומנה. במשרד הרווחה ראו את היתרונות שבכך ופעלו להפחתה נוספת של ה-case load. עם זאת בארגונים המפעילים נטען כי התקציב הקיים נמוך ביחס לצרכים וכי נחוץ תקציב נוסף כדי לייעל את עבודתם בתחומי תהליך גיוס המשפחות, הרחבת רכיבי הליווי, הפחתה נוספת של ה-case load ועוד.

4. כיווני פעולה

ממצאי המחקר מצביעים על כמה סוגיות לדיון וכיווני פעולה אפשריים שעשויים לשפר את השירות, ואלה הם:

- **שיפור היישום של מדיניות "בית קבוע לכל ילד" עבור ילדים שהופנו משירות ילד ונוער:** מדיניות משרד הרווחה היא להפנות ילדים לאומנה לתקופה מוגבלת, אולם המחקר העלה כי ילדים שוהים באומנה זמן רב מן המתוכנן. לאור זאת:
  - נראה שיש צורך במעקב קפדני אחר צורכי הילדים ואפשרויות המשפחות המולידות שלהם לטפל בהם, כדי לאפשר חזרה הביתה, אם זו אפשרית. השירות לילד ונוער מעמיד לשם כך מנגנונים רבים ובהם דיונים רב-מקצועיים בוועדות תכנון טיפול והערכה במועדים קבועים ושיתוף פעולה ממוסד בין עו"ס המחלקה לשירותים חברתיים למנחות האומנה. יש אפוא צורך ביישום מלא של דרכי עבודה אלה.
  - במקרים שבהם נראה כי אין אפשרות לחזרה אל המשפחה המולידה, מוצע לבחון כיצד אפשר ליישם טוב יותר את מדיניות המשרד להסדרת בית קבוע לכל ילד דרך מענה האימוץ. במקרים שבהם ייתכן צורך באימוץ הילד בעתיד, וכדי למנוע צורך במעבר של הילד למשפחה אחרת במקרה שהמשפחה האומנת לא תרצה או לא תוכל לאמץ, השירות לילד ונוער והשירות למען הילד מקדמים בימים אלה מהלך שיעודד בחירת משפחות אומנה עם אופק לאימוץ. המהלך מחייב הפעלת קריטריונים שונים בגיוס המשפחות, כגון התאמת הפער הגילי בין הורים אומנים לילד בגיל הרך (פער מרבי של 43 שנים). יצוין כי מן המחקר עולה שכשני שלישים מן הילדים בגיל הרך לא הושמו אצל משפחות שבהן פער גילי שיאפשר אימוץ בעתיד.
  - רצוי לתת את הדעת לפיתוח מענים מיטביים עבור ילדים שמסיבות שונות נותרים באומנה יותר מארבע שנים, ובהם מענה לחיזוק הקשר עם המשפחה המולידה, מענה לרצון המשפחה האומנת בהמשך תמיכה, והגברת המעקב והעבודה עם המשפחה המולידה.

- **חיזוק שיתופן של מנחות האומנה בקביעת תכנית הטיפול ובליווי הקשר עם המשפחות המולידות:**
  - יש להעמיק ולבחון את הקשיים המתגלעים בקשר בין מנחות האומנה לעו"ס המשפחות המולידות ולשקול דרכים לחיזוק דפוסי העבודה ביניהן.
  - יש לבחון האם וכיצד אפשר לפעול ליצירה או להידוק הקשר של מנחות האומנה עם המשפחות המולידות. ממצאי המחקר מצביעים על עמימות רבה בנוגע לחלוקת האחריות בין מנחות האומנה ועו"ס המשפחה בעבודה עם המשפחה המולידה. על כן רצוי לגבש ציפיות ברורות יותר בנושא חשוב זה.
- **התאמת הליווי והמענים למאפיינים הייחודיים של אומנת קרובים:** מאפייניה הייחודיים של אומנת קרובים מצריכים בדיקה לעומק וייתכן שאף התייחסות מיוחדת לנושא ליווי המשפחות ולהבניית הקשר בינן ובין המשפחות המולידות.
- **חיזוק היישום של התקנות ושל ההסכם בין משרד הרווחה לארגונים המפעילים:** לצד ההתמקצעות והשיפור במערך הפיקוח שחלו בעקבות ההפרטה החלקית, ממצאי המחקר מלמדים כי האופן שבו מיישמים הארגונים המפעילים את דרכי העבודה שונה לעתים ממה שנקבע בתע"ס או בהסכם שנחתם בינם ובין משרד הרווחה. למשל, בנושאים כמו הוותק של מנחות האומנה בכניסה לתפקיד וההכשרה לתפקיד של ההורים והמנחות. מוצע אפוא לבחון כל אחד מן הנושאים שבהם קיימים פערים ניכרים בין הרצוי למצוי כדי לאתר דרכים יעילות יותר לתרגום המדיניות לעשייה בשטח. בכלל זה יש לבחון אם יש צורך בפיקוח ובתהליכי אכיפה יעילים יותר או לחלופין צורך בשינוי המדיניות ובהתאמתה לצורכי השטח וליכולותיו.
- **המשך ההתמקצעות ושיפור דרכי העבודה של הארגונים המפעילים:**
  - נוכח החשיבות של המפגש האישי בין מנחת האומנה להורים האומנים ולילד באומנה רצוי לבחון כיצד ניתן להגביר במקרים מסוימים את תדירות הקשר ולבדוק באילו תחומים נוספים יש צורך במתן סיוע ובייעוץ.
  - יש מקום לפתח דרכי הקצאה דיפרנציאליות של המשאבים הקיימים לליווי המשפחות, כדי להקצות משאבים למתן ליווי אינטנסיבי יותר במקרים הדורשים זאת ולחסוך במשאבים במקרים שליווי זה נחוץ פחות.
- **חיזוק האחידות בדפוסי העבודה הבסיסיים של הארגונים המפעילים:** לצד הרציונל של ההפרטה החלקית, המעודד תחרות בין הארגונים לצורך הרחבת מענה האומנה, ייעולו ושיפורו, יש גם ציפייה לאחידות בדפוסי העבודה הבסיסיים כדי להבטיח שירות שוויוני, במידת האפשר, לילדים ולמשפחות האומנה שלהם צרכים דומים. עם זאת נמצאה שונות בין הארגונים המפעילים בכמה נושאים ובהם היקף ההכנה של המשפחות, תדירות ההדרכה האישית והקבוצתית למנחות, היקף השיחות האישיות של מנחות האומנה עם הילדים והיקף העבודה עם ההורים המולידים. רצוי אם כן לפעול לשיפור האחידות בדפוסי עבודה אלה.
- **צמצום התחלופה של מנחות האומנה:** הוותק הממוצע של מנחות האומנה בתפקיד נמוך ותחלופתן גבוהה, דבר שעלול לפגוע בטיב הליווי. לפיכך, יש לבחון דרכים לשפר את שביעות הרצון של המנחות ואת תנאי העסקתן כדי לצמצם את התחלופה שלהן ולשמור על יציבות רבה יותר בתהליך הליווי המוענק למשפחות.

- **העמקת ההכשרה של מנחות אומנה המלוות ילדים עם מוגבלות:** ילדים המופנים לאומנה מאגף השיקום ומן האגף למוגבלות שכלית נזקקים למענה ייחודי. לפני ההפרטה החלקית היו מנחות האומנה שליוו ילדים עם מוגבלות בעלות מומחיות בתחום הצרכים המיוחדים, ואולם כיום הארגונים המפעילים מעסיקים מנחות בעלות הכשרה בתחום האומנה. אמנם מנחות האומנה זוכות לייעוץ שוטף מן המפקחים של משרד הרווחה ואף מטעם הארגונים המפעילים, אך כדי לתת מענה טוב יותר לצורכי המשפחות והילדים יש טעם בהעמקת ההכשרה ובחיזוק יכולתן של המנחות לתת מענה מקצועי לאוכלוסייה ייחודית זו.
- **שיפור הדיאלוג בין משרד הרווחה לארגונים המפעילים בנושא התקציב:** בארגונים המפעילים ציינו את הצורך בהגדלת המשאבים להפעלה מיטבית של שירותי האומנה. תוארו גם קשיים בניהול הדיאלוג בין משרד הרווחה והארגונים המפעילים בנושא התקציב וציפיות לא מתואמות. נחוץ אפוא תיאום ציפיות נוסף בנושא זה ושיפור הדיאלוג.
- מתן מענה למכלול הצרכים של הילדים: בהקשר זה עולים שני כיווני פעולה אפשריים:

- הקצאת תקציב לילדים רבים שלהם צרכים שונים היא משימה מאתגרת עבור הארגונים המפעילים. מעבר לסדר העדיפויות למימון ההוצאות המיוחדות שגיבש משרד הרווחה, יש צורך לבחון האם ההקצאה הנוכחית של סל ההוצאות המיוחדות עונה על כל הצרכים של הילדים והמשפחות ומבטיחה לילדים טיפול מקיף, ללא תלות ביכולות הכלכליות של הוריהם האומנים.
- רבים מן המענים נוגעים לתחומי האחריות של שירותים קהילתיים שונים (למשל, בתי הספר, מתנ"סים ושירותי הבריאות המקומיים) ושל משרדי ממשלה (ובהם משרד החינוך ומשרד הבריאות). במאמץ לדאוג להענקת מכלול המענים הדרושים לילדים באומנה, מוצע לבחון את האפשרות לחיזוק המענים המגיעים לילדים באומנה משירותים אחרים וממערכות נוספות.

דברי תודה

ברצוננו להודות מקרב לב לכל אותם אנשים שתרמו לביצוע המחקר.

תודה חמה לחברי ועדת ההיגוי אשר ליוו אותנו במהלך עריכת המחקר: לד״ר יוסף אהרונוב, ממונה על תחום המחקר, ולד״ר יוסי כורזים, לשעבר ממונה על תחום תכנון ומדיניות רווחה מהאגף למחקר, תכנון והכשרה במשרד הרווחה והשירותים החברתיים; למפקחים הארציים על ענף האומנה במשרד הרווחה והשירותים החברתיים: שלוה ליבוביץ׳ משירות ילד ונוער, האגף לשירותים אישיים וחברתיים, אריה שמש מהאגף לטיפול באדם עם מוגבלות שכלית התפתחותית וגליה ניב מן האגף לשירותי רווחה ושיקום.

תודה חמה ליקותיאל צבע, מנהל אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, על שיזם את ביצוע המחקר.

תודה למירי בן שמחון מן האגף למחקר, תכנון והכשרה במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, וליוסי אילן מאגף מערכות מידע במשרד הרווחה והשירותים החברתיים על עיבוד המידע, ביצוע הדגימה והעברתם לצוות המחקר.

תודה מיוחדת למנהלי האומנה בכל הארגונים המפעילים: לאורית עמיאל ממכון סאמיט, לטלי חלף מעמותת אור שלום, לנורית גרינוולד ממטב ולזכי חרוב מארגון שח״ר. תודה לכל מנחות האומנה ומדריכות האומנה בארגונים המפעילים את האומנה על שיתוף הפעולה במילוי השאלונים. תודה לכל אנשי המקצוע בתחום האומנה שהתראיינו בנוגע להפרטה החלקית, ובכללם מפקחות מחוזיות במשרד הרווחה והשירותים החברתיים ועובדות סוציאליות מן המחלקות לשירותים חברתיים. תודה חמה שלוחה גם לכל ההורים האומנים שהתראיינו במסגרת המחקר.

תודות לעמיתינו במאיירס-ג׳וינט-מכון ברוקדייל אשר סייעו בשלבים השונים של המחקר: תודה מיוחדת למרים נבות, מנהלת מרכז אנגלברג לילדים ולנוער, על שליוותה את המחקר מתחילתו וסייעה רבות לאורך כל הדרך ובמיוחד על הערותיה החשובות לדוח המחקר; תודה לדורי ריבקין על הערותיה החשובות ולרויטל אביב-מתוק על עזרתה בארגון הדוח. תודות לצוות עבודת השדה, ובמיוחד למנהלת היחידה חן צוק-תמיר ולרכזים תמרה יהלום ומארק מלקוביץ. אנו מודים גם לרונית בן-נון על עריכת הלשון של הדוח וללסלי קליינמן על הבאתו לדפוס.

תוכן עניינים

1. מבוא..... 1
1.1 הרקע למחקר 1
1.2 שירותי האומנה במדינות המערב ובישראל..... 2
1.3 דרכי הספקת שירותי האומנה במדינות המערב ובישראל 5

2. תיאור המחקר..... 9
2.1 מטרות המחקר 9
2.2 אוכלוסיית המחקר..... 10
2.3 מקורות המידע, כלי המחקר, המדגם ושיטת איסוף הנתונים..... 10
2.4 ניתוח הנתונים 12
2.5 מגבלות המחקר 13

3. דפוסי השימוש במענה האומנה בישראל בשנים 2000-2012 14

4. המאפיינים והצרכים של הילדים באומנה ותפיסת השינויים שחלו אצל הילד 16
4.1 מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הילדים ושל משפחותיהם המולידות 16
4.2 סיבות להשמה באומנה ותפקוד הילד בעת ההשמה 20
4.3 סוגי המוגבלויות של הילדים ורמת תפקודם 22
4.4 תפיסות באשר לשינויים שחלו אצל הילד באומנה 26

5. המערך הארגוני להספקת שירותי האומנה..... 29
5.1 מאפייני כוח האדם בארגונים המפעילים: מנחות האומנה והמדריכות 30
5.2 מאפייני משפחות האומנה 37
5.3 הפיקוח על שירותי האומנה 42
5.4. הקשר בין משרד הרווחה לארגונים המפעילים..... 44
5.5. הקשר בין הארגונים המפעילים..... 47

6. דרכי העבודה עם המשפחות האומנות ועם הילדים 48

7. יציבות הסידור החוץ-ביתי, משך השהות באומנה ואיכות הטיפול..... 64
7.1 יציבות הסידור החוץ-ביתי ומשך השהות של הילדים באומנה 64
7.2 המשפחה האומנת והילד באומנה: דפוסי הקשר ואיכות הטיפול..... 67

8. הקשר עם המשפחה המולידה..... 73
8.1 דפוסי הקשר בין הילד באומנה למשפחתו המולידה..... 73
8.2 טיב היחסים בין הילד באומנה ובין הוריו המולידים 75
8.3 דפוסי הקשר בין ההורים האומנים למשפחה המולידה 76
8.4 פיצול האחריות בין ליווי המשפחות האומנות והעבודה עם המשפחות המולידות
בעקבות ההפרטה החלקית של שירותי האומנה 77

9. נושאי רוחב נבחרים 78
9.1 המאפיינים והצרכים הייחודיים של ילדים עם מוגבלויות 78

9.2 ההפרטה החלקית של שירותי האומנה.....81
9.3 עבודת הארגונים המפעילים את האומנה.....84

10. סוגיות לדיון וכיווני פעולה 85

ביבליוגרפיה 90

נספח א: השוואה בין הילדים במדגם לאוכלוסיית הילדים באומנה.....95

נספח ב: לוחות נוספים, לפי היחידה המפנה 96

נספח ג: לוחות נוספים, לפי אומנת קרובים 101

רשימת לוחות

פרק 2: תיאור המחקר

לוח 1: התפלגות המשיבות בארגונים המפעילים 10

לוח 2: אוכלוסיית המחקר והמדגם, לפי הארגון המפעיל 12

לוח 3: הקבוצות במחקר, לפי היחידה המפנה והארגון המפעיל 12

פרק 3: דפוסי השימוש במענה האומנה בישראל בשנים 2000-2012

לוח 4: הגידול במספר הילדים בסיכון בסידור חוץ-ביתי ובאומנה, בשנים 2000-2012 15

לוח 5: שינויים באוכלוסיית ילדי האומנה בשנים 2000-2012, לפי היחידה המפנה 16

פרק 4: המאפיינים והצרכים של הילדים באומנה ותפיסת השינויים שחלו אצל הילד

לוח 6: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הילד באומנה, לפי היחידה המפנה 17

לוח 7: שינויים באוכלוסיית ילדי האומנה בשנים 2000-2012, לפי מגזר הרשות המקומית שהילד הגיע ממנה 20

לוח 8: יתמות מהורים מולידים, לפי היחידה המפנה.....20

לוח 9: סיבות להוצאה מן הבית, לפי היחידה המפנה.....21

לוח 10: קשיים של הילד בעת הגעתו למשפחת אומנה, לפי היחידה המפנה 22

לוח 11: סוג המוגבלות של הילד, לפי היחידה המפנה.....23

לוח 12: רמת ההתפתחות של הילדים בגיל הרך, לפי היחידה המפנה.....23

לוח 13: הרמה הלימודית של הילדים בגיל בית ספר, לפי היחידה המפנה.....24

לוח 14: תפקוד הילדים במסגרת החינוכית (גן או בית הספר), לפי היחידה המפנה.....24

לוח 15: התפקוד החברתי של הילדים, לפי היחידה המפנה.....25

לוח 16: התפקוד הרגשי-התנהגותי של הילדים, לפי היחידה המפנה.....26

לוח 17: השינוי שחל בילדים מאז כניסתם למשפחת האומנה, כפי שמשתקף בעיני ההורים 28

לוח 18: השינוי שחל בילדים מאז כניסתם למשפחת האומנה, לפי היחידה המפנה 28

פרק 5: המערך הארגוני להספקת שירותי האומנה

לוח 19 : מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של מנחות האומנה, לפי הארגון המפעיל 31

לוח 20 : רמת ההשכלה של מנחות האומנה, לפי הארגון המפעיל 31

לוח 21 : הוותק של מנחות האומנה בתפקידן הנוכחי ותפקידיהן הקודמים, לפי הארגון המפעיל.....32

לוח 22 : היקף המשרה ומידת עומס העבודה של מנחות האומנה, לפי הארגון המפעיל 33

לוח 23 : הכשרה והדרכה של מנחות האומנה בתחום הנחיית אומנה, לפי הארגון המפעיל 34

לוח 24 : קורסים והשתלמויות שבהם השתתפו מנחות האומנה, לפי הארגון המפעיל.....34

לוח 25 : שביעות הרצון מן ההכנה לתפקיד ותחומי הכשרה חסרים, לפי הארגון המפעיל.....35

לוח 26 : שביעות הרצון של מנחות האומנה מהיבטים שונים בעבודת הארגון, לפי הארגון המפעיל 36

לוח 27 : התחושות המלוות את עבודתה של מנחת האומנה בארגון, לפי הארגון המפעיל 36

לוח 28 : שביעות הרצון של מנחות האומנה מן ההיבטים המקצועיים של התפקיד,
לפי הארגון המפעיל.....37

לוח 29 : המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של משפחות האומנה, לפי הארגון המפעיל.....39

לוח 30 : מאפייני הגיל והתעסוקה של ההורים האומנים, לפי הארגון המפעיל.....40

לוח 31 : מאפיינים משפחתיים של משפחות האומנה.....41

לוח 32 : הוותק של משפחות האומנה ומספר הילדים שבטיפולן 42

פרק 6: דרכי העבודה עם המשפחות האומנות ועם הילדים

לוח 33 : ההכנה לקראת תפקיד הורה באומנה ושביעות הרצון ממנה, לפי הארגון המפעיל 50

לוח 34 : מתכונת המפגשים של מנחות האומנה עם משפחת האומנה והילד, לפי הארגון המפעיל.....52

לוח 35 : דפוסי הקשר של מנחת האומנה עם המשפחה 52

לוח 36 : נושאי השיחה העיקריים במפגש האחרון של ההורים עם מנחת האומנה.....53

לוח 37 : תחומי המעורבות של מנחת האומנה, לפי הארגון המפעיל.....53

לוח 38 : התחומים שבהם מנחת האומנה סייעה למשפחה, לפי הארגון המפעיל.....54

לוח 39 : דפוסי העבודה של מנחות האומנה עם אנשי המקצוע המטפלים בילדים,
לפי הארגון המפעיל.....55

לוח 40 : שביעות הרצון של מנחות האומנה מדפוסי העבודה עם אנשי מקצוע, לפי הארגון המפעיל....57

לוח 41 : שביעות הרצון של מנחות האומנה מתדירות הקשר עם המשפחות ועם הילדים,
לפי הארגון המפעיל.....58

לוח 42 : שביעות הרצון של ההורים מן הליווי של מנחת האומנה.....58

לוח 43 : דפוסי ההשתתפות של המשפחה האומנת בפעילויות מטעם הארגון המפעיל.....59

לוח 44 : סוגי שירותים שצרך הילד בשנה האחרונה, לפי היחידה המפנה 61

לוח 45 : צרכים של הילד שלא קיבלו מענה במסגרת סל ההוצאות המיוחדות, והסיבות לכך.....62

פרק 7: יציבות הסידור החוץ-ביתי, משך השהות באומנה ואיכות הטיפול

לוח 46 : ההוצאה החוץ-ביתית הקודמת של הילד.....65

לוח 47 : משך השהות של הילד במשפחת האומנה הנוכחית, לפי היחידה המפנה 65

לוח 48 : תכניות לטווח הארוך לילד באומנה, לפי היחידה המפנה.....67

לוח 49 : תפקודם של ההורים האומנים ודפוסי הקשר שלהם עם הילד.....68

לוח 50 : השגחה וטיפול יום-יומי בילד 68

לוח 51 : מידת השתלבותו של הילד במשפחה האומנת ודפוסי הקשר בינו ובין הילדים הביולוגיים 69

לוח 52 : תחומי קושי של המשפחה האומנת בטיפול בילד, לפי היחידה המפנה.....70

לוח 53 : תחושות המלוות את הטיפול בילד באומנה, לפי היחידה המפנה 71

לוח 54 : גורמים שבהם ההורים האומנים מרבים להסתייע כדי להתמודד עם קשיים באומנה, לפי הארגון המפעיל.....72

פרק 8: הקשר עם המשפחה המולידה

לוח 55 : דפוסי הקשר של הילד עם הוריו המולידים.....74

לוח 56 : תדירות הקשר בין הילד להוריו המולידים, לפי היחידה המפנה 75

לוח 57 : טיב היחסים כיום בין הילד באומנה להוריו המולידים 76

לוח 58 : דפוסי הקשר של ההורים האומנים עם הוריו המולידים של הילד.....76

נספחים

נספח א: השוואה בין הילדים במדגם לאוכלוסיית הילדים באומנה

לוח א-1 : השוואה בין הילדים במדגם ובין אוכלוסיית הילדים באומנה בשנת 2012 95

נספח ב: לוחות נוספים, לפי היחידה המפנה

לוח ב-1 : המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של ההורים האומנים, לפי היחידה המפנה 96

לוח ב-2 : מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הורים האומנים, לפי היחידה המפנה – המשך 97

לוח ב-3 : מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של משפחת האומנה, לפי היחידה המפנה 97

לוח ב-4 : הכנה לקראת תפקיד הורה באומנה ושביעות הרצון ממנה, לפי היחידה המפנה.....98

לוח ב-5 : מתכונת המפגשים של הורים אומנים עם מנחת אומנה, לפי היחידה המפנה 98

לוח ב-6 : סוגי מעורבות של עובדת אומנה עם המשפחה, לפי היחידה המפנה 98

לוח ב-7 : תחומי סיוע שבהם מנחת האומנה או הארגון המפעיל סייעו למשפחה, לפי היחידה המפנה 99

לוח ב-8 : שביעות רצון מן הליווי של מנחת האומנה, לפי היחידה המפנה 99

לוח ב-9 : דפוסי השתתפות בפעילויות מטעם הארגון המפעיל, לפי היחידה המפנה 100

לוח ב-10 : גורמים שבהם ההורים האומנים מרבים להסתייע כדי להתמודד עם קשיים באומנה, לפי היחידה המפנה.....100

נספח ג: לוחות נוספים, לפי אומנת קרובים

לוח ג-1 : מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של ההורים האומנים, לפי קרבה משפחתית לילד.....101

לוח ג-2 : מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הורים האומנים, לפי קרבה משפחתית לילד – המשך 102

לוח ג-3 : הכנה לקראת תפקיד הורה באומנה ושביעות הרצון ממנה, לפי הקרבה המשפחתית לילד .102

רשימת תרשימים

תרשים 1 : השיעור היחסי של ילדים באומנה מתוך כלל הילדים בסידור חוץ-ביתי, בשנים 2000-2012 15

תרשים 2 : שינויים בגיל הילדים השוהים באומנה בשנים 2000-2012, לפי קבוצות גיל.....18

תרשים 3 : שינויים בגיל הכניסה לאומנה בשנים 2000-2012, לפי קבוצות גיל 18

תרשים 4 : אחוז ילדי העולים מתוך כלל הילדים באומנה בשנים 2000-2012.....19

1. מבוא

1.1 הרקע למחקר

שירותי האומנה בישראל הם חלק חשוב במערך השירותים החוץ-ביתיים של משרד הרווחה והשירותים החברתיים (להלן: משרד הרווחה). מערך זה של שירותים נועד לענות על צורכיהם של ילדים ובני נוער עד גיל 18 או עד גיל 21 (סיום מערך החינוך המיוחד), הנמצאים במצבי סיכון וסכנה על רקע תפקוד הורי לקוי ושאינם יכולים להמשיך לגדול בבית הוריהם. בקרב אוכלוסייה זו נכללים גם ילדים ובני נוער עם מוגבלות (שכלית, נפשית או פיזית), שמשפחותיהם אינן מוכנות או אינן יכולות לטפל בהם. בשנת 2012 שהו 3,373 ילדים ובני נוער במשפחות אומנה בישראל (מתוך מערכת התשלומים [מערכת המס"ר] של משרד הרווחה).

אומנה היא מצב שבו ילד מטופל במשפחה אחרת ממשפחתו המולידה, כסידור זמני. ההורים האומנים מודרכים כיצד ליצור קשר עם הילד וכיצד לטפחו ולחנכו, במטרה להקנות לו מסגרת יציבה ובטוחה ולתרום להתפתחותו הגופנית, הרגשית והחינוכית. המשפחה האומנת מוגדרת בדרך כלל כמשפחה משלימה למשפחה המולידה של הילד ואינה באה במקומה. ככלל, שירותי האומנה מבקשים לשמור על מקומם של ההורים המולידים כדמויות משמעותיות בחיי ילדם, ומכוונים את ההורים האומנים לשאוף ולפעול לשמירה על מערכת יחסים עם ההורים המולידים כדי להקל על הילד את גיבוש זהותו ולאפשר לו, אם ניתן, לשוב לגור עמם בעתיד. את משפחת האומנה מלווה הגוף המפעיל את האומנה באזור מגוריה והיא מקבלת ממשרד הרווחה דמי אחזקה לצורך מימון הוצאותיו של הילד וכן תקציב עבור הוצאות מיוחדות, כגון טיפול נפשי וסיוע לימודי.

אף שסידור האומנה נועד להימשך עד מציאת בית קבוע – חזרה למשפחה המולידה של הילד, אם זו אפשרית, או מסירה לאימוץ – לעתים גדלים הילדים בבית משפחתם האומנת עד גיל 18 ואף מעבר לכך (ילדים עם צרכים מיוחדים נותרים באחריות משרד הרווחה גם כבוגרים). אומנה לטווח ארוך מתרחשת במקרים שבהם היא חלופה מלאה להורים, כמו במקרה של ילד עם מוגבלות, או כשההורים האומנים אינם מוכנים לאמץ אך מוכנים לשמש לילד אומנה לטווח ארוך, ואנשי מקצוע מעריכים כי העברה למשפחה מאמצת אחרת לא תהא לטובתו.

מחקר זה מבקש לבחון את המדיניות ואת השירותים הניתנים לילדים בקצה רצף הסיכון, ומכאן חשיבותו הרבה. הצורך במחקר עלה על רקע שינויים ניכרים במדיניות מערכת השירותים לילדים בסיכון, שלהם עשויה להיות השפעה על היקף השימוש בשירותי האומנה ועל טיבם. בין הרפורמות המרכזיות יש לציין את **ההפרטה החלקית של שירותי האומנה**, שהחלה בשנת 2001 באשר לילדים שהופנו לאומנה משירות ילד ונוער והורחבה בשנת 2006 גם לילדים שהופנו לאומנה מן האגף לשירותי רווחה ושיקום (להלן: אגף השיקום) ומן האגף לטיפול באדם עם מוגבלות שכלית התפתחותית (להלן: האגף למוגבלות שכלית). במסגרת ההפרטה החלקית הועברה האחריות לגיוס המשפחות, להכנתן ולליווין לארבע עמותות, בעוד שהפיקוח על איכות הטיפול בילד ובמשפחת האומנה ועל היקפו וכן העברת התשלומים למשפחות האומנה והחזר ההוצאות המיוחדות נותרו באחריות משרד הרווחה. רפורמה נוספת היא **"עם הפנים לקהילה"**, רפורמה המעודדת פיתוח שירותים בקהילה כחלופה

לסידור חוץ-ביתי ובד בבד מורה להגביל את משך הסידורים החוץ-ביתיים לארבע שנים (מלבד במקרים חריגים). נוסף על כך חלו שינויים בדרך עבודתן של **ועדות תכנון טיפול והערכה** המופקדות על הערכת מצבם של ילדים בסיכון, על תכנון תכנית טיפול לילד ולמשפחה ועל קביעת החלטות בנוגע לסידור הקבוע המתאים להם. שינויים אלה כוללים בין היתר יצירת טפסים מובנים לאיסוף מידע שיטתי, הגדרת אנשי המקצוע הדרושים לדיון בוועדות והקפדה על שיתוף ההורים (וגם הילדים, במידת האפשר). מהלכים נוספים של המשרד בשיתוף עם גורמים אחרים, כמו **התכנית הלאומית לילדים ולבני נוער בסיכון** והמלצות **הוועדה לאיתור קטינים בסכנה**, עשויים אף הם להשפיע על הפעילות של שירותי האומנה בישראל.

מבנה הדוח

בהמשך פרק המבוא נסקרת ספרות המחקר בנוגע לשירותי האומנה במדינות המערב ובישראל. בפרק 2 מתואר המחקר; מטרותיו ומערך המחקר. בפרק 3 מתוארים דפוסי השימוש במענה האומנה בישראל בשנים 2000-2012, בהתבסס על מידע מנהלי מתוך מערכת התשלומים (מערכת המס"ר) של משרד הרווחה. בפרק 4 נסקרים המאפיינים והצרכים של הילדים באומנה, וכן השינויים שחלו במצב הילד במשך שהותו במשפחת האומנה. בפרק 5 נסקר המערך הארגוני להספקת שירותי האומנה; מתוארים מאפייני כוח האדם בארגונים המפעילים ושביעות הרצון שלהם מתפקידיהם ומתנאי ההעסקה, מוצגים מאפייני משפחות האומנה, מתוארת עבודת הפיקוח על שירותי האומנה מטעם משרד הרווחה ונידונים מאפייניה. כן נידונים הקשר בין משרד הרווחה ובין הארגונים המפעילים את שירותי האומנה והקשר בין הארגונים המפעילים. בפרק 6 מוצגות דרכי העבודה של הארגונים המפעילים את האומנה עם המשפחות האומנות ועם הילדים. בפרק 7 נידונים יציבות הסידור החוץ-ביתי, משך השהות של הילדים באומנה ואיכות הטיפול המוענק להם. בפרק 8 נבחן הקשר של הילד והמשפחה האומנת עם המשפחה המולידה; בפרק זה אף נבחן הפיצול של האחריות בין ליווי המשפחות האומנות והעבודה עם המשפחות המולידות בעקבות ההפרטה החלקית של שירותי האומנה. בפרק 9 מובא מבט כולל על שלושה נושאי רוחב שעלו במחקר: המאפיינים והצרכים הייחודיים של הילדים שהופנו מאגף השיקום ומן האגף למוגבלות שכלית, המאפיינים הייחודיים של עבודת הארגונים המפעילים את האומנה ותפיסת אנשי המקצוע את השינויים שחלו בהפעלת שירותי האומנה בעקבות ההפרטה החלקית. בפרק 10, החותם את הדוח, מובא דיון בממצאים ומוצעים כיווני פעולה ליישום מיטבי של שירותי האומנה בישראל.

1.2 שירותי האומנה במדינות המערב ובישראל

כפי שצוין, אומנה היא מתן טיפול משפחתי חלופי מתוכנן ומוגבל בזמן לילדים שאין אפשרות להשאירם בבית, לצד מתן שירותי רווחה לילדים אלה ולמשפחותיהם כדי לסייע בפתרון הבעיות שהביאו לצורך בהשמה החוץ-ביתית (Pecora et al., 2000). מלבד אומנה כולל הטיפול החוץ-ביתי לילדים גם טיפול פנימייתי, מעונות או מוסדות (Thoburn & Courtney, 2011), אולם כיום הולכות ומצטברות עדויות לכך שכאשר יש צורך בסידור חוץ-ביתי של הילד, הטיפול באומנה מניב את התוצאות הטובות ביותר (Roy, Rutter & Pickles, 2000; Knorth et al., 2008; Erol, Smsek & Munir, 2010). ת'ובורן וקורטני (Thoburn & Courtney, 2011) סקרו מחקרים שנעשו בכמה מדינות במערב

אירופה ובאוסטרליה וטענו כי אומנה לטווח ארוך יכולה להציע יציבות וביטחון לילדים, במיוחד לאלה שהושמו באומנה בגיל הרך ושלהם בעיות קשות.

מטרת האומנה קשורה ישירות לסיבה שבעטיה הילד הוצא מביתו והיא יכולה לכלול יעדים המבקשים להשיג תוצאות לטווח הקצר או לטווח הארוך. כך, לדוגמה, מטרת האומנה יכולה להיות טיפול בקשיים רגשיים, התנהגותיים, חברתיים או אפילו לימודיים של הילד. היא גם יכולה לספק הפוגה או נופשון להורים (למשל להורים של ילדים עם מוגבלות) או התערבות בהורות עצמה. מטרות ארוכות טווח יכולות להיות הקניית כישורי חיים וכישורי עצמאות לאחר שהילד מתבגר ויוצא מסידור האומנה, או אימוצו על ידי משפחת האומנה או על ידי משפחה אחרת. האומנה, אם כך, אינה טיפול אחיד ואינה עשויה מקשה אחת; יש סוגים שונים של אומנה, עם מטרות שונות ולטווחי זמן שונים (Pecora et al., 2000; Fisher, Burraston, & Pears, 2005; Biehal, 2007; Thoburn & Courtney, 2011).

האומנה בישראל אינה מעוגנת בחוק העומד בפני עצמו, ועיקר ההוראות הנוגעות לה מופיעות בתקנות עבודה סוציאלית (תע"ס 8.2). בתע"ס נקבע כי משפחת אומנה היא מסגרת טיפולית זמנית שמטרתה לספק לילדים עד גיל 18, שנקבע כי הם זקוקים לסידור חוץ-ביתי, בית חם ואווירה משפחתית. התע"ס קובע את הקריטריונים לבחירת משפחות האומנה, לתהליך סידור הילד במשפחה, לאחריות הארגונים המפעילים את האומנה, לתפקיד אנשי המקצוע המעורבים, לשירותים שהילד ומשפחתו האומנת זכאים להם ולזכויותיהן של המשפחות המולידות. למרות שההוראות עוסקות בתחומים רבים יש נושאים שאינם מוסדרים כלל, כגון סמכות ההורים האומנים לקבל החלטות בעניינים שוטפים ודחופים הנוגעים לילד ומידת הקשר עם ההורים האומנים לאחר סיום האומנה. נושאים אחרים, ובהם שמירת הקשר עם ההורים המולידים, גם אם הוסדרו חלקית בהוראות התע"ס, אינם מעוגנים בחוק (משרד הרווחה והשירותים החברתיים, 2012).

האומנה היא חלק ממערך השירותים החוץ-ביתיים לילדים ולבני נוער בסיכון שמפעיל משרד הרווחה. שירותים אלה כוללים בין השאר גם מרכזי חירום, מעונות משפחתיים ופנימיות חינוכיות, שיקומיות וטיפוליות. חלקן מופעלות בידי משרד הרווחה ויש שפועלות באמצעות ארגונים פרטיים וציבוריים, אך כל המסגרות נמצאות בפיקוח של משרד הרווחה. סידור האומנה נועד לשמש אמצעי טיפולי לטווח קצר או לטווח ארוך, כמפורט להלן:

(1) **משפחת קלט חירום**. נועדה לפרק זמן של כמה ימים עד שלושה חודשים ומשמשת סידור חירום בעת משבר חריף ופתאומי. במסגרת זו מופקדים ההורים האומנים על הענקת הגנה מהירה ומרבית לילד, דאגה לצרכיו היום-יומיים, אבחונם, והכנתו לקראת סידור לטווח הארוך.

(2) **אומנה**. *אומנה רגילה* נמשכת בין חודשים ספורים לכמה שנים ומשמשת סידור לתקופת זמן יציבה, במהלכה ההורים האומנים מטפלים בילד ואמונים על חינוכו ועל טיפוח יכולותיו. *אומנה טיפולית* מיועדת לילדים אחרי אשפוז פסיכיאטרי או כחלופה לאשפוז ומניעתו. מטרתה להציע טיפול אינטנסיבי לילדים אשר חוו בילדותם המוקדמת טראומות הנוגעות בעיקר לחוסר מסוגלות הוריהם להעניק להם את הנדרש להתפתחות רגשית ופיזית תקינה. האומנה הטיפולית היא ארוכת טווח ואת הילדים ומשפחות האומנה מלווה צוות טיפולי הכולל מנחי אומנה, פסיכותרפיסטים,

פסיכולוגים, פסיכיאטרים ומטפלים נוספים האמונים על התחום הרגשי. במחקר הנוכחי נכללו רק ילדים השוהים באומנה הרגילה, שבה שוהים כ-90% מן הילדים (ציונית וברמן, 2012).

שלוש יחידות הפועלות במשרד הרווחה מפנות ילדים לאומנה, כמפורט להלן:

(1) **שירות ילד ונוער** מופקד על הטיפול בילדים ובבני נוער עד גיל 18 הנמצאים במצבי סיכון וסכנה במשפחותיהם או בקהילה. בקרב אוכלוסייה זו נכללים ילדים הנמצאים בסכנה מיידית עקב התעללות פיזית, מינית או נפשית, ילדים הסובלים מהזנחה וילדים שחיים בנסיבות מגבירות סיכון כמו משבר גירושין, משבר עלייה או אבטלה של אחד מן ההורים או של שניהם. שירות ילד ונוער מספק לילדים אלה ולמשפחותיהם שירותים קהילתיים (כמו מעונות רב-תכליתיים), שירותי הגנה לילדים בסיכון (כמו התערבות של עו"ס לחוק נוער) וכן שירותים חוץ-ביתיים. ההחלטה על הוצאת ילד מן הבית, לטווח קצר או לטווח ארוך, מתקבלת בוועדת תכנון טיפול והערכה[6] הפועלת ברשויות המקומיות. בשנת 2012 שהו באומנה 2,699 ילדים אשר הופנו משירות ילד ונוער (נתונים מתוך מערכת המס"ר של משרד הרווחה).

(2) **האגף למוגבלות שכלית** מופקד על הטיפול באוכלוסיית האנשים עם מוגבלות שכלית בכל הגילים ובכל הרמות, ובבני משפחותיהם. חוק הסעד בישראל (טיפול במפגרים) התשכ"ט-1969 מגדיר אדם עם מוגבלות שכלית: "אדם שמחמת חוסר התפתחות או התפתחות לקויה של כושרו השכלי, מוגבלת יכולתו להתנהגות מסתגלת והוא נזקק לטיפול". 70% מן האנשים עם מוגבלות שכלית מתגוררים עם משפחותיהם והיתר גרים במסגרות חוץ-ביתיות: מעונות פנימייה, הוסטל, מערך דיור/דירות לוויין, דיור מוגן ומשפחות אומנה (ניסים, גורבטוב ובן שמחון, 2012). ההחלטה על הוצאת ילד מן הבית מתקבלת בוועדת אבחון של משרד הרווחה והשירותים החברתיים.[7] על פי רוב, האגף יספק שירותי אומנה לילדים חסרי עורף משפחתי. אומנה מסוג זה היא לרוב ארוכת טווח והילדים נשארים בחזקת המשפחה האומנת עד גיל 21 ובמקרים יוצאי דופן אף יותר. בשנת 2012 שהו באומנה 377 ילדים ואנשים אשר הופנו מן האגף למוגבלות שכלית (נתונים מתוך מערכת המס"ר של משרד הרווחה).

(3) **אגף השיקום** מופקד על ילדים ובוגרים, מלידה ועד גיל 64[8], עם נכות פיזית או חושית, לקויות למידה, תפקוד שכלי גבולי או עם טווח רחב של מוגבלויות תפקודיות ותסמונות תורשתיות. האגף אף מופקד על אוכלוסייה פוסט-אשפוזית של ילדים ובני נוער עם ליקויים אורגניים מורכבים (אלישר ואחרים, 2012). במסגרת השירות לטיפול חוץ-ביתי באגף השיקום מופעל רצף שירותים,

---

[6] בכל מחלקה לשירותים חברתיים פועלת ועדת תכנון טיפול והערכה, בהובלתו של יושב ראש קבוע אשר עובר הכשרה לתפקיד זה. בדיוני הוועדות נוטלים חלק אנשי מקצוע המכירים את הילד: עו"ס המשפחה, אחות טיפת חלב (אם מדובר בתינוק/פעוט), מורה/גננת ועו"ס לחוק נוער. גם ההורים המולידים משתתפים בדיונים ולעתים אף הילד עצמו, תלוי בגילו ובהתפתחותו. במסגרת ועדת תכנון, טיפול והערכה מתקבלות החלטות על המשך הטיפול בילד בקהילה או על סידור חוץ-ביתי ונקבעת תכנית הטיפול לילד ולמשפחתו. המשך המעקב אחר הילד באומנה נעשה אף הוא בוועדות תכנון טיפול והערכה. אלה אמורות להתכנס פעמיים בשנה כדי לדון במצבם של ילדים מלידה ועד גיל חמש השוהים באומנה, ופעם בשנה כדי לדון במצב הילדים בני שש ויותר השוהים באומנה.

[7] מדובר בוועדה בעלת מעמד סטטוטורי אשר מורכבת מאנשי מקצוע כגון פקיד סעד, פסיכיאטר, פסיכולוג ומחנך.

[8] אנשים בני 65 ויותר, גם אם הם סובלים ממוגבלות קודמת, מטופלים בשירות לזקן במשרד הרווחה והשירותים החברתיים.

הכולל מעונות פנימייה לאנשים עם נכויות פיזיות וחושיות, מערכי דיור מוגן בקהילה ומשפחות אומנה. בדומה לשירות ילד ונוער, ההחלטה על הוצאת ילד מן הבית מתקבלת בוועדת תכנון טיפול והערכה הפועלת ברשות המקומית. בדומה לנעשה באגף למוגבלות שכלית, גם באגף השיקום שירותי האומנה ניתנים בעיקר לתינוקות ולילדים צעירים חסרי עורף משפחתי והאומנה היא לרוב ארוכת טווח. בשנת 2012 שהו באומנה 297 ילדים אשר הופנו מאגף השיקום (נתונים מתוך מערכת המס"ר של משרד הרווחה).

1.3 דרכי הספקת שירותי האומנה במדינות המערב ובישראל

הפרטת שירותי האומנה במדינות המערב

בעשורים האחרונים אנו עדים למגמה של הפרטת שירותי האומנה הממלכתיים "המסורתיים" בארצות הברית, באנגליה ובאוסטרליה (Pecora et al., 2000; Barber, 2002; Biehal, 2007; Sellick, 2011).[9] הפרטת השירותים קשורה בכלכלת רווחה, או במילים אחרות, בהטמעת עקרונות השוק והניהול של המגזר הפרטי לתוך פעילות המגזר הציבורי (Wulczyn, 2000). בכל הקשור באומנה, מדובר בהעברת האחריות מן התחום הממשלתי אל התחום הלא ממשלתי (QIC, 2006) – חברות פרטיות וארגונים שלא למטרת רווח. לעתים מדברים על הפרטה כ"כלכלה המעורבת של הרווחה" (mixed economy of welfare) ולעתים מתייחסים אליה גם במונחים של "מיקור-חוץ" (outsourcing): (Wulczyn, Orlebeke, & Melamid, 2000; Armstrong et al., 2004; Unruh & Hodgkin, 2004; Thoburn & Courtney, 2011).

הרציונל בהטמעת מודל הספקת שירותים על בסיס עסקי הוא ייעול עבודת שירותי הרווחה (Collins-Camargo , McBeath & Ensign, 2011). טיעון זה לקוח ממודלים עסקיים שבסיסם רחב יותר, ולפיהם מיקור-חוץ של שירותים עשוי לצמצם עלויות ולייעל את הספקת השירותים. בדומה, תחרות בין ספקי שירותים אמורה להוביל לשיפור הטיפול בילד (למשל, פחות משברים בהשמה ופחות צורך לדאוג להשמה אחרת) ולשיפור מצבם של הילדים.

יש שתי צורות עיקריות של מודלים מופרטים לשירותי האומנה: המודל של תשלום עבור שירותים (FS), אשר רלוונטי לארגונים שלא למטרת רווח; והמודל של הבסיס העסקי (MB), שבו הַספק מקבל סכום כסף קבוע מראש (McBeath & Meezan, 2008). במודל FS קרנות ציבוריות הן המתגמלות את שירותי האומנה בכל פעם שהם מספקים שירות או חבילת שירותים. הרווחים תלויים ביכולתו של ספק השירות להגיע להסכמים בנוגע ליעדים בתחום הספקת השירותים או התוצאות מבחינת הלקוחות או שהם תולדה של שני הדברים יחד. במודל MB השירותים מסופקים במסגרת המקורות הפיננסיים, והרווחים נוצרים אם עלות השירותים נמוכה מן הסכום שהתקבל.

יש גם מודלים של הפרטה שבהם מושם דגש על האבחנה בין הגוף המנהל לגוף המספק את השירותים (Collins-Camargo, McBeath & Ensign, 2011). מודל אחד הוא גוף ממשלתי ה"מוציא החוצה" את מתן

[9] בארצות הברית ובבריטניה, המדינה החלה לעסוק בהספקת שירותי רווחה, כמו שירותי אומנה, במאה ה-20. קודם לכן ארגוני דת וצדקה היו מטפלים בתחום זה (Pecora et al., 2000).

השירותים לספק שלא מטעם המדינה ובה בעת ממשיך לספק את שירותי הניהול עצמם. מודל אחר מאפשר ליצור קשר חוזי עם אחד ממקורות החוץ המובילים ולמסור לטיפולו את אחד השירותים, והוא מצדו ימסור אותו לקבלן משנה ויתאם עמו את השירותים על פי ההסכם הספציפי. לפי מודל שלישי יכול גוף מוביל יחיד לתאם ולרכוש את רוב שירותי הרווחה לילד – החל בשירותי השמה בבתים לצורך אימוץ וכלה ברשת של ספקים קהילתיים – ולנהל אותם. יישום המודלים להפרטת שירותי האומנה יכול להיות שונה ממדינה למדינה, בתוך ארצות הברית ומחוצה לה (McCullough & Schmitt, 2000; Barber, 2002; McBeath & Meezan, 2008; Sellick, 2011).

בסקירה על הפרטת שירותי הרווחה בארצות הברית אותרו שישה מחקרים על שירותי האומנה בסוכנויות פרטיות וממשלתיות (QIC, 2006). המחקרים הללו עסקו בעיקר בתיאור המודלים: האחריות לקבלת ההחלטות, מנגנוני חתימת החוזים ואופן הספקת השירות. המסקנה הבולטת שעלתה מהם הייתה הצורך במחקר נוסף שיבחן את תוצאות האומנה מבחינתם של הילדים (QIC, 2006, p. 33).

ב"מחקר בוגרי אומנה מהמערב התיכון" (NFCAS, Northern Foster Care Alumni Study) השוו זרבה ועמיתיו (Zerbe et al., 2009) בין תכניות אומנה שמפעילים ארגונים וולונטריים שלא במימון המדינה ובין תכניות במימון המדינה. הם מצאו שהתכניות המופעלות במימון המדינה זולות יותר, אך בטווח הארוך תכניות שאינן במימון המדינה משיגות יציבות רבה יותר בהשמה, לילדים יש יותר נגישות לשירותים ופחות אירועים שליליים במהלך שהותם באומנה. נוסף על כך, בטווח הארוך הגיעו ילדים אלה להישגים טובים יותר בתחום החינוך, סבלו פחות מהפרעות כרוניות-פיזיות ומנטליות ורמת ההכנסה שלהם כמבוגרים הייתה גבוהה יותר.

מחקר שנעשה בבריטניה בידי סליק וקונולי (Sellick & Connolly, 2002) בדק את השימוש בסוכנויות אימוץ עצמאיות (IFA) שהן ספקיות של שירותי אומנה פרטיים. המחקר בחן סידורים מעשיים, שירותים, עלויות, איוש צוותים, מטפלי אומנה וכן את המאפיינים והצרכים של הילדים השוהים באומנה, אך לא נעשתה בו השוואה של יעילות ותועלת בין טיפול אומנה במסגרת הרשות המקומית ובין טיפול כזה במסגרת הסוכנויות העצמאיות. במחקר הושם דגש על חסרים אחרים הנוגעים לשימוש בשירותים אלו וכן על פיקוח הרשויות עליהם, ובהם העדר מידע על יעילות השירותים, על הכשרה של מטפלי האומנה ועל התמיכה בהם.

מודל האומנה הישראלי – הפרטה חלקית

בשנים האחרונות אנו עדים לעלייה בהשתתפות ארגונים וולונטריים וארגונים פרטיים-עסקיים בהספקת שירותי רווחה אישיים בישראל: כ-80% מן המשאבים הכספיים שהמדינה מקצה למימון שירותי הרווחה האישיים מועברים לארגונים לא ממשלתיים העוסקים בהספקה ישירה של השירותים. עם זאת לממשלה ולרשויות המקומיות נשמר תפקיד הפיקוח והשליטה על השירותים באמצעות מימונם, מעורבות בעיצוב תוכנם, קביעת הזכאים לקבלתם ובאמצעות הבקרה על תפקוד הארגונים (קופ, 2005; קטן, 2005א, 2005ב; Ajzenstadt & Rosenhek, 2000). מעורבותם של גורמים ממשלתיים ושל גורמים לא ממשלתיים בהספקת שירותי הרווחה האישיים מעידה על כך שמערכת זו עברה הפרטה חלקית, הואיל והפרטה חלקית היא מצב שבו הספקת השירותים נעשית על ידי ארגונים לא ממשלתיים ולממשלה או לרשות המקומית נשארת שליטה מלאה או חלקית על תכנון השירותים,

קביעת הזכאות לקבלתם, מימונם וביצוע בקרה על פעילות הספקים. ההתקשרות בין הממשלה או הרשות לארגונים הלא ממשלתיים היא על בסיס חוזה או הסכם אחר (קטן, 2007; אייזנשטדט ורוזנהק, 2001; אייזנשטדט, 1996). בעניין זה, חוקרים רבים אכן רואים במעורבותם של ארגונים לא ממשלתיים בהספקת שירותי הרווחה האישיים בישראל מודל של הפרטה חלקית (אייזנשטדט, 1996; אייזנשטדט ורוזנהק 2001; חורב וקופ, 2009; כורזים-קורשי, ליבוביץ ושמיד, 2005; קופ, 2005; קטן, 2001, 2005ב, 2007, 2008; שמיד, 1998).

ענף האומנה עבר אף הוא תהליך של הפרטה חלקית. עד שנת 2001 היו אלה העובדים הסוציאליים מן המחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות שהעניקו את שירותי האומנה לילדים שהופנו משירות ילד ונוער. הם שימשו מנחי אומנה ועסקו בליווי משפחות האומנה, בהדרכתן, במתן ייעוץ, במעקב אחרי הילדים ובטיפול בקשר שבין הילד למשפחתו המולידה. נוסף על כך, העובדים הסוציאליים במחלקות שימשו רכזים והיו אחראים גם לאיתור משפחות אומנה, גיוסן והכשרתן, להשמת הילדים וקליטתם ולמעקב אחר ביצוע תכניות הטיפול (כורזים-קורשי, ליבוביץ ושמיד, 2005). בשנת 2006 הופרטו גם שירותי האומנה לילדים שהופנו מאגף השיקום ומן האגף למוגבלות שכלית, אשר עד אותה עת קיבלו את השירות באמצעות המחוזות.

שלושה סוגים של קשיים אפיינו את ענף האומנה בשנים שקדמו להפרטה החלקית: קשיים בגיוס משפחות, בעיות ארגוניות ומבניות – עומס עבודה נמוך לרכזי האומנה וחוסר נכונות של הרשויות המקומיות לממן הוצאות הנוגעות לילדים שאינם תושבי הרשות, וקשיים בפיקוח, בבקרה ובהדרכה – העדר פיקוח יעיל ואפקטיבי, יכולות הדרכה מוגבלות, העדר מיומנויות ייחודיות הנדרשות לעבודה באומנה וחוסר יכולת להפריד בין ליווי מקצועי לילד ובין ליווי מקצועי למשפחה האומנת כאשר יש צורך בכך (כורזים-קורשי, ליבוביץ ושמיד, 2005).

על רקע הקשיים הללו החליט משרד הרווחה להפריט חלקית את ענף האומנה. במסגרת תהליך ההפרטה החלקית הועברה לארגונים המפעילים את האומנה האחריות לגיוס המשפחות, להכנתן לקליטת הילד, ולליווי הנדרש להן. פעולות אלו נעשו בהתאם לסטנדרטים ולמדדים שקבע משרד הרווחה. הפיקוח על איכות הטיפול בילד ובמשפחות האומנה ועל היקפו, וכן העברת התשלום החודשי למשפחות האומנה והחזר ההוצאות המיוחדות (הוצאות שהן מעבר לדמי המחיה הבסיסיים) נותרו באחריות משרד הרווחה. כך, המפקחים המחוזיים של משרד הרווחה מבקרים פעם בשבוע בסניפי העמותה ומאשרים את השמות הילדים במשפחות האומנה ואת המשפחות החדשות שמאתרים הארגונים המפעילים. הארגונים המפעילים מחויבים להכין "תכנית טיפולית"[10] אשר מאפשרת למפקחים לבחון האם הטיפול בילד במשפחת האומנה מתוכנן כהלכה ובאיזו מידה פועלים לפיו.

[10] לכל ילד באומנה אמורה להיבנות תכנית טיפולית אישית. את התכנית בונה מנחה האומנה בשיתוף עם המשפחה האומנת ועו"ס המחלקה לשירותים חברתיים ברשות המוצא של הילד המטפלת במשפחה המולידה של הילד. התכנית נבנית כשלושה חודשים לאחר ההשמה והיא מתעדכנת אחת לשנה, בהתאם להתקדמות הילד ולצרכיו המתחדשים. מטרת התכנית היא לספק מענה מקיף לכל צרכיו: טיפול ומעקב רפואי, ליווי השתלבותו במסגרת החינוכית (גן, בית ספר), אבחונים, סיוע לימודי, מתן מענה רגשי, חונכות, חוגים ופעילות חברתית ועוד.

פיקוח נוסף על עבודת הארגונים נעשה על ידי ועדות תכנון טיפול והערכה במחלקות לשירותים חברתיים ברשויות, שמהן מופנים הילדים לאומנה.[11]

בהמשך להפרטת שירותי האומנה הופרט בספטמבר 2007 גם סל ההוצאות המיוחדות למשפחות האומנות ילדים המופנים משירות ילד ונוער. האחריות לדמי ההחזקה של הילד נותרה, כאמור, בידי משרד הרווחה והוא שמעביר את הכספים ישירות למשפחת האומנה. סל חודשי ממוצע של הוצאות מיוחדות (כגון סיוע לימודי ופעילויות פנאי) מועבר לארגונים המפעילים, והם מממנים את השירותים הדרושים לכל ילד על פי התכנית הטיפולית שנקבעה עבורו. מהלך זה מקל על ההורים האומנים שעד כה מימנו בעצמם את ההוצאות האלה ונאלצו להמתין לקבלת ההחזרים, מצב שהביא לקשיים ולתסכולים רבים (משרד הרווחה והשירותים החברתיים, 2012).

את תהליך ההפרטה החלקית ליוו הערכה מעצבת, פנים-משרדית בעיקרה (כורזים וליבוביץ', 2004), וכן מחקר שבוצע על ידי מכון אופק בשנת 2005. מחקרים אלה בחנו רק את ההפרטה החלקית בשירותי האומנה עבור ילדים שהופנו משירות ילד ונוער, ולא כללו את הילדים שהופנו מאגף השיקום ומן האגף למוגבלות שכלית. כורזים-קורשי, ליבוביץ ושמיד (2005) בחנו את ענף האומנה המופרט חלקית בתום ארבע שנות הפעלה. מחקרם הצביע בין היתר על ההישגים האלה: הכפלה של מספר המשפחות האומנות והילדים באומנה, חיזוק הליווי המקצועי של משפחות האומנה, שיפור בהדרכה ובהנחיה הניתנת לעובדים המגייסים משפחות, פיתוח יוזמות חדשות בכל הקשור לתהליכי הטיפול הפרטני והקבוצתי, ייזום פעילויות משותפות למשפחות ולילדים ופיתוח מומחיות בסוגי אומנה ייחודיים.

המחקר שערך מכון אופק בחן את מידת ההשפעה של הפרטת שירותי האומנה על יעילות השירות הניתן לילדים השוהים באומנה, למשפחות האומנות ולמשפחות המולידות ואת השפעתה על השינויים בתפקידם של מנחות האומנה ושל שותפי התפקיד במחלקות לשירותים חברתיים. במחקר נמצא כי ההפרטה שיפרה מהותית את מערך שירותי האומנה בישראל: חלה עלייה במספר משפחות האומנה, צומצם מספר סיומי האומנה הבלתי מתוכננים ("קריסות האומנה") התייעל הליך ההשמה (השתלבות מהירה של הילד במשפחת האומנה ושינוי במצב הילד) וחלה התמקצעות של עובדות האומנה המטפלות באופן בלעדי בנושא האומנה. המחקר אף הצביע על שביעות רצון גבוהה של ההורים האומנים מן הטיפול הניתן על ידי מנחות האומנה והארגונים. עם זאת, ההורים הצביעו גם על כשלים של המערכת, ובהם תהליך לא יעיל של קבלת ההחזרים עבור הוצאות (שבאותה עת טרם הופרטו), קושי של ההורים וצורך בהדרכה בנוגע לחוסר הוודאות באשר לעתיד הילד ולהתמודדות עם ההורים המולידים. ההורים האומנים אף ציינו את המחסור בהדרכה ובהכוונה מספקת לפני הכניסה לתפקיד הורה באומנה.

[11] כאמור, הוועדה לתכנון, טיפול והערכה אמורה להתכנס פעם בשנה ולדון בילדים בני יותר משש, ופעם בחצי שנה כאשר מדובר בילדים עד גיל שש (משרד הרווחה והשירותים החברתיים, 2012) (ראו הערת שוליים מס' 1).

ארבעה ארגונים מפעילים כיום את האומנה בישראל. חלוקת האחריות בעבודתם מתבססת על חלוקה לארבעה אזורים גאוגרפיים, על פי ארבעת המחוזות במשרד הרווחה:[12]

(1) **עמותת אור שלום** מטפלת בילדים ובנוער בסיכון מלידה ועד גיל 22, אשר הוצאו מבתיהם. משנת 1980 הרחיב הארגון את רשת המסגרות הטיפוליות במטרה לתת מענה למצוקה של יותר ילדים בסיכון. העמותה מפעילה את האומנה הרגילה במחוז מרכז, ובמסגרתה היא מטפלת בכ-750 ילדים השוהים בכ-550 משפחות אומנה, ואת האומנה הטיפולית במחוז ירושלים, ובה 36 משפחות אומנה המטפלות ב-72 ילדים (מתוך אתר האינטרנט של עמותת אור שלום, 2013)

(2) **מכון סאמיט** הוקם בשנת 1973 והוא עוסק בקידום ובשיקום צעירים נפגעי נפש באמצעות מסגרות טיפול ייחודיות. מזה כעשור מסייע שירות האומנה של המכון לילדים ולנוער בסיכון ומפעיל קלטי חירום. מכון סאמיט מפעיל את האומנה הרגילה במחוז ירושלים ובמחוז הדרום ומטפל כיום בכ-850 ילדים השוהים בכ-620 משפחות אומנה וקלט חירום (מתוך אתר האינטרנט של מכון סאמיט, 2013).

(3) **עמותת מטב** הוקמה בשנת 1958 והיא מספקת שירותים לקשישים, שירותי סיעוד ושירותים בתחום הרווחה. העמותה מפעילה את האומנה הרגילה במחוז הצפון ומטפלת כיום בכ-800 ילדים השוהים בכ-500 משפחות אומנה (מתוך אתר האינטרנט של עמותת מטב, 2013).

(4) **ארגון שח"ר** הוקם בשנת 2002 במטרה לספק שירותי רווחה ושיקום בתחומי המשפחה והחברה. הארגון מפעיל מסגרות המעניקות מענה שיקומי וטיפולי לאוכלוסיות רווחה בכל הארץ, מפעיל את האומנה הרגילה במחוז ירושלים ואת האומנה הטיפולית במחוזות צפון, מרכז ודרום, ומטפל בכ-90 ילדים השוהים בכ-70 משפחות אומנה (מתוך אתר האינטרנט של ארגון שח"ר, 2013).

אחת לארבע שנים מתפרסם מכרז של משרד הרווחה והשירותים החברתיים שמטרתו לבחור ארגונים מפעילים חדשים, לאשר מחדש את הארגונים המפעילים הנוכחיים או לערוך שינוי בחלוקה הגאוגרפית הקובעת את חלוקת האחריות בין הארגונים המפעילים את האומנה.

2. תיאור המחקר

2.1 מטרות המחקר

מטרתו המרכזית של המחקר הייתה לספק מידע על האופן שבו מסופקים שירותי האומנה על ידי הארגונים המפעילים, כבסיס לפיתוח מדיניות ודרכי פעולה המיועדים לשיפור השירות.
באופן מפורט, מטרות המחקר היו:

(1) ללמוד על מאפייני הילדים השוהים באומנה, ובכללם רמת התפקוד שלהם כיום בתחום הלימודי, בתחום החברתי, בתחום הרגשי-התנהגותי ובתחום ההתפתחותי-בריאותי.

[12] בפרק זה מוזכרים הארגונים המפעילים את האומנה בישראל בשמם. בפרקים המציגים ממצאים בנוגע לעבודתם של הארגונים המפעילים, שמותיהם אינם מצוינים והם מוזכרים כארגון א', ארגון ב' ארגון ג' וארגון ד'.

(2) לבחון את דרכי העבודה של הארגונים המפעילים את שירותי האומנה, לרבות כוח האדם בארגונים ומאפייני משפחות האומנה, וכן ללמוד על שביעות הרצון מדפוסי פעולתם, מנקודת המבט של מנחות האומנה ושל ההורים האומנים.

(3) לבחון את איכות הטיפול של משפחות האומנה בילדים ולבדוק את יציבות ההשמות.

(4) ללמוד על תרומת האומנה לילדים, על פי הערכתם של מנחות האומנה וההורים האומנים.

(5) לבחון את השינויים שחלו בשירותי האומנה בעקבות ההפרטה החלקית של השירות, כפי שהם משתקפים בעיניהם של כלל הגורמים המעורבים בהפעלת שירותי האומנה.

(6) ללמוד על דפוסי השימוש של היחידות השונות במשרד הרווחה במענה האומנה בשנים 2000-2012.

2.2 אוכלוסיית המחקר

שלוש קבוצות נכללות באוכלוסיית המחקר:

(1) **מנחות אומנה** שעבדו בארגונים המפעילים בעת ביצוע המחקר.

(2) **ילדים** עד גיל 21 שהיו בסידור אומנה בעת ביצוע המחקר ונמצאים באותה משפחה שנה או יותר. אוכלוסייה זו כוללת ילדים שהופנו משלוש היחידות המפנות: שירות ילד ונוער, אגף השיקום והאגף למוגבלות שכלית. במחקר לא נכללו ילדים השוהים באומנת חירום או באומנה טיפולית.

(3) **משפחות אומנות** של הילדים שנכללו באוכלוסיית המחקר.

2.3 מקורות המידע, כלי המחקר, המדגם ושיטת איסוף הנתונים

הרכיב הכמותי

הנתונים נאספו בחודשים ספטמבר 2011 - מאי 2012, באמצעות ארבעה כלים:

(1) **שאלון למילוי עצמי למנחות האומנה**: השאלון כלל מידע על מאפייניהן האישיים והמקצועיים של המנחות, על דפוסי ההכשרה והליווי שהן מקבלות וכן על דפוסי עבודתן עם המשפחות האומנות. סך-הכול השיבו לשאלונים 79 מנחות מתוך אוכלוסיית המחקר שמנתה 122 מנחות (65% היענות).

לוח 1: התפלגות המשיבות בארגונים המפעילים

	מספר המשיבות	אחוז המשיבות
סך-הכול	**79**	**100**
מטב	23	29
אור שלום	26	33
מכון סאמיט	27	34
ארגון שח"ר	3	4

(2) **שאלון על אודות הילד באומנה**: בשאלון נשאלו מנחות האומנה על מאפייני הילדים, על מאפייני המשפחות האומנות ועל דפוסי הקשר עם המשפחות המולידות. השאלון אף כלל שאלות על טיב הקשר של הילדים עם הוריהם האומנים, על הטיפול שהילדים זוכים לו ועל תפקוד הילדים בתחום הלימודי, בתחום החברתי, בתחום הרגשי-התנהגותי ובתחום ההתפתחותי-בריאותי. כל תחום כלל כמה היגדים. המהימנות הפנימית של כל תחום נבדקה ונמצא כי העקיבות הפנימית של כל אחד מהם היא גבוהה יחסית (אלפא של קרונבך>0.72).

בוצעה דגימת שכבות לא פרופורציונלית לפי היחידה המפנה (שירות ילד ונוער, האגף למוגבלות שכלית ואגף השיקום) ולפי הארגון המפעיל (מטב, אור שלום, מכון סאמיט וארגון שח"ר). בעת ביצוע המחקר שהו 2,616 ילדים באומנה, אך הדגימה נעשתה מתוך הילדים ששהו באותה עת במשפחת האומנה שנה אחת לפחות, ללא הילדים מאומנה טיפולית ואומנת חירום, ובסך-הכול 1,609 ילדים. המדגם כלל 431 ילדים. שאלונים מולאו על אודות 403 ילדים (94% היענות). (ראו פירוט אוכלוסיית המחקר והמדגם בלוח 2 וקבוצות המדגם לפי היחידה המפנה והארגון המפעיל בלוח 3).

(3) **ריאיון טלפוני עם ההורים האומנים**: בריאיון נשאלו ההורים האומנים על מצבו של הילד ועל קשייו, על שביעות רצונם מן הליווי הניתן להם (כולל מסל ההוצאות המיוחדות), על הערכתם הסובייקטיבית את תרומתה של השהות באומנה לילד ועל התמודדות המשפחה עם היבטים שונים של האומנה. המדגם כלל את הוריהם של 431 הילדים שנדגמו (אוכלוסיית המחקר כללה כ-1,700 משפחות אומנות), ומתוכם רואיינו רק הורים אומנים שמסרו לארגון המפעיל את הסכמתם העקרונית להתראיין. ראיונות מלאים נערכו עם הוריהם של 248 ילדים, המהווים 58% מכלל המדגם ו-81% מן ההורים שהסכמתם להתראיין הועברה לצוות המחקר.

בתום איסוף הנתונים נערכה השוואה בין ההורים האומנים שהתראיינו ובין אלה שלא התראיינו (אם מפני שלא נמסרה הסכמה על ידי מנחת האומנה ואם עקב סירוב להתראיין בעת שצוות המחקר יצר עמם קשר). ההשוואה נועדה לבדוק את המידה שבה ההורים שהתראיינו מייצגים את כלל ההורים האומנים. לצורך כך נעשה שימוש במבחן T למדגמים בלתי תלויים. המשתנים שהוכנסו לניתוח היו: היחידה המפנה, הארגון המפעיל, סוג האומנה (רגילה או חסויה) וכן מאפיינים דמוגרפיים: מגזר, מידת דתיות, קרבה משפחתית, השכלה ומצב כלכלי. נמצאו הבדלים מובהקים בין קבוצת ההורים באומנת קרובים שרואיינו ובין ההורים באומנת קרובים שלא רואיינו (מעל למחצית מן ההורים באומנת קרובים לא רואיינו). עקב מידע חסר, לא ניתן היה לתקן זאת באמצעות מתן משקל לקבוצות שאינן מייצגות. מכאן שהמדגם מייצג את האוכלוסייה במידה סבירה, אך יש צורך לפרש בזהירות את הממצאים.

(4) **מידע מִנהלי על מגמות ארציות בשירותי האומנה**: במחקר נעשה שימוש במידע מנהלי מתוך מערכת התשלומים (מערכת המס"ר) של משרד הרווחה בשנים 2000-2012. המידע כלל נתונים ארציים על מספר הילדים באומנה ושיעורם מתוך כלל הילדים בסיכון, מתוך כלל הילדים המוכרים במחלקות לשירותים חברתיים ומתוך כלל הילדים בהשמה חוץ-ביתית. נוסף על כך התקבל מידע על המאפיינים הדמוגרפיים של הילדים באומנה – גיל (כיום ובעת כניסתם לאומנה), מגדר, מגזר, והיותם או אי-היותם עולים.

לוח 2: אוכלוסיית המחקר והמדגם, לפי הארגון המפעיל

	סך-הכול	מטב	אור שלום	מכון סאמיט	ארגון שח"ר
אוכלוסיית המחקר (N)[1]	**2,616**	825	849	855	87
אוכלוסייה שממנה התבצעה הדגימה (N)[2]	**1,609**	501	538	547	23[3]
המדגם (N)	**431**	136	136	136	23
שאלון על אודות הילד באומנה:					
מספר שאלונים מלאים	**403**	117	135	128	23
אחוז היענות	**94**	86	99	94	100
ראיון טלפוני עם ההורים האומנים:					
מספר הסכמות הורים להתראיין	**307**	117	75	92	23
מספר ראיונות מלאים שנערכו	**248**	105	59	62	22
אחוז ראיונות מלאים מן המדגם	**58**	77	43	46	96
אחוז היענות[4]	**81**	90	79	67	96

[1] גודל האוכלוסייה בחודשים יולי-אוגוסט 2012.
[2] אוכלוסייה זו אינה כוללת ילדים שנמצאו באותה עת פחות משנה באומנה וילדים באומנה טיפולית או אומנת חירום.
[3] מכיוון שבארגון שח"ר היו רק 23 ילדים ששהו באותה עת יותר משנה באומנה, הוחלט לכלול את כל הקבוצה.
[4] האחוז מתוך כלל ההורים שהארגונים המפעילים אישרו כי ניתן לראיינם במסגרת המחקר. מנחות האומנה בארגונים המפעילים התבקשו להשיג את הסכמותיהם ולהעבירן לצוות המחקר.

לוח 3: הקבוצות במחקר, לפי היחידה המפנה והארגון המפעיל (במספרים)

		היחידה המפנה		
הארגון המפעיל	**סך-הכול**	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
סך-הכול	**403**	**259**	**72**	**72**
מטב	**117**	78	18	21
אור שלום	**135**	90	21	24
מכון סאמיט	**128**	89	17	22
ארגון שח"ר	**23**	2	16	5

הרכיב האיכותני

המידע האיכותני נאסף בחודשים מארס - אוגוסט 2011. כדי ללמוד על דרכי העבודה של שירותי האומנה, על שביעות הרצון מהן ועל סוגיות הנוגעות להפרטה החלקית, בוצעו ראיונות עומק חצי מובנים עם בעלי תפקידים בשירותי האומנה: אנשי מקצוע בכירים בעמותות ובמשרד הרווחה ואנשי מקצוע שעבדו בתחום האומנה לפני ההפרטה החלקית ולאחריה. בסך-הכול נערכו 18 ראיונות: רואיינו ארבעה בכירים במשרד הרווחה, ארבעה מנהלי עמותות אומנה, שתי מפקחות מחוזיות, חמש מנחות אומנה ושלוש עובדות סוציאליות מן המחלקות לשירותים חברתיים.

2.4 ניתוח הנתונים

על המידע שעלה מן השאלון למילוי עצמי של מנחות האומנה בוצעו ניתוח התפלגויות וניתוחי צילווחים כדי ללמוד על הממצאים ברמה החד-משתנית והדו-משתנית. ניתוח המידע מן השאלון על אודות הילד ומראיונות ההורים נעשה באמצעות תוכנת Complex Samples של SPSS. המדגם היה מדגם שכבות לא פרופורציונלי, לפי הארגון המפעיל והיחידה המפנה, ועל כן היה צורך בשקלול

הנתונים לפי הפרופורציה של אחוז הילדים או ההורים בכל ארגון ויחידה מפנה מכלל אוכלוסיית המחקר. בדוח מוצגים הניתוחים לפי היחידה המפנה והארגון המפעיל שבהם מספר התצפיות האפקטיביות קטן ועל כן האומדנים המוצגים חשופים לטעויות דגימה. כדי להסב את תשומת לב הקוראים לכך, אומדנים עם טעויות דגימה יחסיות של 25%-40% סומנו בסוגריים. אומדנים עם טעויות דגימה יחסיות הגבוהות מ-40% לא דווחו.[13]

המידע שהתקבל מן הראיונות נותח באמצעות ניתוח תוכן של הטקסט. תחילה קודדו הראיונות קידוד פתוח לקטגוריות. חלק מן הקטגוריות הוגדרו מראש ומתווה הראיון כלל שאלות ישירות בנוגע אליהן, והקטגוריות האחרות עלו מן הטקסט באופן חופשי. בהמשך נעשה ניתוח ממפה הכולל יצירת קטגוריות מרכזיות שמהן מסתעפות תת-קטגוריות, שהן למעשה תכונותיה של הקטגוריה המרכזית (שקדי, 2003).

2.5 מגבלות המחקר

למחקר ארבע מגבלות עיקריות:

- בחלק מן השאלות בראיונות העומק התבקשו אנשי המקצוע להתייחס לתקופה שבה ענף האומנה לא היה מופרט חלקית. יש להביא בחשבון כי תשובותיהם בנוגע לעבר עלולות להיות מושפעות הן מתפיסותיהם ומידיעותיהם בנוגע למצב כיום והן מן הקושי להתייחס לפעילות שהתקיימה עשר שנים קודם לכן.
- מאחר שהשאלונים על אודות הילד שמילאו מנחות האומנה והראיונות שנערכו עם ההורים האומנים התייחסו לילדים השוהים באומנה יותר משנה, הסתמן תת-ייצוג לקבוצת הילדים בגיל הצעיר.[14] יצוין כי תת-ייצוג של ילדים באומנת קרובים התקבל בראיונות שנערכו עם ההורים האומנים.
- קיום הראיונות עם ההורים האומנים חייב את צוות המחקר לבקש מן הארגונים המפעילים לפנות אליהם ולקבל את אישורם להתראיין. חרף המאמצים לקבל את ההסכמה של כל ההורים, הושגו בסופו של דבר הסכמותיהם של 71% מן ההורים האומנים. יצוין כי ייתכן שהייתה סלקציה מסוימת בהשגת ההסכמות, ומלכתחילה פנו הארגונים רק לחלק מן ההורים כדי לקבל את הסכמתם להתראיין. כפי שצוין, נעשה ניסיון לתִקנון באמצעות מתן משקל לקבוצות שאינן מייצגות, אולם מחסור בנתונים לא אפשר תִקנון מלא. מכאן שהמדגם מייצג את האוכלוסייה במידה סבירה, אך יש לפרש בזהירות את הממצאים.
- חלק גדול מן הממצאים מבטאים את נקודת המבט של המנחות ושל ההורים האומנים, ובתור שכאלה הם עלולים להיות מושפעים ממידה מסוימת של "רצייה חברתית", במיוחד בשל היותם נוגעים בנושאים שיש לגביהם ציפיות ברורות, ואף משמעות ערכית ורגשית רבה. לעובדה שההורים רואיינו בטלפון יש השפעה נוספת בהקשר זה, מאחר שמחקרים לימדו כי מרואיינים בטלפון נוטים להיות מוטים אף יותר מציפיות החברה בכל הנוגע לשאלות רגישות (Kraus & Augustin, 2002).

---

[13] טעות דגימה יחסית מוגדרת כטעות הדגימה חלקי האומדן. הדיווח על טעויות הדגימה היחסיות נעשה על פי הקריטריונים של הלמ"ס.

[14] חשוב לציין כי בימים אלו השירות לילד ולנוער והשירות למען הילד בשיתוף מכון ברוקדייל מבצעים סקר בקרב ילדים בגיל הרך הנמצאים באומנה כדי לקבל תמונה מלאה יותר על ילדים אלו ועל צורכיהם.

3. דפוסי השימוש במענה האומנה בישראל בשנים 2000-2012

בפרק זה תשורטט תמונת המצב של דפוסי השימוש באומנה בישראל בשנים 2000-2012. הנתונים שיוצגו לקוחים ממידע מנהלי מתוך מערכת המס"ר של משרד הרווחה.[15] חשוב לבחון את השינויים בהיקף השימוש באומנה על רקע שינויים נוספים שחלו בקרב הילדים בישראל בתקופה זו. במהלך השנים 2000-2011 חלה עלייה במספרם של כלל הילדים באוכלוסייה (גידול של 19.7%), עלה מספר הילדים החיים במשפחות חד-הוריות (גידול של 28%), עלה מספר הילדים שהוריהם גרושים, פרודים או בהליכי גירושין (גידול של 28%) ועלה מספר הילדים שעליהם דווח לעובדים הסוציאליים לחוק הנוער עקב חשד להתעללות והזנחה (גידול של 35.0%) (ציונית וברמן, 2012). נוסף על כך, מנתוני משרד הרווחה עולה כי בשנים אלה חלה עלייה ניכרת במספר הילדים בסיכון ישיר ומשפחתי[16] במחלקות לשירותים חברתיים (גידול של 61.3%) (מרום, הלבן-אילת וסבו-לאל, 2012).

בשל השינויים שחלו בחברה בישראל ובמצב הילדים צפוי היה כי תחול עלייה בהיקף השימוש בסידורים חוץ-ביתיים, ואולם מדיניות "עם הפנים לקהילה", שיושמה ברמה הארצית החל בשנת 2004 נועדה לעודד מתן פתרונות לילדים בסיכון בקהילה ואף לקצר את משך השהות בסידור חוץ-ביתי. מן הנתונים עולה כי בשנים 2000-2012 אכן חלה ירידה של 8.2% במספר הילדים בסידור חוץ-ביתי (ראו לוח 4). ניתוח שביצעו מרום, הלבן-אילת וסבו-לאל (2012) הראה כי ירידה זו משקפת את הירידה במספר הילדים במסגרת הפנימיות החינוכיות והפנימיות השיקומיות. כלומר, הירידה הניכרת בהפניית ילדים לסידור חוץ-ביתי היא בקרב ילדים שרמות הסיכון שלהם נמוכות יותר (שוהים בפנימיות חינוכיות) והעלייה היא דווקא בקרב ילדים שלהם בעיות חמורות יותר (שוהים במסגרות טיפוליות ופוסט-אישפוזיות).

לאור העובדה כי בישראל השימוש בשירותי האומנה לעומת פנימיות הוא מן הנמוכים בקרב מדינות המערב (King, 2013), משרד הרווחה נוקט צעדים להגדלתו, במיוחד כאשר מדובר בילדים בגיל הרך. תרשים 1 מציג את השיעור היחסי של ילדים באומנה מתוך כלל הילדים בסידור חוץ-ביתי בשנים 2000-2012. מן התרשים עולה כי בהתאם למדיניות המשרד, בשנים אלה, ובמיוחד מאז שנת 2009, חלה עלייה בשיעור היחסי של ילדים באומנה מתוך כלל הילדים בסידור חוץ-ביתי. עלייה זו התבטאה גם בעלייה במספר הילדים באומנה – גידול של 12.7% (ראו לוח 4).

---

[15] לא נאספו נתונים מלאים על האומנה במערכת המס"ר של משרד הרווחה לפני שנת 2000. מסיבה זו בחינת המגמות נעשתה החל משנת 2000.

[16] ילדים בסיכון ישיר ומשפחתי הם ילדים שנרשמה להם או להוריהם לפחות אחת מן הנזקקויות האלה: אלימות מצד ההורים, אלימות במשפחה, בעיות חינוך והתנהגות של הילדים, התנהגויות לא נורמטיביות של ההורים או של הילדים, בעיות בתפקוד ההורים, מחלות ומוגבלויות של ההורים ובעיות ביחסים בין ההורים.

לוח 4: הגידול במספר הילדים בסיכון בסידור חוץ-ביתי ובאומנה, בשנים 2000-2012

שנה	מספר הילדים בסידור חוץ-ביתי*	מספר הילדים באומנה
2000	29,556	3,383
2001	29,382	3,458
2002	29,957	3,356
2003	28,342	3,302
2004	26,126	3,218
2005	26,514	3,219
2006	27,373	3,323
2007	27,704	3,418
2008	28,470	3,392
2009	28,695	3,402
2010	27,125	3,548
2011	27,680	3,738
2012	27,126	3,812
השינוי (במספרים)	**-2,430**	**+429**
השינוי (באחוזים)	**-8.2**	**+ 12.7**

* סידור חוץ-ביתי כולל את כל המסגרות מכל היחידות במשרד הרווחה (טיפול באוטיסטים, שירות ילד ונוער, השירות למען הילד, השירות לעיוור, חסות נוער, מוסדות ציבוריים, מתבגרים, צעירות וצעירים, טיפול בהתמכרויות, רווחת הפרט והמשפחה, שיקום, השירות למוגבלות שכלית). המספר חושב על פי ממוצע של 12 חודשי סידור. חלק מן הילדים אינם שוהים ברציפות 12 חודשים בשנה בסידור חוץ-ביתי, ולכן המספר אינו זהה למספר הילדים השוהים בסידור חוץ-ביתי בפועל.

תרשים 1: השיעור היחסי של ילדים באומנה מתוך כלל הילדים בסידור חוץ-ביתי*, בשנים 2000-2012 (באחוזים)

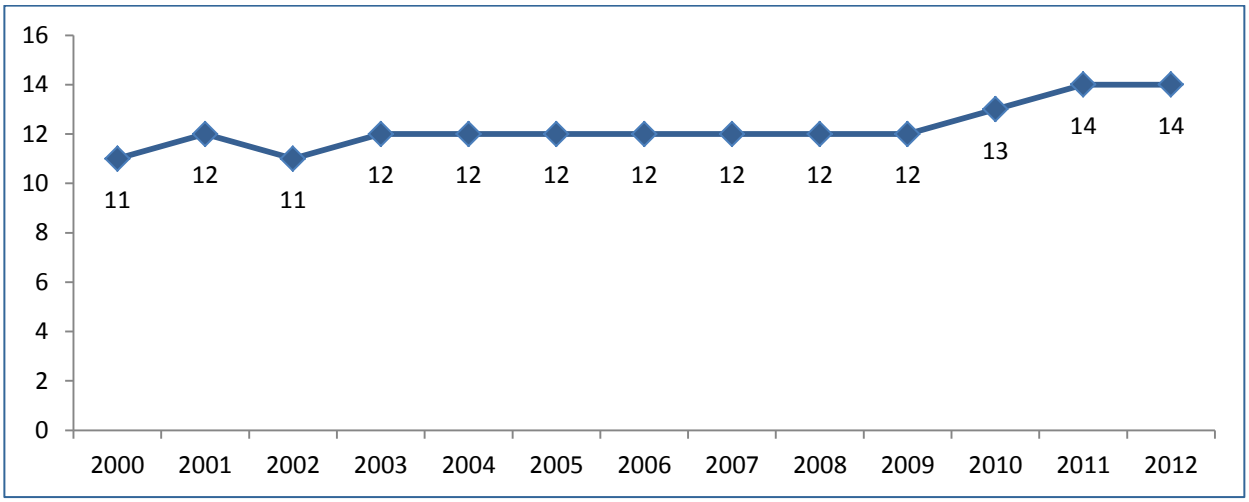

* סידור חוץ-ביתי כולל את כל המסגרות מכל היחידות במשרד הרווחה. המספר חושב על פי ממוצע של 12 חודשי סידור. חלק מן הילדים אינם שוהים ברציפות 12 חודשים בשנה בסידור חוץ-ביתי, ולכן המספר אינו זהה למספר הילדים המסודרים בסידור חוץ-ביתי בפועל.

כאמור, כמה יחידות במשרד הרווחה מפנות ילדים לאומנה. שירות ילד ונוער הוא היחידה המפנה את מרביתם. לוח 5 מציג את השינויים באוכלוסיית ילדי האומנה, לפי היחידה המפנה, בשנים 2000-2012. מן הלוח עולה כי בשנים אלה חלה עלייה של 11.5% במספר הילדים שהופנו לאומנה משירות ילד

ונוער, אולם העלייה הבולטת לאורך התקופה חלה בקרב ילדים שהופנו מאגף השיקום (47.8%) ומן האגף למוגבלות שכלית (39.1%). מעניין לציין כי העלייה הניכרת באחוז הילדים שהופנו לאומנה על ידי אגף השיקום החלה בשנת 2006, וייתכן כי היא נובעת מן ההפרטה החלקית של האומנה באגף זה, שהחלה באותה שנה.

לוח 5: שינויים באוכלוסיית ילדי האומנה בשנים 2000-2012, לפי היחידה המפנה

שנה	השירות לילד ולנוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
2000	2,421	271	201
2001	2,458	273	204
2002	2,358	272	204
2003	2,362	278	204
2004	2,337	289	201
2005	2,311	318	199
2006	2,358	336	204
2007	2,414	340	213
2008	2,390	353	225
2009	2,409	360	237
2010	2,539	366	253
2011	2,680	371	279
2012	2,699	377	297
השינוי (במספרים)	**+278**	**+106**	**+96**
השינוי (באחוזים)	**+11.5**	**+39.1**	**+47.8**

4. המאפיינים והצרכים של הילדים באומנה ותפיסת השינויים שחלו אצל הילד

בפרק זה נסקרים המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של הילדים ושל הוריהם המולידים, מפורטות הסיבות שבגינן הוחלט על השמת הילדים במשפחת אומנה, מתוארים סוגי המוגבלות שהיו להם בעת ההשמה וכן רמת תפקודם כיום. כמו כן נסקרים השינויים שחלו אצל הילד מאז כניסתו למשפחת האומנה, כפי שהם משתקפים בעיני מנחות האומנה ובעיני ההורים האומנים. מידע על הנושאים האלה התקבל מן השאלון על אודות הילד שמילאו מנחות האומנה. נוסף על כך מוצגים שינויים שחלו במאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של הילדים במהלך השנים 2000-2012, כפי שעלה מן הנתונים שהופקו ממערכת המס״ר של משרד הרווחה.

4.1 מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הילדים ושל משפחותיהם המולידות

בשאלון על אודות הילד באומנה התבקשו המנחות לציין את המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של הילדים השוהים באומנה. בלוח 6 מוצגות תשובותיהן בנוגע למגדר ולגיל הילדים, כיום ובעת כניסתם למשפחת האומנה.

לוח 6: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הילד באומנה, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

	סך-הכול	שירות ילד ונוער	אגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
N	**403**	259	72	72
מגדר – בנים	**52**	51	59	55
גיל:**				
5-0	**14**	14	(9)	17
12-6	**43**	46	38	27
18-13	**40**	40	41	39
21-19	**3**	-	(12)	17
גיל ממוצע**	**11**	10.6	12.4	12.8
גיל כניסה לאומנה – ממוצע[1]	**5**	5	4.8	4.7

** $p<0.01$

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

[1] גיל הכניסה לאומנה חושב ללא הילדים מארגון ג', עקב נתונים חסרים.

[2] ארבעת האחוזים האחרים הם מברית המועצות לשעבר (3%) ומאתיופיה (1%).

מגדר: מן הלוח עולה כי כמחצית מן הילדים באומנה הם בנים (52%). מתוך המידע המנהלי על השינויים שחלו בשנים 2012-2000 עולה כי לאורך השנים לא חל שינוי ניכר והיחס בין מספר הבנים למספר הבנות נשמר.

גיל: מן הלוח עולה כי הגיל הממוצע של הילדים הוא 11 ומרביתם (83%) בטווח הגילים של בית הספר (6-18). כפי שצוין בפרק השיטה, נמצא תת-ייצוג לילדים בגיל הרך במדגם בהשוואה לנתונים הארציים על כלל הילדים באומנה, מאחר שהמחקר בחן ילדים הנמצאים בסידור אומנה שנה ויותר. בקרב ילדים שהופנו משירות ילד ונוער לא נמצאו צעירים בני 19-21, לעומת שיעור צעירים של 12%-17% בקרב ילדים שהופנו מאגף השיקום או מן האגף למוגבלות שכלית.

תרשים 2 מציג את השינויים שחלו בשנים 2012-2000 בגיל הילדים השוהים באומנה, לפי קבוצות גיל. התרשים מראה כי לאורך כל השנים בני הנוער הם הקבוצה העיקרית בקרב ילדי האומנה (יותר מ-40% מכלל הילדים) והילדים בגיל הרך הם הקבוצה הקטנה ביותר (כ-20%). כאמור, לאור מדיניות המשרד השואפת להעדיף את מענה האומנה על פני הפנימיות עבור ילדים בגיל הרך הנזקקים לסידור חוץ-ביתי, בשנים 2012-2000 חלה ירידה באחוז בני הנוער מכלל הילדים באומנה ועלייה באחוז הילדים בגיל הרך מכלל הילדים באומנה. בשנים אלה חלה עלייה של 23% במספר הילדים בגיל הרך באומנה (מ-716 ילדים בשנת 2000 ל-881 בשנת 2012) לעומת עלייה קלה של 3% במספר בני הנוער (מ-1,580 בשנת 2000 ל-1,635 בשנת 2012).

גיל הכניסה לאומנה: תרשים 3 מציג את השינויים שחלו בשנים 2012-2000 בגיל הכניסה לאומנה. התרשים מלמד כי בשנים אלה חלה עלייה באחוז הילדים בגיל הרך שהושמו באומנה ובה בעת ירד אחוז בני הנוער שנקלטו באומנה. שינוי זה עולה אף הוא בקנה אחד עם מדיניות משרד הרווחה, ולפיה

אומנה מיועדת לשמש סידור חוץ-ביתי בעיקר לילדים בגיל הרך. בהקשר זה יצוין כי הגיל הממוצע לכניסה למשפחת האומנה בקרב אוכלוסיית המחקר הוא חמש[17] (ראו לוח 6).

תרשים 2: שינויים בגיל הילדים השוהים באומנה בשנים 2000-2012, לפי קבוצות גיל (באחוזים)

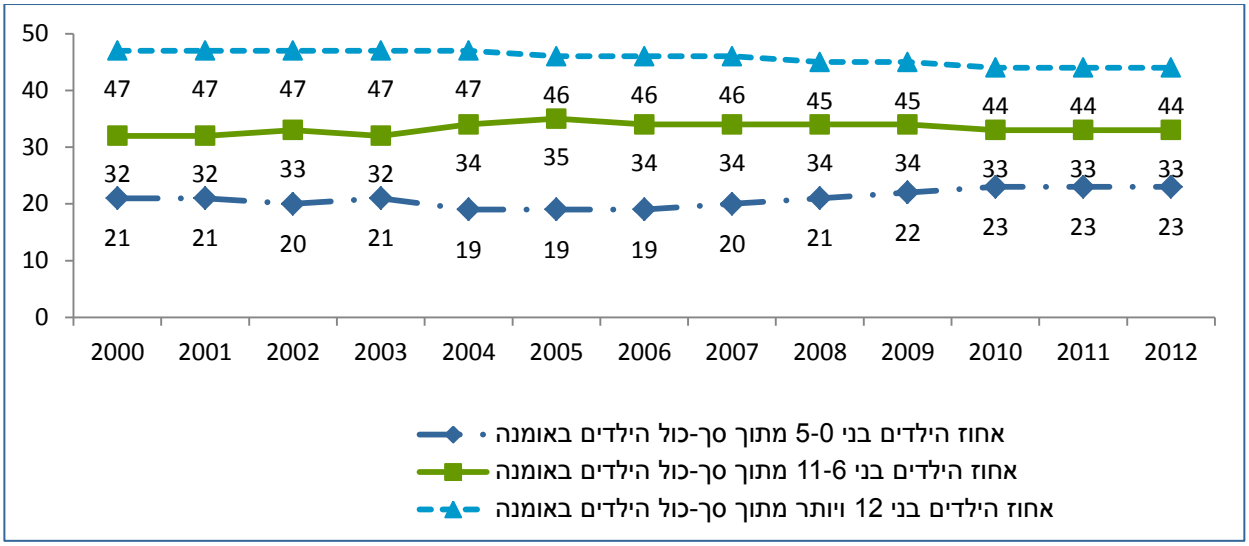

מקור מידע: מידע מנהלי מתוך מערכת המס"ר של משרד הרווחה.

תרשים 3: שינויים בגיל הכניסה לאומנה בשנים 2000-2012, לפי קבוצות גיל (באחוזים)

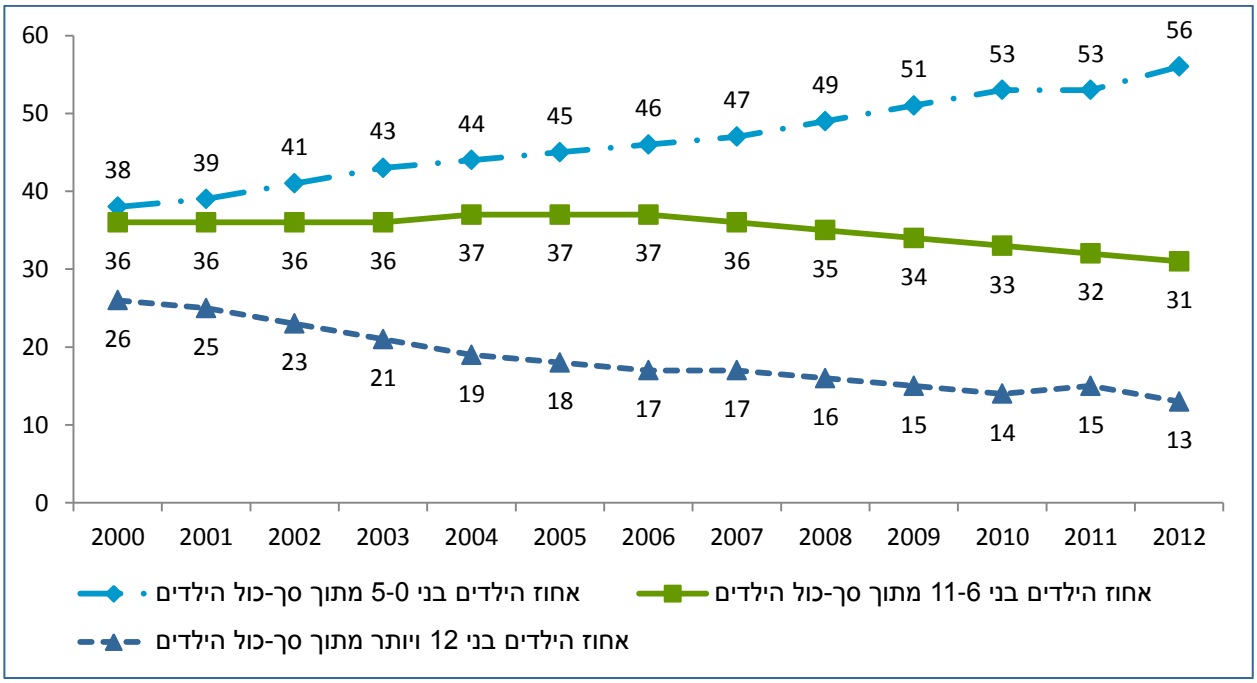

מקור מידע: מידע מנהלי מתוך מערכת המס"ר של משרד הרווחה.

[17] כאמור, בשל תת-ייצוג של ילדים בגיל הרך, ייתכן כי גם גיל הכניסה לאומנה הושפע מכך שנבדקו רק ילדים ששהו באומנה שנה או יותר בעת ביצוע המחקר.

ארץ הלידה של הילדים ושל הוריהם המולידים: תרשים 4 מציג את השיעור היחסי של ילדי העולים[18] מתוך כלל הילדים באומנה בשנים 2000-2012. התרשים מלמד כי במהלך השנים גדל שיעור ילדי העולים מקרב כלל הילדים באומנה פי שמונה, חרף העובדה שבמהלך השנים 2000-2011 חלה ירידה קלה, מ-11.5% ל-9.2%, בשיעור ילדי העולים מכלל אוכלוסיית הילדים בישראל (ציונית וברמן, 2012).

תרשים 4: אחוז ילדי העולים מתוך כלל הילדים באומנה בשנים 2000-2012

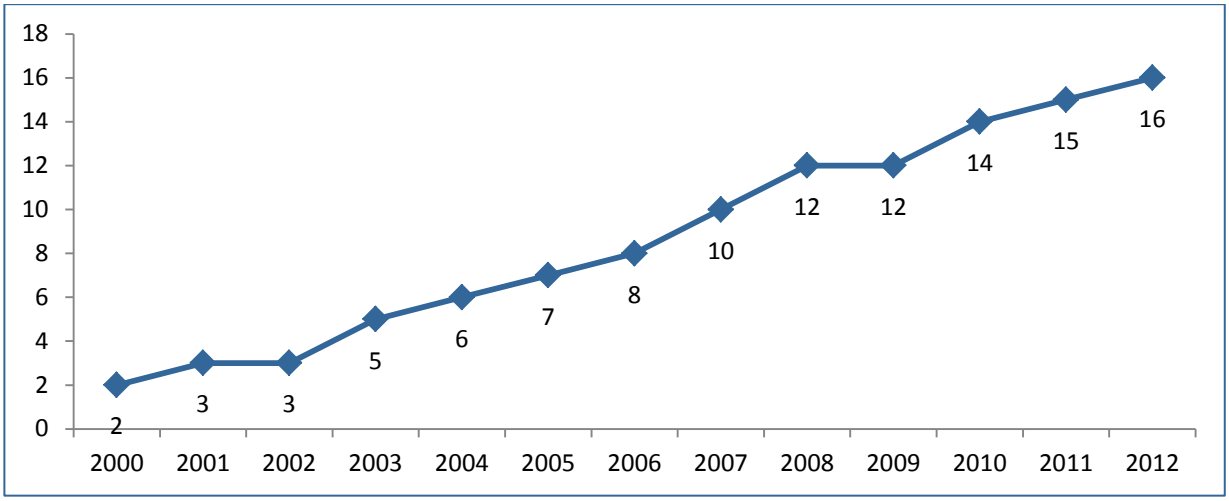

מקור מידע: מידע מנהלי מתוך מערכת המס"ר של משרד הרווחה.

מגזר: בלוח 7 מוצגים השינויים באוכלוסיית ילדי האומנה בשנים 2000-2012, לפי מגזר הרשות המקומית שהילד הגיע ממנה. מן הלוח עולה כי בשנים אלה חלה עלייה ניכרת (57%) במספר הילדים שהופנו לאומנה מרשויות מקומיות ערביות. גידול זה משקף גם את העלייה הכללית בהיקף הילדים המוצאים למסגרות חוץ-ביתיות במגזר הערבי. מנתוני מיפוי צרכים שהתבצע במסגרת התכנית הלאומית לילדים ונוער בסיכון עולה כי אחוזי הסיכון בקרב הילדים באוכלוסייה הערבית הם גבוהים יותר מאשר בכלל האוכלוסייה וכי מצבם של הילדים הערביים בסיכון קשה יותר ממצבם של כלל הילדים בסיכון שאותרו (סבו-לאל וחסין, 2011). אפשר שהגידול במספר הילדים המופנים למסגרות חוץ-ביתיות קשור למצבם של הילדים הערבים הנמצאים בסיכון, ואפשר שהוא משקף שינוי בעמדות של משפחות ואנשי מקצוע בקרב החברה הערבית כלפי הוצאה למשפחת אומנה. חשוב לציין כי על אף עלייה זו, אחוז הילדים הערביים השוהים באומנה עדיין נמוך בהרבה משיעורם בקרב כלל האוכלוסייה (עמד על 11.9% בשנת 2012).

[18] "ילדי עולים" – ילדים שנולדו בישראל להורים שעלו מארצות שונות.

לוח 7: שינויים באוכלוסיית ילדי האומנה בשנים 2000-2012, לפי מגזר הרשות המקומית שהילד הגיע ממנה

שנה	רשויות יהודיות (+מעורבות)[1]	רשויות ערביות
2000	3,099	289
2001	3,163	312
2002	3,051	325
2003	2,983	315
2004	2,913	322
2005	2,939	301
2006	2,976	341
2007	3,070	362
2008	3,058	350
2009	3,042	376
2010	3,144	407
2011	3,290	444
2012	3,358	453
השינוי (במספרים)	**+259**	**+164**
השינוי (באחוזים)	**+8.3**	**+56.7**

[1] רשויות מקומיות שבהן חיים יהודים ולא יהודים כפרטים.

מקור מידע: מידע מנהלי מתוך מערכת המס"ר של משרד הרווחה.

יתמות: מנחות האומנה נשאלו על מצב הילדים השוהים באומנה מבחינת יתמות מההורים המולידים. תשובותיהן מוצגות בלוח 8. מן הלוח עולה כי 26% מן הילדים יתומים מהורה אחד לפחות: 16% מן הילדים יתומים מאם ו-4% מן הילדים יתומים מאם ומאב. שיעור היתומים גבוה יותר בקרב ילדים שהופנו משירות ילד ונוער ומאגף השיקום (כ-25%) בהשוואה לילדים שהופנו מן האגף למוגבלות שכלית (16%).

לוח 8: יתמות מהורים מולידים, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

	סך-הכול	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
N	**398**	257	70	71
שני ההורים חיים*	**74**	73	84	74
יתום מאם	**16**	18	--	(11)
יתום מאב	**6**	(5)	(10)	(11)
יתום משני ההורים	**4**	(4)	--	--

* $p<0.05$

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית מעל 0.40

4.2 סיבות להשמה באומנה ותפקוד הילד בעת ההשמה

מנחות האומנה התבקשו לציין את הסיבות להשמת הילד באומנה, ולהבחין בין סיבות הנוגעות למשפחה לאלה הנוגעות לילד עצמו. התפלגות תשובותיהן מוצגת בלוח 9. מן הלוח עולה כי סיבות הקשורות למשפחה שכיחות יותר בהחלטה להשמה באומנה: בנוגע לכמעט כל הילדים (98%) צוינה סיבה משפחתית אחת לפחות, כגון: הורות לקויה (64%), הזנחה (52%) או מוגבלות נפשית של אחד ההורים (36%). כחמישית מן הילדים הוצאו מן הבית בשל מוות של אחד ההורים (19%), בעיות

התמכרות של ההורה (17%) או בעיות כלכליות (17%). יצוין כי סיבה כלכלית להוצאה מן הבית לא דווחה באף אחד מן המקרים כעילה היחידה להוצאה מן הבית אלא כאחת הסיבות להשמה בסידור חוץ-ביתי.

סיבות הקשורות לילד (כגון מוגבלות שכלית או פיזית, או בעיות התנהגות) דווחו בנוגע ל-26% מן הילדים. כצפוי, סיבות כאלה נמצאו באחוז גבוה יותר בקרב ילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית (85%) ומאגף השיקום (55%) לעומת שכיחותן בקרב ילדים שהופנו משירות ילד ונוער (12%). הממצאים מבליטים את מאפייניהם הייחודיים של הילדים שהופנו לאומנה מהאגף למוגבלות שכלית: על 78% מהם דווח כי המגבלה העיקרית שלהם (מוגבלות שכלית) הייתה הסיבה להשמתם באומנה.

לוח 9: סיבות להוצאה מן הבית, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

	סך-הכול	שירות ילד ונוער	אגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
N	**390**	250	69	71
סיבות הקשורות למשפחה:				
הורות לקויה**	**64**	70	34	57
הזנחה**	**52**	56	23	54
מוגבלות נפשית של אחד ההורים**	**36**	39	19	35
מוות של אחד ההורים**	**19**	21	--	20
התמכרות של אחד ההורים **	**17**	20	--	13
בעיות כלכליות*	**17**	19	--	20
התעללות של אחד ההורים	**13**	13	(8)	19
עבריינות של אחד ההורים**	**10**	12	--	(12)
השארה בבית חולים**	**11**	(4)	38	26
מוגבלות שכלית של אחד ההורים**	**9**	7	(15)	17
אשפוז של אחד ההורים**	**9**	10	--	--
מוגבלות פיזית של אחד ההורים**	6	6	--	(12)
סיבות הקשורות למשפחה: לפחות אחת מן הנ"ל: מדד מסכם**	**98**	100	85	96
סיבות הקשורות בילד[1]:				
מוגבלות שכלית**	**14**	--	78	23
מוגבלות פיזית**	**8**	--	27	37
בעיות התנהגות	**9**	9	(12)	(13)
קשיים בלימודים	**6**	6	--	(8)
קשיים רגשיים[2]*	**5**	(4)	--	(14)
סיבות הקשורות בילד: לפחות אחת מ-10: מדד מסכם**	**26**	12	85	55

* $p<0.05$ ** $p<0.01$

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית מעל 0.40

[1] סיבות נוספות הנוגעות לילד ואשר דווחו על מספר מועט של ילדים קשורות להתנהגויות סיכון: בריחה מן הבית, עבריינות, שימוש בסמים והתנהגות מינית שאינה הולמת. המדד המסכם כלל את כל הסיבות שדווחו, כולל אלה שלא הוצגו בלוח בשל שיעורן הנמוך.

[2] לפחות אחד מאלה: בעיות נפשיות, מוגבלות נפשית.

המנחות התבקשו להעריך את מצב הילד בעת הגעתו למשפחה האומנת. התפלגות תשובותיהן מוצגת בלוח 10. מן הלוח עולה כי ל-82% מן הילדים היה קושי אחד לפחות בעת הגעתם למשפחה: 65% מן הילדים סבלו מבעיות רגשיות, לכ-40% מהם היו בעיות התפתחותיות או לימודיות וכשליש מן הילדים סבלו מבעיות רפואיות או חברתיות (31% ו-32%, בהתאמה).

לוח 10: קשיים של הילד בעת הגעתו למשפחת אומנה, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

	סך-הכול	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
N	**394**	256	69	69
בעיות רגשיות**	**65**	67	46	69
בעיות התפתחותיות**	**42**	28	89	73
בעיות לימודיות*	**40**	38	42	60
בעיות רפואיות**	**31**	18	71	77
בעיות חברתיות**	**32**	30	28	57
הפרעת שינה	**21**	21	22	23
הפרעת אכילה**	**18**	14	30	31
קושי כלשהו: לפחות אחד מן הנ"ל: מדד מסכם**	**82**	77	100	100

* p<0.05 ** p<0.01

4.3 סוגי המוגבלויות של הילדים ורמת תפקודם

בחלק זה מוצגים סוגי המוגבלויות של הילדים השוהים באומנה ומתוארת רמת תפקודם בתחום הלימודי, בתחום החברתי, בתחום הרגשי-התנהגותי ובתחום ההתפתחותי-בריאותי. יש לציין כי מאחר שתפקוד הילדים נבדק בעת ביצוע המחקר ולא בעת כניסתם למשפחת האומנה, והואיל ובמדגם נכללו ילדים ששהו שנה לפחות באומנה יחד עם ילדים ששהו באומנה שנים רבות, נמנעת אפשרות לקבוע כי תפקוד הילדים בעת ביצוע המחקר הושפע בהכרח משהותם במשפחה האומנת.

סוגי המוגבלויות

מנחות האומנה התבקשו לפרט את המוגבלויות של הילדים השוהים באומנה. תשובותיהן מוצגות בלוח 11. מן הלוח עולה כי כרבע מן הילדים סובלים מהפרעת קשב וריכוז (27%) או מלקות למידה (23%) – שיעור גבוה באופן ניכר מן השיעור המוערך של קשיים אלו בקרב כלל הילדים ואף בקרב ילדים בסיכון: ל-10%-15% מכלל הילדים יש לקות למידה, ל-5%-10% מהם הפרעת קשב וריכוז (אל-דור, ללא שנה; חוזר המנהל הכללי של משרד הבריאות, 2008) ו-15% מן הילדים בסיכון סובלים מלקות למידה (סבו-לאל וחסין, 2011). עוד עלה מן התשובות כי ל-24% מן הילדים יש הפרעה רגשית או התנהגותית ול-15% מהם מוגבלות שכלית או תסמונת דאון.

מן הלוח עולה עוד כי ל-64% מן הילדים יש מוגבלות אחת לפחות. כצפוי, אחוז זה גבוה הרבה יותר בקרב ילדים שהופנו מן האגף למוגבלות שכלית ומאגף השיקום (100% בכל אגף) לעומת ילדים שהופנו משירות ילד ונוער (53%). נמצאו הבדלים בין היחידות המפנות גם באשר לסוג המוגבלות. בעוד שבקרב ילדים שהופנו משירות ילד ונוער המוגבלויות השכיחות הן מן הסוג הקל יותר, כמו הפרעת קשב וריכוז, הפרעה רגשית-התנהגותית ולקות למידה, מרבית הילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית סובלים ממוגבלות שכלית או מתסמונת דאון וממוגבלות נוספת. בקרב ילדים שהופנו מאגף

השיקום ניכרת הטרוגניות רבה יותר מבחינת סוגי המוגבלויות. בהתאם להיקף המוגבלויות ולמידת חומרתן נמצאו אחוזים נמוכים יותר של ילדים שהמוגבלות אינה מפריעה להם או לא כל כך מפריעה לתפקודם היום-יומי בקרב ילדים שהופנו מאגף השיקום (14%) ומן האגף למוגבלות שכלית (20%) בהשוואה לילדים שהופנו משירות ילד ונוער (37%).

לוח 11: סוג המוגבלות של הילד, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

	סך-הכול	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
N	**391**	254	72	65
הפרעת קשב וריכוז	**27**	26	27	39
הפרעה רגשית/התנהגותית**	**24**	24	(16)	44
לקות למידה**	**23**	23	13	43
מוגבלות שכלית / תסמונת דאון**	**15**	--	96	(9)
עיכוב התפתחותי**	**12**	(6)	25	42
נכות פיזית**	**9**	3	25	40
לקות ראייה**	**7**	(4)	17	22
מוגבלות כלשהי: לפחות אחת מתשע: מדד מסכם[1]**	**64**	53	100	100
המוגבלות לא כל כך או כלל לא מפריעה לתפקוד הילד**	**30**	37	20	(14)

** p<0.01 ( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית מעל 0.40

[1] מוגבלויות נוספות שדווחו בשכיחות נמוכה ונכללו במדד המסכם היו לקות שמיעה ואוטיזם או PDD.

רמת התפקוד של הילדים

מנחות האומנה התבקשו להעריך את רמת התפקוד של הילדים בכמה תחומים: בתחום הלימודי, בתחום החברתי, בתחום הרגשי-התנהגותי ובתחום ההתפתחותי-בריאותי. נמצא כי מרבית הילדים באומנה מתפקדים היטב מבחינה חברתית, רגשית והתנהגותית (כולל בהיבט של התנהגות לימודית), אולם כחמישית עד מחצית מן הילדים, חווים קשיים מבחינה התפתחותית ולימודית. רמת התפקוד של הילדים על פי דיווחי מנחות האומנה מפורטת להלן.

רמת ההתפתחות של הילדים בגיל הרך (עד גיל 5): להערכת המנחות, 72% (מדד מסכם) מן הילדים הם בעלי יכולות שפה ומוטוריקה המתאימות לגילם (לוח 12).

לוח 12: רמת ההתפתחות של הילדים בגיל הרך, לפי היחידה המפנה (באחוזים)[1]

ענו "רמה רגילה לגילו" או "רמה טובה יחסית לגילו"	**סך-הכול**	שירות ילד ונוער	אגף השיקום
N	**72**	53	19
מוטוריקה גסה**	**74**	84	53
מוטוריקה עדינה**	**57**	70	--
שימוש בשפה**	**50**	62	--
רמת התפתחות: לפחות אחד מן הנ"ל: מדד מסכם**	**72**	82	58

** p<0.01 -- טעות הדגימה היחסית מעל 0.40

[1] בלוח לא מוצגים נתונים על ילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית עקב טעויות דגימה גדולות בקרב אוכלוסייה זו.

הרמה הלימודית של הילדים בגיל בית הספר (6-18): המנחות העריכו כי רמת ההישגים והמיומנויות של 70% מן הילדים (מדד מסכם) היא מתאימה או גבוהה לגילם (לוח 13): רמתם הלימודית של שיעור לא מבוטל מכלל הילדים בסידור האומנה (30%) נמוכה לגילם. שיעור הילדים שהופנו מאגף השיקום שרמתם הלימודית נמוכה לגילם גבוה יותר מפי שניים משיעור הילדים שרמתם הלימודית נמוכה לגילם שהופנו משירות ילד ונוער (60% לעומת 27%, בהתאמה).

לוח 13: הרמה הלימודית של הילדים בגיל בית ספר, לפי היחידה המפנה (באחוזים)[1]

ענו "רמה מתאימה לגילו" או "רמה גבוהה לגילו"	**סך-הכול**	שירות ילד ונוער	אגף השיקום
N	**263**	209	54
הבנת הנשמע**	**78**	81	48
כושר הבעה בעל פה**	**75**	79	39
יכולת קריאה**	**70**	73	38
הבנת הנקרא**	**62**	65	33
כושר הבעה בכתב**	**62**	64	32
ידע בחשבון**	**59**	62	26
רמה לימודית: לפחות שלושה מן הנ"ל: מדד מסכם**	**70**	73	40

** $p<0.01$

[1] מניתוח הממצאים הוצאו ילדים שדווח כי יש להם פיגור או אוטיזם וילדים מעל גיל 18. על כן ילדים שהופנו מן האגף למוגבלות שכלית אינם מופיעים בלוח.

תפקוד הילדים במסגרת החינוכית: מנחות האומנה העריכו כי כמעט כל הילדים (מדד מסכם – 91%) מתפקדים היטב במסגרת החינוכית (לוח 14): הם מקפידים להביא ציוד מתאים (97%), להגיע בקביעות (96%) ולהישמע למורה או לגננת (87%). שיעור הילדים באומנה המתפקדים היטב במסגרת החינוכית גבוה הרבה יותר משיעורם בקרב הילדים שאותרו ומופו במסגרת התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון: 13% מן הילדים באומנה לא נשמעים למורה או לגננת לעומת 26% מן הילדים בתכנית הלאומית, ו-4% בלבד מן הילדים באומנה אינם מגיעים באופן סדיר למסגרת החינוכית לעומת 19% מן הילדים שמופו במסגרת התכנית הלאומית (סבו-לאל וחסין, 2011).

לוח 14: תפקוד הילדים במסגרת החינוכית (גן או בית הספר), לפי היחידה המפנה (באחוזים)

ענו "לעתים קרובות" או "תמיד"	**סך-הכול**	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
N	**381**	248	68	65
מביא ציוד מתאים	**97**	97	96	100
מגיע באופן סדיר	**96**	97	94	95
נשמע למורה/לגננת	**87**	88	82	85
עומד במשימות לימודיות[1]	**83**	83	79	90
קשוב ומרוכז**	**71**	74	54	68
תפקוד במסגרת: לפחות שלושה מן הנ"ל: מדד מסכם**	**91**	92	81	91

** $p<0.01$

[1] כולל רק ילדים מגיל בית ספר.

התפקוד החברתי של הילדים: המנחות העריכו כי מרבית הילדים (מדד מסכם – 73%) מתפקדים היטב בתחום החברתי (לוח 15): שיעור הילדים הנוטים לקורבנות (10%) זהה לשיעורם בקרב הילדים בכלל האוכלוסייה, כפי שעלה ממחקר HBSC בקרב ילדים בכיתות ו', ח' ו-י' (פיש-הראל, 2012).[19] נתון זה עולה בקנה אחד עם ממצאי מחקר HBSC גם באשר להשוואה לפי מגזר: המחקר הנוכחי העלה כי פי שניים מן הילדים הערבים נוטים לקורבנות (16% לעומת 8% בקרב ילדים יהודים), ובמחקר ה-HBSC נמצא כי 18% מן הילדים במגזר הערבי נוטים לקורבנות לעומת 8% במגזר היהודי. לעומת זאת, דחייה חברתית דווחה בשיעור גבוה הרבה יותר במחקר HBSC: שיעור הילדים באומנה שדווח כי הם דחויים חברתית הוא 14% לעומת 27% בקרב הילדים שהשתתפו במחקר HBSC (פיש-הראל, 2012).

לוח 15: התפקוד החברתי של הילדים, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

ענו "לעתים קרובות" או "תמיד"	**סך-הכול**	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
N	**377**	245	64	68
משתלב חברתית	**80**	81	82	68
יוצר קשרים עם מבוגרים	**76**	78	69	74
נוטה לקורבנות	**10**	9	--	17
דחוי חברתית**	**14**	12	(12)	32
תפקוד חברתי: לפחות שלושה מן הנ"ל: מדד מסכם[1]	**73**	74	69	67

** p<0.01
( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40
-- טעות הדגימה היחסית מעל 0.40
[1] במדד המסכם בוצע היפוך שלכיוון המשתנים השליליים (נוטה לקורבנות ודחוי חברתית) כדי שכל המשתנים יהיו באותו כיוון.

התפקוד הרגשי-התנהגותי של הילדים: המנחות סבורות כי מרבית הילדים מתפקדים היטב בהיבט הרגשי-התנהגותי (לוח 16). עם זאת, כחמישית מן הילדים (מדד מסכם – 22%) חווים לעתים קרובות או תמיד שלושה קשיים לפחות בהיבט זה. אחוז זה גבוה יותר בקרב ילדים שהופנו מאגף השיקום (33%) לעומת ילדים שהופנו משירות ילד ונוער (23%) או מהאגף למוגבלות שכלית (11%). בין הקשיים שדווחו בלטו קשיים רגשיים (כמו חוסר ביטחון עצמי או עצב ודיכאון) יותר מאשר בעיות התנהגות (כגון שימוש באלימות או מעורבות במריבות).

מן הממצאים עולה אפוא כי מרבית הילדים השוהים באומנה (כשני שלישים ויותר) מתפקדים היטב בהיבטים השונים שנבחנו במחקר. ילדים שהופנו מאגף השיקום בולטים בקשייהם בתחום החברתי והרגשי לעומת ילדים שהופנו מן היחידות האחרות. השוואה לפי מגדר העלתה כי הבנות מתפקדות טוב יותר באומנה בהשוואה לבנים: רמתם הלימודים של 54% מן הבנים (מדד מסכם) היא תקינה לעומת רמתן הלימודית של 68% מן הבנות (מדד מסכם); המדדים המסכמים של תפקוד במסגרת ושל תפקוד רגשי-התנהגותי העלו אף הם כי הבנים מתפקדים פחות טוב מן הבנות.

[19] יש לציין כי הנתונים במחקר HBSC נסמכים על דיווח עצמי של הילדים ובני הנוער, בעוד שבמחקר הנוכחי הנתונים מתבססים על הערכות של מנחות האומנה.

לוח 16: התפקוד הרגשי-התנהגותי של הילדים, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

ענו "לעתים קרובות" או "תמיד"	**סך-הכול**	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
N	386	250	68	68
קשיים רגשיים				
מגלה חוסר ביטחון עצמי**	**25**	25	--	45
נראה עצוב או מדוכא*	**18**	17	(13)	29
חרד או מפוחד**	**17**	17	(7)	32
מסתגר	**17**	17	(16)	17
מבטא תחושה שאינו שווה או אהוב	**13**	13	--	19
בעיות התנהגות				
נוהג באלימות או בתוקפנות*	**15**	17	--	(15)
מרבה לצרוח או להתפרץ	**12**	10	(17)	18
מסתבך במריבות*	**10**	12	--	(8)
משתמש באלימות מילולית קשה	**5**	(5)	--	(8)
מפגין התנהגויות חריגות	**(3)**	(3)	--	(8)
תפקוד רגשי-התנהגותי: לפחות שלושה מ-10: מדד מסכם**	**22**	23	11	33

* $p<0.05$
** $p<0.01$
( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40
-- טעות הדגימה היחסית מעל 0.40

4.4 תפיסות באשר לשינויים שחלו אצל הילד באומנה

במסגרת המחקר נבחנו השינויים שחלו אצל הילד מאז כניסתו למשפחת האומנה, כפי שאלה משתקפים בעיני מנחות האומנה ובעיני ההורים האומנים. יש לציין כי בחינת השינויים נעשתה בנקודת זמן אחת ולא באמצעות השוואה בין דיווח על מצב הילד בעת הכניסה למשפחה האומנת ובין דיווח על מצבו כיום, באותם המשתנים.

ההורים האומנים ומנחות האומנה התבקשו להעריך את המידה שבה חל שינוי אצל הילד, בהתייחס לרשימה של 11 היגדים מתחומים שונים. הם התבקשו לדרג את השינוי ("רב לטובה", "מועט לטובה", "אין שינוי", "מועט לרעה" או "רב לרעה") בכל אחד מן התחומים. מדיווחי ההורים ומנחות האומנה עולה כי כ-80% מן הילדים נתרמו מן השהות במשפחת האומנה, ואצל 95% מן הילדים חל שינוי כללי מאז הכניסה לאומנה. מתוך הנחה שההורים מכירים את הילדים טוב יותר ממנחות האומנה והם אף חשופים יותר לשינויים שחלו בהם, הוחלט להציג את דיווחיהם בלבד. תשובותיהם של ההורים האומנים מוצגות בלוח 17.

מן הלוח עולה כי ההורים האומנים העריכו כי אצל רוב הילדים (76%) חל שינוי כלשהו לטובה בחמישה תחומים לפחות מתוך 11 התחומים. במרבית המדדים דווח על כשני שלישים ויותר מן הילדים שחל אצלם שינוי רב לטובה ואילו בנוגע ליתר הילדים דווח על שינוי מועט לטובה או על העדר שינוי.

שינוי לטובה שחל הודות להשתלבות הילד במשפחה האומנת עלה גם מתשובות ההורים האומנים לשאלות הפתוחות שהוצגו להם. בשאלה פתוחה על שביעות רצונם מן האומנה ציינו הורים רבים את הסיפוק והשמחה שהם חווים נוכח ההתפתחות וההתקדמות שהם מזהים אצל הילד. ההורים ציינו את התרומה של יכולתם להעניק בית חם ואוהב לילדים, שבמרבית המקרים חיו קודם בסביבה לא בטוחה ולא יציבה, וציינו את התרומה לילדים שבגרו וזכו להשתלבות נורמטיבית בחייהם הבוגרים.

שינוי בתחום הרגשי ובתחום ההתנהגותי: בתשובותיהם לשאלה פתוחה ציינו הורים אומנים רבים כי הילדים שמחים ושטוב להם. אחת האימהות ציינה כי היא מרוצה מהצלחתה לגרום לילדה לחייך. הורים נוספים ציינו את הסיפוק הנובע מראיית הילד שמח ומאושר. אחת האימהות מתארת: *"... לראות את הילדים שמחים ומלאי אור וחיים זה מה שמשמח אותי"*, ואימא אחרת ציינה: *"אני שמחה שאני רואה ילד אוכל, שותה, ישן, לובש בגדים חמים ונראה שמח. זו הרגשה טובה ומספקת מאוד"*. מדיווחי ההורים עלה כי בקרב 88% מן הילדים חל שינוי במצב הרוח הכללי. עלייה בביטחון ובדימוי העצמי צוינה בנוגע ל-88% מן הילדים ובקרב 86% מן הילדים חל שינוי לטובה במצב הנפשי.

שינוי בתחום החברתי וביחסים הבין-אישיים: שיפור בתחום החברתי כאחת מן התרומות של האומנה עלה אף הוא מתשובות ההורים לשאלות הפתוחות שהוצגו להם. הורים סיפרו על השתלבות מוצלחת בבית הספר ועל רכישת חברים. מן הלוח עולה כי אצל 86% מן הילדים חל שינוי לטובה ביחסיהם עם בני גילם ואצל 82% מהם חל שינוי לטובה ביחסיהם עם מבוגרים.

שינוי בתחום הלימודי: ההורים האומנים העריכו כי 80% מן הילדים נתרמו בתחום הלימודי בזכות שהותם באומנה. דיווח זה עולה בקנה אחד עם דיווחי מנחות האומנה (ראו פרק 4.3) ולפיהם ההישגים הלימודיים הנוכחיים של כ-60%-80% מן הילדים הם ברמה מתאימה לגילם או גבוהה לגילם, וכי מרביתם מתפקדים היטב במסגרת הלימודית מבחינת הגעה סדירה, הבאת ציוד מתאים, ציות ועמידה במשימות הלימודיות.

שינוי בתחום הפיזי והבריאותי: בנוגע ל-88% מן הילדים דיווחו ההורים האומנים כי חל אצלם שינוי בהתפתחות הפיזית ובמצב הבריאות. אחד מן האבות האומנים לילד עם מוגבלות שכלית ציין כי הוא מרוצה מן האומנה: *"אני מרגיש שעשיתי מצווה הכי גדולה בעולם... נתתי לו חיים מחדש כמו שיש לכולם ונתתי לו הרגשה של אבא ואימא. אני רואה את השמחה בעיניים שלו וזה שווה לי הכול"*.

מן הלוח עולה עוד כי אצל 90% מן הילדים חל שינוי כלשהו לטובה בהופעתם החיצונית. אחת מן האימהות האומנות ציינה את החשיבות בהשקעה בהיבט האסתטי: *"אני מקפידה ש[הילדים] ייראו טוב ויריחו טוב ושיהיו יפים, נקיים ומטופחים. זה נותן הרגשה טובה לנו ולסביבה, כי הם גם יגיבו אחרת ולא ישפטו את הילדים בגלל המוגבלויות שלהם"*.

לוח 17: השינוי שחל בילדים מאז כניסתם למשפחת האומנה, כפי שהוא משתקף בעיני ההורים (באחוזים)[1] (N=232)

	שינוי רב לטובה	שינוי מועט לטובה	אין שינוי
שינויים בתחום הרגשי-התנהגותי			
במצב רוח הכללי	79	9	11
בביטחון ובדימוי העצמי	78	10	11
במצב הנפשי	65	20	12
בשמירה על כללי ההתנהגות	66	18	13
בסדר היום	73	12	15
שינויים בתחום החברתי וביחסים בין-אישיים			
ביחסים עם בני גילו	72	14	13
ביחסים עם מבוגרים	60	22	17
ביחסים עם ההורים המולידים	35	18	43
שינויים בתחום הלימודי			
במצב הלימודי	63	18	17
שינויים בתחום הפיזי והבריאותי			
בהופעה החיצונית	77	14	9
בהתפתחות הפיזית ובמצב הבריאות	75	13	10

[1] קטגוריות נוספות שנכללו בשאלה היו "שינוי מועט לרעה" ו"שינוי רב לרעה".

בלוח 18 מוצגת התפלגות תשובותיהם של ההורים האומנים בנוגע לשינויים שחלו אצל הילד, לפי היחידה המפנה.

לוח 18: השינוי שחל בילדים מאז כניסתם למשפחת האומנה, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

דווח על שינוי כלשהו לטובה	**סך-הכול**	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
N	**232**	142	42	48
שינויים בתחום הרגשי-התנהגותי				
במצב רוח הכללי	**88**	88	88	90
בביטחון ובדימוי העצמי	**88**	89	84	84
במצב הנפשי	**86**	88	76	85
בשמירה על כללי ההתנהגות	**84**	85	79	85
בסדר היום	**85**	84	89	86
שינויים בתחום החברתי וביחסים בין-אישיים				
ביחסים עם בני גילו**	**86**	89	68	84
ביחסים עם מבוגרים	**82**	84	73	78
ביחסים עם ההורים המולידים	**53**	53	54	55
שינויים בתחום הלימודי				
במצב הלימודי	**80**	83	68	71
שינויים בתחום הפיזי והבריאותי				
בהופעה החיצונית	**90**	90	89	88
בהתפתחות הפיזית ובמצב הבריאות	**88**	90	79	85
שינוי רב לטובה: לפחות בחמישה תחומים				
מתוך 11: מדד מסכם	**76**	77	67	76
שינוי כללי אצל הילד	**96**	97	93	89

** $p<0.01$

הבדלים לפי היחידה המפנה: דיווחי ההורים על שינוי כלשהו לטובה שחל בילד דומה מאוד בקרב הילדים שהופנו מן היחידות השונות. הבדלים מובהקים בין היחידות המפנות נמצאו רק בנוגע לשינוי לטובה שחל אצל הילד ביחסים עם בני גילו: על שיעור נמוך יותר של ילדים שהופנו לאומנה מאגף השיקום דווח על שינוי מסוג זה (68%) בהשוואה לילדים שהופנו משירות ילד ונוער (89%) ולילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית (84%).

הבדלים לפי הארגון המפעיל: על אחוז נמוך יותר של ילדים בטיפול משפחות אומנה מארגון ד' דווח כי חל שינוי רב לטובה במצבם (31% לעומת 68% בארגון א' ו-82% בשני הארגונים האחרים). מגמה זו התבטאה בתחומים רבים: בתחום הרגשי-התנהגותי (במצב הרוח הכללי, בביטחון ובדימוי העצמי, במצב הנפשי ובסדר היום), ביחסים עם מבוגרים ובהופעה החיצונית. מגמה הפוכה נמצאה בנוגע ליחסים של הילד עם ההורים המולידים – אחוז גבוה יותר של שינוי רב לטובה נמצא בקרב ילדים מארגון ד' (75%) לעומת יתר הארגונים (30%-40%). ממצא זה עולה בקנה אחד עם דיווחי ההורים האומנים על תרומת המפגשים עם ההורים המולידים לילד (86% מן ההורים בארגון ד' דיווחו כי המפגשים תורמים לילד לעומת 42%-64% ביתר הארגונים).

הבדלים לפי מגדר: אחוז גבוה יותר של שינוי רב לטובה (מדד מסכם) נמצא בקרב בנות (78%) בהשוואה לבנים (65%).

הבדלים בין אומנת קרובים לאומנה שאינה אומנת קרובים: 37% מתוך כלל הילדים השוהים במשפחות אומנות שוהים באומנת קרובים (ראו פרק 5.2, לוח 29). אחוז גבוה יותר של שינוי רב לטובה דווח בנוגע לילדים שאינם שוהים באומנה אצל קרוביהם לעומת ילדים באומנת קרובים (80% לעומת 66%, בהתאמה). שינוי רב לטובה נמצא בשמירה על כללי התנהגות נאותים ובהופעה החיצונית, ושינוי כלשהו לטובה נמצא בביטחון ובדימוי העצמי, ביחסים עם מבוגרים אחרים ובסדר יום – בכולם אחוז השינוי לטובה גבוה יותר בקרב ילדים שמטופלים במשפחות אומנות שאינן קרובות משפחה שלהם (הבדל של 12-17 נקודות אחוז).ייתכן שההסבר להבדלים אלה טמון בכך שבקרב הורים אומנים שהם קרובי משפחה השפעתה של הרצייה החברתית על דיווחי ההורים נמוכה יותר. ייתכן אף כי יש קשיים ייחודיים לאומנת קרובים שבאים לידי ביטוי באחוזים נמוכים יותר של שינוי לטובה. גם הלחץ הפחות שחשים קרובי המשפחה האומנים להוכיח את עצמם ואת תרומת השהות באומנה לילדים עשוי להסביר את ההבדלים.

5. המערך הארגוני להספקת שירותי האומנה

כאמור, במאי 2001 הועברה האחריות להספקת שירותי האומנה לילדים המטופלים בשירות ילד ונוער מידי המחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות לידי הארגונים המפעילים. בשנת 2006 הופרטו גם שירותי האומנה לילדים שהופנו מאגף השיקום ומהאגף למוגבלות שכלית, שעד אז טופלו במחלקות המחוזיות. ההפרטה החלקית התבטאה בחלוקת האחריות למתן שירותי האומנה בין הארגון המפעיל האחראי לגיוס המשפחות, להכנתן לקליטת הילד ולליווין במהלך האומנה, ובין משרד הרווחה והשירותים החברתיים המופקד על קביעת המדיניות ועל מימון שירותי האומנה. המחלקות

לשירותים חברתיים הן האחראיות לקביעת התכנית להמשך הטיפול בילד, גם לאחר שהושם באומנה, ולליווי המשפחות המולידות.

בפרק זה משורטטת מפת כוח האדם בענף האומנה ומפורטים מאפייני משפחות האומנה. תחילה מתוארים רכיבי התפקיד של המדריכות ושל מנחות האומנה בארגונים המפעילים, מאפייניהן הסוציו-דמוגרפיים והמקצועיים, ההכשרה והליווי שהן מקבלות לקראת תפקידן ובמהלכו ומידת שביעות רצונן מהיבטים שונים של התפקיד ושל עבודת הארגונים. בחלקו השני של הפרק מתוארים מאפייניהן הסוציו-דמוגרפיים של משפחות האומנה ומאפייניהן מבחינת הוותק שלהן והיקף מתן השירות. בחלק השלישי של הפרק מוצג תפקיד הפיקוח על האומנה מטעם משרד הרווחה, על סמך מידע שהתקבל מן השאלון למנחות ומראיונות העומק שנערכו עם בעלי תפקידים בשירותי האומנה ובמשרד הרווחה. לבסוף, בחלקו הרביעי של הפרק, מוצגות תפיסות שונות בנוגע לקשר בין משרד הרווחה לארגונים המפעילים, כפי שעלו מראיונות העומק. הנושאים השונים הנדונים בפרק זה נבחנים גם בהקשר של השינויים שהתחוללו בעקבות ההפרטה החלקית של האומנה.

5.1 מאפייני כוח האדם בארגונים המפעילים: מנחות האומנה והמדריכות

ארבעה ארגונים מפעילים כיום את שירותי האומנה, והם מעסיקים יחד כ-120 מנחות אומנה ומדריכות ברחבי הארץ.

מנחת האומנה מלווה את הילד ואת המשפחה בסידור האומנה. הליווי מתחיל בעת השמת הילד במשפחה האומנת ומסתיים בתום תקופת ההשמה אצלה. לפני ההפרטה החלקית של האומנה, מנחת האומנה לילדים שהופנו משירות ילד ונוער הייתה עו"ס כוללנית מן המחלקה לשירותים חברתיים, שמילאה תפקיד זה נוסף על תפקידיה האחרים (כורזים-קורשי, ליבוביץ ושמיד, 2005). מנחת האומנה לילדים שהופנו מאגף השיקום ומהאגף למוגבלות שכלית הייתה עו"ס במחוזות, מומחית בתחומי המוגבלות השכלית ובתחומי המוגבלויות שבהן מטפלים באגף השיקום. כאמור, לאחר ההפרטה החלקית עברה העסקת מנחות אומנה לידי הארגונים המפעילים ונבנה תפקיד מיוחד להנחיית האומנה. במהלך השנים נבנו תפקידים מקצועיים נוספים לחלק ממנחות האומנה ובהם מגייסת משפחות ומנחה לעיבוי ההשמה בשלבים הראשונים של כניסת המשפחה לתפקיד.

תפקידי המנחה רבים ומגוונים, החל באבחון צורכי הילד ובבניית תכנית הטיפול, המשך בליווי המשפחה האומנת ובתמיכה בה וכלה בניהול תקציב ההוצאות ובשיתוף פעולה עם הגורמים המטפלים בילד בקהילה. מנהלים בארגונים המפעילים התייחסו למורכבות התפקיד, המתבטאת בעומס מטלות ובמורכבות רגשית המהווה חלק בלתי נפרד מן העבודה. מנהלת תחום האומנה באחד הארגונים המפעילים מתארת: *"הפרופיל הדרוש למנחת אומנה הוא (ה)יכולת להחזיק המון מורכבות רגשית, הכלת השלכות כלפיה מצד המשפחה האומנת וטיפול בקונפליקטים. כשהורה אומן כועס על משהו, היא צריכה להכיל ולהבין, מעבר לתלונות הקונקרטיות שלו, על מה הוא כועס".*

מדריכת מנחות האומנה מנהלת צוות של 15-20 מנחות אומנה. היא מספקת הדרכה קבוצתית אחת לשבועיים והדרכה אישית אחת לשבוע בנושאים הקשורים לתפקיד המנחה, ואף מעניקה לה תמיכה רגשית. אחת המדריכות מתארת את תפקידה: *"מערכת היחסים של מנחות האומנה עם המשפחות*

עשויה להיות מאוד מורכבת. תפקידי לעזור להן להתמקם מול המשפחות ולעזור להן להכיל את העוצמות הרגשיות של המשפחות, אשר חשופות לכאבים של הילדים ומתמודדות אתם".

לפני ההפרטה החלקית של ענף האומנה, המפקחים על האומנה מטעם משרד הרווחה היו אמונים גם על הדרכת מנחות האומנה. כיום, כפי שצוין לעיל, תפקיד זה מצוי בידי מדריכת מנחות האומנה בארגון המפעיל.

המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים ורמת ההשכלה של מנחות האומנה

הנתונים המוצגים בסעיפים הבאים מתייחסים הן למנחות האומנה והן למדריכותיהן. מאחר שהמדריכות מהוות 4% בלבד מכלל המשיבות, מכונות כל המשיבות "מנחות", וזאת מטעמי נוחות.

בלוח 19 מוצגים מאפייניהן הסוציו-דמוגרפיים של מנחות האומנה. מן הלוח עולה כי כמעט כל המנחות הן נשים (96%) יהודיות (83%) צעירות (הגיל הממוצע הוא 32.4). נמצאה שונות בין הארגונים המפעילים מבחינת שיעור מנחות האומנה הערביות, בין 8% ל-35%. הארגון שבו שיעור מנחות האומנה הערביות הוא הגבוה ביותר פועל בצפון הארץ, אזור שבו ריכוז גבוה יחסית של אוכלוסייה ערבית.

לוח 19: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של מנחות האומנה, לפי הארגון המפעיל[1] (באחוזים)

	סך-הכול	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'
N	**76**	23	26	27
מגדר – נשים	**96**	100	96	93
גיל ממוצע[2]	**32.4**	31.6	33.2	32.4
דת:				
יהודייה	**83**	65	88	92
מוסלמית	**17**	35	88	8

[1] המידע על מנחות האומנה אינו כולל את ארגון ד' בשל מספר מועט של משיבות, שלא אפשר ביצוע עיבודים סטטיסטיים (שלוש מנחות בלבד מילאו שאלון).
[2] סטיית תקן: סך-הכול – 6.6

בלוח 20 מוצגת רמת השכלתן של מנחות האומנה. מן הלוח עולה כי לכל המנחות תואר אקדמי בעבודה סוציאלית: 73% מהן בוגרות תואר ראשון ול-25% מהן תואר מוסמך. נוסף על כך, המנחות השתתפו בקורסים ובהשתלמויות שנועדו להעשיר את השכלתן בתחומים שבהם הן עוסקות; 61% מן המנחות ציינו כי השתלמו בתחומים הקשורים בטיפול או בהנחיה, 24% מהן דיווחו כי עברו קורס להנחיית קבוצות ו-20% מהן השתתפו בקורס או בהשתלמות שעסקו בתחום הטיפול בילד. בשיעורים נמוכים יותר דווח על השתתפות בקורס הדרכת הורים, טיפול בקשישים ובהכשרות בתחומים ייחודיים כמו טיפול בהפרעות אכילה או בנפגעי טראומה, וחינוך מיני.

לוח 20: רמת ההשכלה של מנחות האומנה, לפי הארגון המפעיל (באחוזים)

	סך-הכול	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'
N	**75**	22	26	27
תואר בוגר בעבודה סוציאלית	**73**	82	58	82
תואר מוסמך בעבודה סוציאלית	**25**	18	38	18
אחר[1]	**2**	0	4	0

[1] למשיבה אחת תואר נוסף בתחום החינוך או מדעי החברה, ומשיבה אחרת היא דוקטורנטית בעבודה סוציאלית.

המאפיינים התעסוקתיים של מנחות האומנה

ותק בתפקיד הנוכחי ובעבודה סוציאלית: בלוח 21 מוצגים הוותק של מנחות האומנה בתפקידן הנוכחי ותפקידיהן הקודמים. מן הלוח עולה כי הוותק של מנחות האומנה בתפקידן זה הוא 2.7 שנים בממוצע, בטווח של כמה חודשים ל-11 שנים. לדברי מרואיינים מן המטה, מנחות האומנה הוותיקות ממלאות תפקידים ניהוליים נוסף על הנחיית האומנה, כגון הדרכת מנחות אומנה, ניהול צוות או סניף. הוותק של המנחות כעובדות סוציאליות הוא 6.7 שנים בממוצע, והטווח הוא כמה חודשים ועד 37 שנים. אף שהחוזה שנחתם בין הארגונים המפעילים למשרד הרווחה קובע כי על מנחות האומנה להיות בעלות ותק של שלוש שנים לפחות כעובדות סוציאליות (כדי למנוע העסקת עובדות שזה עתה סיימו את חוק לימודיהן), מן המחקר עלה כי הוותק של 39% מן המנחות כעובדות סוציאליות אינו עולה על שלוש שנים: כרבע ממנחות האומנה דיווחו כי עבודתן בארגון היא התפקיד הראשון שבו הן עוסקות כעובדות סוציאליות.

הוותק המועט של מנחות האומנה הוא ביטוי לתחלופה הגבוהה בתפקידן, נושא שעלה אף בראיונות. אחת ממנחות האומנה ציינה בהקשר זה את החשיבות של יצירת קשר ארוך טווח עם המשפחות, דבר שעשוי להיפגע עקב התחלופה הרבה: *"יש הרבה משמעות שעובדת תישאר תקופה ארוכה, כי אינטנסיביות המפגשים בינה לבין המשפחה האומנת אינה גבוהה ולוקח זמן עד שהמשפחה יוצרת אתה קשר ונותנת בה אמון"*.

לוח 21: הוותק של מנחות האומנה בתפקידן הנוכחי ותפקידיהן הקודמים, לפי הארגון המפעיל (באחוזים)

	סך-הכול	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'
N	**75**	23	26	26
ותק				
ותק כמנחה (בשנים) – ממוצע[1]	**2.7**	3	2.8	2.4
ותק כעו"ס (בשנים) – ממוצע[2]	**6.7**	5.9	7.9	5.1
תפקידים קודמים**				
עובדת סוציאלית[3]	**75**	73	96	56
תפקיד ראשון	**24**	23	4	44
אחר	**1**	4	0	0

** $p<0.01$

[1] סטיית תקן: 2.37 (היתר: 3.18, 2.14, 1.74)

[2] סטיית תקן: 6.18 (היתר: 6, 6.95, 3.56)

[3] דווח על עבודה עם אוכלוסייה מגוונת: ילדים ונוער בסיכון, קשישים, נפגעי נפש, נשים מוכות, מכורים ואנשים עם פיגור. העבודה נעשתה במחלקות לשירותים חברתיים, בבתי חולים, בחברות סיעוד, בעמותות ובמרכזי יום. טווח הזמן שדווח בעבודות קודמות הוא בין כמה חודשים ל-12 שנה, 3.42 שנים בממוצע.

היקף המשרה ועומס העבודה: היקף המשרה ומידת עומס העבודה של מנחות האומנה מוצגים בלוח 22. מן הלוח עולה כי 25% מן המנחות מועסקות בהיקף של משרה מלאה ו-75% מהן עובדות בין חצי משרה לכמעט משרה מלאה. ממצאי המחקר מצביעים על עלייה בהיקף המשרה לעומת נתוני מחקר אופק (2005), ולפיהם 24% מן המנחות עבדו בחצי משרה או פחות (לעומת 5% מן המנחות במחקר הנוכחי).

במחקר אף נבחן העומס בעבודתן של המנחות בהשוואה למצוין בתע"ס 8.2. בתקופת ביצוע המחקר נקבע בתע"ס כי מספר הילדים למנחת אומנה העובדת במשרה מלאה הוא 37. בתחילת 2012 (לאחר

מילוי השאלונים) הקצה משרד הרווחה תקציב נוסף להפחתת מספר הילדים לעובדת במשרה מלאה ל-30. בדיקה של מספר הילדים לפי חלקיות משרה העלתה כי 68% מן המנחות טיפלו במספר ילדים העומד בתקינה (עד 37 ילדים לעובדת במשרה מלאה). כלומר, כשליש מן המנחות היו אחראיות במסגרת תפקידן ליותר ילדים מן המספר שנקבע בתע"ס, טרם השינוי. מן הלוח עולה כי מספר הילדים הממוצע לעובדת במשרה מלאה נמוך במעט מן התקנות ועומד על 32.9.

לוח 22: היקף המשרה ומידת עומס העבודה של מנחות האומנה, לפי הארגון המפעיל (באחוזים)

	סך-הכול	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'
N	**76**	23	26	27
היקף משרה בארגון:				
משרה מלאה	**25**	26	19	30
יותר מחצי משרה ופחות ממשרה מלאה	**70**	70	77	63
½ משרה	**5**	4	4	7
מספר ילדים בטיפול העובדת ביחס למשרה מלאה:[1]				
עד 25	**16**	10	12	24
37-26	**52**	57	68	32
יותר מ-37	**32**	33	33	44
מספר ילדים – ממוצע	**32.9**	34.5	33.2	31.3

[1] הטווח של מספר הילדים בטיפול מנחות האומנה שעליו דווח הוא 3-47.

תפיסת השינויים בהעסקת מנחות האומנה בעקבות ההפרטה החלקית

המעבר להעסקת מנחות האומנה על ידי ארגונים מפעילים הקלה על האפשרות לסיים את עבודתן של מנחות שאינן מתפקדות היטב. גורמים במשרד הרווחה ובארגונים המפעילים ראו בכך יתרון. מנהל אומנה באחד הארגונים מסביר: *"ההפרטה עשתה טוב לאומנה כי היא עברה לארגונים עצמאיים שצריכים לתת דין וחשבון על עבודתם. מנחה האומנה לא טוב דיו, אפשר לפטר. ברגע שזה עובד מדינה, הרבה יותר קשה לפטר."* חשוב לציין כי השינוי שנעשה בעשור האחרון בעקבות ההפרטה החלקית חל רק על מנחות אומנה העובדות עם ילדים שהופנו משירות ילד ונוער. מנחות האומנה באגף השיקום ובאגף למוגבלות שכלית הועסקו גם לפני ההפרטה החלקית על ידי חברות כוח אדם, ללא קביעות.

הכשרה, הדרכה וליווי של מנחות האומנה, ושביעות הרצון שלהן מהם

מאפייני ההכשרה, ההדרכה והליווי של מנחות האומנה מוצגים בלוח 23.

הכשרה מקדימה: בתחילת דרכן אמורות מנחות האומנה להשתתף בקורס במ"ה (בחירה, מיון, הכנה) מטעם משרד הרווחה. הקורס מקנה להן ידע, מיומנות וכלים בתחומים הרלוונטיים לאומנה, ובהם תהליכי בחירה ומיון משפחות, התמודדות עם קשיי התקשרות והדרכה הורית. מדיווח המנחות עולה כי 59% מהן השתתפו בקורס זה; 92% מן המנחות בארגון ב' דיווחו שהשתתפו בקורס לעומת 52% מן המנחות בארגון א' ו-33% מן המנחות בארגון ג'. מאחר שהקורס אמור להיערך בתחילת הדרך, הציפייה הייתה שכל המנחות יעברו אותו ללא קשר לוותק שלהן בארגון. ואולם נמצא אחוז גבוה יותר של עובדות מקרב המנחות הוותיקות (ארבע שנים ויותר בארגון) שהשתתפו בקורס בהשוואה לחדשות יותר (91% מן הוותיקות לעומת 59% מן המנחות המועסקות בארגון שנתיים-שלוש ו-35% מן המנחות שהוותק שלהן בארגון אינו עולה על שנה). לא נמצאו הבדלים בין הארגונים. נתונים אלה עשויים להצביע על כך שהקורס נערך בשלב מתקדם יותר של העבודה בארגון ולאו דווקא כהכשרה מקדימה לתפקיד.

הדרכה: מן הלוח עולה כי תדירות ההדרכות הניתנות למנחות האומנה היא גבוהה ומצביעה על תמיכה רבה בהן. 78% מן המנחות דיווחו כי יש להן הדרכה אישית פעם בשבוע ו-79% מהן משתתפות בהדרכה קבוצתית אחת לשבוע-שבועיים. נמצאה שונות בין הארגונים המפעילים בתדירות ההדרכות האישיות והקבוצתיות: בארגון א' 48% מן המנחות קיבלו הדרכה בתדירות גבוהה לעומת כ-90% מן המנחות בארגונים האחרים. עוד נמצא כי במהלך השנים חלה עלייה בתדירות ההדרכות: בעוד שבמחקר של אופק (2005) דווח כי 23% ממנחות האומנה השתתפו בהדרכה קבוצתית פעם בשבועיים, 79% ממנחות האומנה במחקר הנוכחי דיווחו על תדירות כזו ואף על תדירות גבוהה יותר. כמו כן, במחקר של אופק נמצא כי 67% מן המנחות קיבלו הדרכה אישית פעם בשבוע ואילו במחקר הנוכחי דיווחו על כך 78% מהן.

לוח 23: הכשרה והדרכה של מנחות האומנה בתחום הנחיית אומנה, לפי הארגון המפעיל (באחוזים)

	סך-הכול	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'
N	**76**	23	26	27
השתתפה בקורס במ"ה**	**59**	52	92	33
תדירות הדרכה אישית**				
אחת לשבוע	**78**	48	89	93
אחת לשבועיים	**22**	52	11	7
תדירות הדרכה קבוצתית**				
אחת לשבוע-שבועיים	**79**	48	92	92
אחת ל-3-4 שבועות	**18**	48	4	8
אחת לחודשיים	**3**	4	4	0

** p<0.01

קורסים והשתלמויות נוספים (העשרה): במסגרת תפקידן משתתפות מנחות האומנה בקורסי העשרה ובהשתלמויות מטעם הארגונים המפעילים. אלה מוצגים בלוח 24. מן הלוח עולה כי 80% מן המנחות השתתפו בקורס או בהשתלמות מטעם הארגון שבו הן מועסקות, 65% מהן השתתפו בקורס בנושאי אומנה ו-57% מהן השתתפו בהשתלמות בנושאים טיפוליים. קיימת שונות בין הארגונים המפעילים מבחינת שיעור המנחות שהשתתפו בהשתלמות כלשהי, בטווח של 70% ל-96%.

לוח 24: קורסים והשתלמויות שבהם השתתפו מנחות האומנה, לפי הארגון המפעיל (באחוזים)

	סך-הכול	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'
N	**75**	22	26	27
השתתפה בקורס/השתלמות במסגרת התפקיד*	**80**	73	96	70
מתוכן השתתפו:				
בקורס/השתלמות בנושאי אומנה*	**65**	25	72	89
בקורס/השתלמות בנושאים טיפוליים:**[1]	**57**	88	52	37

* p<0.05 ** p<0.01

[1] נושאים טיפוליים שדווחו: טיפול בגישת הנרטיב (13 מנחות); הדרכת הורים (12 מנחות); עבודה טיפולית עם הילדים (12 מנחות); השתלמויות בהנחיית פסיכולוגים (9 מנחות); טיפול בילד עם פיגור (5 מנחות) וטיפול בפגיעות מיניות ובהפרעת קשב וריכוז (3 מנחות בכל אחד מהם).

שביעות הרצון מן ההכשרה וההדרכה: המנחות התבקשו לציין את מידת שביעות רצונן מן ההכנה לתפקיד ולציין תחומי הכשרה החסרים להן. תשובותיהן מוצגות בלוח 25. מן הלוח עולה כי שביעות הרצון של מנחות האומנה מן ההכנה שעברו לקראת התפקיד נמוכה יחסית: רק כמחצית מהן הביעו

שביעות רצון רבה או רבה מאוד ממנה. מעניין לציין כי שביעות הרצון מן ההכנה הייתה גבוהה יותר בקרב מנחות שלא השתתפו בקורס במ"ה לעומת אלה שהשתתפו בו (53% לעומת 29%, בהתאמה). יותר מ-70% מן המנחות הביעו שביעות רצון מקורס במ"ה (77%) ומן ההדרכה הקבוצתית (74%). בנוגע להדרכה האישית הובעה שביעות רצון גבוהה מאוד: 97% מן המנחות ציינו כי הן מרוצות ממנה "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד". בין תחומי ההכשרה שחסרים להן ציינו המנחות את התחומים האלה: הדרכת הורים (46%), טיפול בילדים ובבני נוער (41%) וטיפול משפחתי (24%).

לוח 25: שביעות הרצון מן ההכנה לתפקיד ותחומי הכשרה חסרים, לפי הארגון המפעיל (באחוזים)

	סך-הכול	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'
N	**72**	21	26	25
שבעת רצון "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד":				
מן ההכנה לקראת התפקיד*	**54**	67	35	64
מקורס במ"ה ^	**77**	70	88	56
מן ההדרכה האישית	**97**	100	92	100
מן ההדרכה הקבוצתית	**74**	79	65	78
מרגישה צורך בהכשרה נוספת	**86**	94	73	92
תחומי הכשרה חסרים:				
הדרכת הורים*	**46**	19	40	70
טיפול בילדים ובבני נוער	**41**	56	47	26
טיפול משפחתי	**24**	13	33	26
מידע על נהלים ביורוקרטיים	**15**	6	20	17
דרכים ליצירת קשר עם ילדים	**15**	6	27	13
שילוב כלים יצירתיים בטיפול בילדים	**13**	0	13	22
השלכות רגשיות של האומנה על ילדים והורים	**4**	6	7	0

* $p<0.05$

^ רק בקרב עובדות שעברו את הקורס.

העמדות של מנחות האומנה כלפי היבטים שונים של העבודה ושל התפקיד, ושביעות הרצון שלהן מהם

עמדות כלפי עבודת הארגון: מנחות האומנה נשאלו על מידת שביעות רצונן מרכיבים שונים של הפעילות בארגונים, כמו גיוס ובחירה של המשפחות האומנות ותמיכה בילד באומנה ובקשר עם משפחתו המולידה. המנחות התבקשו לציין באיזו מידה עבודת הארגון יעילה בכל אחד מרכיביה. תשובותיהן מוצגות בלוח 26, והן עשויות להצביע על סדר העדיפויות של הארגונים בנוגע לרכיבי הפעילויות. מן הלוח עולה כי 79% מן המנחות חושבות כי תמיכת הארגון במשפחות האומנות יעילה "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד", ו-69% ציינו לטובה את העבודה של הארגון בתמיכה בילדים באומנה. אחוז נמוך יותר (49%) מן המנחות ציינו כי עבודת הארגון יעילה בכל הנוגע לגיוס המשפחות – נושא שעלה גם ברמת המטה. יצוין כי אף שמספר המשפחות האומנות עלה מאז ההפרטה החלקית של שירותי האומנה, המפקחים הארציים של היחידות המפנות טוענים כי עדיין אין די בכך. גם מקצת מן ההורים שרואיינו ציינו כי יש לעשות יותר כדי לגייס עוד משפחות אומנה.

לוח 26: שביעות הרצון של המנחות מהיבטים שונים בעבודת הארגון, לפי הארגון המפעיל (באחוזים)

דווח שעבודת הארגון יעילה ב"מידה רבה" או "במידה רבה מאוד"	**סך-הכול**	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'
N	**74**	22	25	27
בתמיכה במשפחות האומנות	**79**	83	72	82
בתמיכה בילדים באומנה	**69**	77	52	79
בגיוס המשפחות	**49**	46	52	50
בקשר עם המשפחות המולידות	**11**	10	13	9

שביעות הרצון מן התפקיד: מנחות האומנה נשאלו על שביעות רצונן מתפקידן. תשובותיהן מוצגות בלוחות 27 ו-28. היבט אחד שעשוי להצביע על שביעות רצון הוא התחושות המלוות את המנחות בעבודתן. לתחומי האחריות, לאופק ההתקדמות ולעומס העבודה תיתכן השפעה על התחושות שתפתח המנחה כלפי מקום עבודתה. לוח 27 מלמד שרוב המנחות חשות תחושות חיוביות כלפי עבודתן: 93% מרגישות כי יש להן אחריות, 76% חשות סיפוק בתפקידן ו-75% מרגישות תחושת שליחות. עם זאת, 89% מן המנחות דיווחו על תחושת עומס, 70% ציינו לחץ נפשי ו-49% דיווחו על שחיקה (שיעור גבוה ביחס לוותק הנמוך יחסית של המנחות). את העובדה כי רק כ-20% מן המנחות דיווחו על תחושת בדידות עשוי להסביר הליווי השוטף והאינטנסיבי שלו הן זוכות.

הקשיים הכרוכים בתפקיד, כגון עומס ושחיקה, עלו גם בראיונות עם מנחות האומנה ועם גורמים אחרים בארגונים. חלקם רואים בהם הסבר לתחלופה הגבוהה (ראו לוח 21 על ותק בתפקיד כמנחה). כך לדברי אחד מאנשי המקצוע: *"יש הרבה תחלופה של מנחות אומנה בגלל שהתפקיד לא פשוט. הוא כולל עבודת שטח שוחקת בצורה בלתי רגילה, קשר עם מסגרות חינוך, מחלקת חינוך, פסיכולוגים ומשפחות אומנה שגרות במקומות רחוקים. ותוסיפי לזה תנאי שכר לא מרהיבים"*. הסבר נוסף לתחלופה הגבוהה הוא העדר אופק תעסוקתי בארגון. אף שנבנו תפקידים נוספים ברמת דרג הביניים (כמו מעבת השמה) נראה כי אין די בכך.

ניסיון להתמודד עם התופעה הוא הקלת הלחץ והעומס על העובדת, כפי שעולה מדברי אחת ממדריכות מנחות האומנה: *"אני כמנהלת עובדת המון על ויסות קשיים כדי לשמר יציבות של מנחות האומנה. לא ממקמים רק מנחה מול משפחה אלא את כל השירות... וזה כדי שאם יהיה משבר במשפחה האומנת אז מנחת האומנה לא תרגיש שכל העומס על כתפיה"*.

לוח 27: התחושות המלוות את עבודתה של מנחת האומנה בארגון, לפי הארגון המפעיל (באחוזים)

מרגישה ב"מידה רבה" או "במידה רבה מאוד"	**סך-הכול**	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'
N	**75**	22	26	27
תחושות חיוביות				
אחריות	**93**	100	92	89
סיפוק	**76**	64	77	85
שליחות	**75**	77	73	74
תחושות שליליות				
עומס	**89**	86	96	85
לחץ נפשי*	**70**	77	84	52
שחיקה	**49**	41	62	42
בדידות	**20**	23	16	22

* $p<0.05$

מלוח 28 עולים היבטים נוספים של שביעות רצון מן התפקיד ומן העבודה בארגון. מנחות האומנה דיווחו על שביעות רצון גבוהה (מרוצות "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד") מן התמיכה מצד עמיתים (93%) וממונים (85%), מן העניין בעבודה (88%) ומן האפשרות לתרום למשפחות (84%). נוסף על כך, כמעט כל המנחות (95%) ציינו כי הארגון מאפשר להן להתמקצע בתחום ו-78% מהן דיווחו כי הארגון מעודד יוזמות אישיות. שביעות רצון נמוכה יותר הובעה מן העידוד ליציאה ללימודים (56%), משעות העבודה (48%), מן הקידום המקצועי ומסביבת העבודה (41% בכל אחד). שביעות רצון נמוכה מאוד צוינה בנוגע לתנאים הסוציאליים (11%) ובנוגע לשכר (7%) חיזוק לחוסר שביעות הרצון מן ההיבט הכספי עלה בדברי מנחות האומנה בראיונות העומק: *"יש בעיה בנושא ההתקדמות, אין אופציות תשלום בשביל זה. אפשר אולי להתקדם בתפקיד אבל היכולת להתקדם בשכר היא מאוד מוגבלת. במצב הנוכחי ממצים את התפקיד מהר"*.

בשביעות הרצון מן הרווחה האישית (40%) נמצאה שונות בין הארגונים המפעילים, בטווח של 12% עד 65%. בהשוואה למחקר הקודם על שירותי האומנה (אופק, 2005), נמצא כי שביעות הרצון של המנחות ב-2005 הייתה גבוהה יותר בהיבטים האלה: סביבת העבודה (53%), התנאים הסוציאליים (25%) והשכר (16%). עם זאת, שביעות רצון נמוכה יותר דווחה במחקר הקודם בהקשר של קידום מקצועי (28%).

לוח 28: שביעות הרצון של מנחות האומנה מן ההיבטים המקצועיים של התפקיד, לפי הארגון המפעיל (באחוזים)

ענו "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד"	**סך-הכול**	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'
N	**75**	22	26	27
שבעת רצון מן:				
העניין בעבודה	**88**	91	81	92
האפשרות לתרום למשפחות	**84**	86	77	89
האפשרות למצות יכולות	**73**	64	72	82
הקידום המקצועי	**41**	35	44	42
התמיכה מצד העמיתים בעמותה	**93**	96	89	96
התמיכה והגיבוי מצד הממונים	**85**	91	81	85
שעות העבודה	**48**	46	39	59
סביבת העבודה	**41**	32	39	52
הרווחה האישית (ימי כיף)**	**40**	41	12	65
התנאים הסוציאליים	**11**	18	0	16
השכר	**7**	5	0	15
מסכימה ש:				
העמותה מאפשרת להתמקצע בתחום	**95**	96	89	100
העמותה מעודדת יוזמות אישיות	**78**	73	79	81
העמותה מעודדת יציאה ללימודים*	**56**	33	58	73

* $p<0.05$ ** $p<0.01$

5.2 מאפייני משפחות האומנה

המידע המוצג בחלק זה התקבל מראיונות טלפוניים עם ההורים האומנים ומשאלון על אודות הילד באומנה שאותו מילאו מנחות האומנה. הנתונים מוצגים לפי הארגון המפעיל, האחראי לבחירת המשפחות ולהעסקת כוח האדם בארגון. יצוין כי בעת ניתוח הנתונים נערך פיקוח על משתנים

שעשויים להשפיע על הממצאים, כמו מאפייני האוכלוסייה של היחידות המפנות. נוסף על כך, במקומות הרלוונטיים הושוו ממצאי המחקר הנוכחי לממצאי מחקר אופק (2005), כשההפרטה החלקית של שירותי האומנה התקיימה רק בחלק מן הרשויות המקומיות.

המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של משפחות האומנה

בלוח 29 מוצגים מאפייניהן הסוציו-דמוגרפיים של משפחות האומנה. מן הלוח עולים הנתונים האלה:

מצב משפחתי: מרבית הילדים חיים במשפחה אומנת שבה ההורים נשואים (83%). אחוז המשפחות האומנות החד-הוריות (17%) גבוה מעט יותר משיעורן בקרב כלל המשפחות בישראל (12.4%) (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הודעה לעיתונות: 21.2.2012).

מגזר: 75% מן הילדים חיים במשפחות מן המגזר היהודי, והיתר חיים במשפחות מן המגזר הערבי. אחוז הילדים הערבים קצת יותר גבוה משיעורם של הערבים באוכלוסייה הכללית (כ-20%). נמצא כי בקרב המשפחות האומנות ילדים מן המגזר היהודי יש אחוז גבוה יותר של משפחות המטפלות בילדים עם צרכים מיוחדים (26% מן הילדים במשפחות אלה הופנו מאגף השיקום ומהאגף למוגבלות שכלית לעומת 15% מן הילדים במגזר הערבי). אחוז גבוה יותר של סיבות משפחתיות להוצאה מן הבית (מדד מסכם) דווח במגזר הערבי בהשוואה למגזר היהודי (99% לעומת 93%, בהתאמה). נתון זה עולה בקנה אחד עם הממצאים של התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון, ולפיהם בקרב שיעור גבוה יותר של ילדים בסיכון מן המגזר הערבי נמצא קושי בטיפול המשפחה בילד, קשיים התפתחותיים ולימודיים ובעיות בתחום החברתי-רגשי.

רמת דתיות: המשפחות האומנות של כמחצית מן הילדים הן דתיות (27%) או חרדיות (21%), 30% מן הילדים מתגוררים אצל משפחה מסורתית ו-22% מהם מתגוררים אצל משפחה חילונית. שיעור הילדים המתגוררים במשפחות אומנה דתיות וחרדיות (48%) גבוה משיעור המשפחות הדתיות והחרדיות בישראל (20% בקרב האוכלוסייה היהודית בגיל 20 ויותר) (הסקר החברתי לשנת 2009).

מצב כלכלי ורמת השכלה: 52% מן הילדים חיים במשפחות שמצבן הכלכלי בינוני ו-41% מהם חיים במשפחות שמצבן הכלכלי טוב עד טוב מאוד. הוריהם האומנים של פחות ממחצית מן הילדים (כ-46%) למדו במסגרת לימודים על-תיכונית ויותר. בהשוואה למחקר של אופק (2005) לא חל שינוי במאפייני המשפחות מבחינה כלכלית ומבחינת השכלת ההורים.

אומנת קרובים: 37% מן הילדים נמצאים באומנה אצל קרובי משפחתם. אחוז זה גבוה יותר בקרב ילדים שהופנו משירות ילד ונוער (43%) לעומת ילדים שהופנו מאגף השיקום (24%) או מהאגף למוגבלות שכלית (15%). בחינה של מאפייני אומנת קרובים בהשוואה לאומנה שאינה אומנת קרובים (ראו לוח ג-1 בנספח ג) העלתה כי באומנת קרובים יש פי שניים יותר משפחות חד-הוריות (25% לעומת 12%), רמת ההשכלה של ההורים נמוכה יותר (כ-70% בעלי השכלה תיכונית או פחות לעומת 45%), והמצב הכלכלי של המשפחות נמוך יותר (16% במצב כלכלי קשה בהשוואה ל-2% בקרב הורים שאינם קרובי משפחה של הילד). עוד נמצא כי אומנת קרובים מתאפיינת באחוז גבוה יותר של יתומים בהשוואה לילדים שאינם באומנת קרובים (41% לעומת 16%, בהתאמה), וכי אחוז הילדים בני 6-18

הנמצאים באומנת קרובים גבוה יותר מאחוז הילדים בגיל הרך או צעירים בני 19-21 (כ-40% לעומת כ-20%, בהתאמה).

יישוב מגורים: 32% מן המשפחות האומנות מתגוררות ביישובים מאשכול חברתי-כלכלי נמוך ו-42% מהן מתגוררות ביישובים מאשכול חברתי-כלכלי בינוני.

לוח 29: המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של משפחות האומנה, לפי הארגון המפעיל (באחוזים)

	סך-הכול	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'	ארגון ד'
N	**241**	102	57	60	22
מצב משפחתי:					
נשואים	**83**	88	87	77	60
משפחה חד-הורית	**17**	12	13	23	--
דת:					
יהודים**	**75**	58	84	79	100
ערבים	**25**	42	16	21	-
רמת דתיות:[1]					
חרדים**	**21**	--	26	27	--
דתיים	**27**	29	33	22	(7)
מסורתיים	**30**	39	22	30	--
חילונים	**22**	28	19	21	--
מצב כלכלי:					
קשה**	**7**	--	10	(9)	--
בינוני	**52**	47	54	53	75
טוב-טוב מאוד	**41**	51	36	38	23
השכלת אם – מסגרת לימודים אחרונה					
בית ספר יסודי	**11**	14	(7)	15	-
בית ספר תיכון	**43**	41	49	38	--
לימודים על-תיכוניים	**24**	26	20	26	(7)
לימודים אקדמיים	**22**	19	24	21	--
השכלת אב – מסגרת לימודים אחרונה					
בית ספר יסודי**	**7**	--	(9)	(8)	-
בית ספר תיכון	**46**	55	43	37	82
לימודים על-תיכוניים	**28**	23	22	42	--
לימודים אקדמיים	**19**	18	26	13	--
מקום מגורים**					
אשכול חברתי-כלכלי נמוך (1-3)	**32**	38	27	35	-
אשכול חברתי-כלכלי בינוני (4-5)	**42**	40	19	59	100
אשכול חברתי-כלכלי גבוה (6-9)	**26**	22	54	6	-
קרובי משפחה של הילד**	**37**	26	41	47	(7)

הערה: בארגון ד' המדגם כלל את האוכלוסייה כולה וטעויות הדגימה בו נובעות ממספר התצפיות הקטן ולא עקב בעיה במדגם. הדבר נכון בנוגע לכל הלוחות שמציגים נתונים לפי הארגון המפעיל.

** $p<0.01$

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית מעל 0.40

[1] השאלה על רמת דתיות מתייחסת לכל המגזרים. עם זאת, הקטגוריה "חרדי" צוינה רק בקרב יהודים.

מאפייני הגיל והתעסוקה של ההורים האומנים מוצגים בלוח 30. מן הלוח עולים הנתונים האלה:

גיל ההורים: ההורים האומנים מבוגרים יחסית; גיל האימהות הממוצע הוא 50.71 וגיל האבות הממוצע הוא 53.63. 12% מן האימהות ו-26% מן האבות הם בני 61 ויותר. נמצאה שונות בין הארגונים המפעילים בטווח הגיל הממוצע של האימהות, הנע בין 48.4 ל-56.9. יצוין כי על פי תע"ס 8.2 הפער הגילי בין הורים אומנים לילד באומנה מוגבל ל-55 שנה, מלבד מקרים של אומנת קרובים שבהם אין הגבלה (ראו פירוט גיל ההורים לפי אומנת קרובים בלוח ג-2 בנספח ג). ב-95% מן המקרים עמדו המשפחות בתנאי זה.[20] עם זאת, 60% מן הילדים בגיל הרך הושמו אצל משפחות אומנות שבהן פער הגילים בינם ובין ההורים האומנים אינו מאפשר אימוץ בעתיד (פער הגדול מ-43 שנה).

תעסוקה: מרבית ההורים האומנים (80% מן האבות ו-60% מן האימהות) עובדים בשכר מחוץ לבית. רוב האימהות שאינן עובדות בשכר הן עקרות בית. 68% מן האבות שאינם עובדים בשכר הם אברכים ו-32% מהם פנסיונרים. נמצאה שונות גדולה בין הארגונים המפעילים בשיעור האימהות העובדות, בין 32% ל-75% (ראו פירוט מצב התעסוקה לפי אומנת קרובים בלוח ג-2 בנספח ג).

לוח 30: מאפייני הגיל והתעסוקה של ההורים האומנים, לפי הארגון המפעיל (באחוזים)

	סך-הכול	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'	ארגון ד'
N	**242**	101	58	61	22
גיל אם:**					
45-30	**28**	21	41	24	--
60-46	**60**	68	53	57	77
61 ויותר	**12**	11	6	19	16
גיל אם – ממוצע[1]**	**50.7**	51	48.4	52	56.9
גיל אב:					
45-28	**21**	16	31	(15)	--
60-46	**53**	60	44	56	76
61 ויותר	**26**	24	25	29	--
גיל אב – ממוצע[1]	**53.6**	54.3	52	54.6	55.2
אם עובדת[2]**	**60**	45	75	63	32
אב עובד[2]	**80**	83	78	79	45

** $p<0.01$

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

[1] טווח הגילים בקרב האימהות הוא 28-76 וסטיית התקן 9.23; טווח הגילים בקרב האבות הוא 26-77 וסטיית התקן 9.57

[2] מבין האימהות שאינן עובדות: 91% עקרות בית, 7% פנסיונריות ו-2% סטודנטיות. מבין האבות שאינם עובדים: 68% אברכים ו-32% פנסיונרים.

המאפיינים המשפחתיים של משפחות האומנה מוצגים בלוח 31. מן הלוח עולים הנתונים האלה:

הילדים הביולוגיים של המשפחה האומנת: ל-91% מן המשפחות האומנות ילדים ביולוגיים משלהן. מצב זה תואם את הציפייה מן המשפחות האומנות, על-פי ההגדרות המובאות בתע"ס 8.2: "משפחת אומנה: משפחה שיש בה אב ואם ורצוי שיהיו בה ילדים של בני הזוג." ל-9% מן המשפחות האומנות

[20] לא כולל מקרים של אומנת קרובים.

אין ילדים – שיעור כפול בהשוואה לנתונים שנמצאו במחקר של אופק (2005). ייתכן שהבדל זה נובע מן העלייה בשיעור המשפחות חשוכות הילדים המעוניינות באומנה עם אופק לאימוץ, תופעה שתוארה במחקר של שורק וניג'ם-אכתילאת (2012). בקרב המשפחות שלהן ילדים, שיעור המשפחות מרובות הילדים גבוה יחסית (ל-52% מן המשפחות ארבעה ילדים ויותר). מספר הילדים הביולוגיים הממוצע הוא 3.9. ממוצע זה גבוה בהרבה בקרב משפחות שאותן מלווה ארגון שח"ר, שמרביתן משתייכות לחברה החרדית, לעומת משפחות המלוות על ידי יתר הארגונים (7.34 לעומת 4 ילדים, בהתאמה). עוד נמצא כי ב-68% מן המשפחות האומנות ממוצע גיל הילדים הביולוגיים הוא 19 ויותר. נתון זה אינו מפתיע לאור העובדה שגיל ההורים האומנים הוא גבוה יחסית.

לוח 31: מאפיינים משפחתיים של משפחות האומנה (באחוזים)

	סך-הכול
N	248
מספר הילדים הביולוגיים	
0	9
1	(7)
3-2	32
4 ויותר	52
מספר הילדים הביולוגיים – ממוצע[1]	3.9
מספר הילדים הביולוגיים המתגוררים בבית	
0	19
1	22
3-2	38
4 ויותר	21
מספר הילדים הביולוגיים המתגוררים בבית – ממוצע[1]	2.4
ממוצע גיל הילדים הביולוגיים במשפחה	
5-0	(4)
12-6	15
18-13	13
30-19	49
31 ויותר	19

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

[1] סטיית תקן של מספר הילדים הביולוגיים היא 2.64; סטיית התקן של מספר הילדים החיים בבית היא 4.16

הוותק של המשפחות האומנות בשירותי האומנה ומספר הילדים שבטיפולן

בלוח 32 מוצגים הוותק של משפחות האומנה ומספר הילדים שבהן הן מטפלות, בעבר ובהווה. מן הלוח עולים הנתונים האלה:

הוותק של ההורים באומנה: הוותק של ההורים באומנה הוא 11.4 שנים בממוצע. השוואה לממצאי המחקר של אופק (2005) מצביעה על עלייה בוותק של המשפחות באומנה: 35% מן המשפחות שהשתתפו במחקר של אופק היו חדשות יחסית (עד 5 שנים) לעומת 22% בלבד מן המשפחות במחקר הנוכחי. שיעור המשפחות הוותיקות (16 שנה ויותר) גבוה יותר בקרב הורים לילדים שהופנו מאגף השיקום ומהאגף למוגבלות שכלית (כ-40%) לעומת הורים לילדים שהופנו משירות ילד ונוער (כ-20%).

ייתכן כי הסיבה לכך היא שהותם הארוכה יותר של ילדים עם מוגבלות באומנה בהשוואה לילדים ללא מוגבלות (ראו פרק 7).

מספר הילדים בטיפול המשפחה האומנת: מספר הילדים הממוצע שהיו ועודם בטיפול המשפחה האומנת הוא 3.7. 68% מן המשפחות שימשו במשך השנים אומנות ליותר מילד אחד לעומת כ-60% מן המשפחות שהשתתפו במחקר הקודם (אופק, 2005). 60% מן הילדים שוהים במשפחת אומנה המטפלת כיום ביותר מילד אחד. אחוז זה גבוה יותר בקרב משפחות שאומנות ילדים שהופנו משירות ילד ונוער (65%) לעומת משפחות שאומנות ילדים שהופנו מאגף השיקום או מהאגף למוגבלות שכלית (כ-45%). גם במקרה זה יש להניח כי ההבדל נובע מן ההבדלים בצורכי הילדים.

לוח 32: הוותק של משפחות האומנה ומספר הילדים שבטיפולן (באחוזים)

	סך-הכול	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
N	**248**	149	48	51
ותק של ההורים האומנים באומנה (בשנים) – ממוצע[1]**	**11.4**	10.5	14.3	14.5
0-4**	**22**	26	--	12
5-15	**55**	56	52	53
16 ויותר	**23**	28	39	35
מספר ילדים שהיו בטיפול המשפחה, כולל כיום– ממוצע[2]*	**3.7**	3.8	3.4	3.4
1*	**32**	28	48	42
2-5	**47**	51	32	37
6 ויותר	**21**	21	(20)	(21)
מספר הילדים שמושמים היום במשפחה – ממוצע[3]**	**2**	2	1.8	1.7

* $p<0.05$ ** $p<0.01$

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40. -- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

[1] טווח שנות הטיפול באומנה הוא 2-40, סטיית התקן 8.6

[2] טווח הילדים שהיו בהשגחת המשפחה הוא 1-28; סטיית התקן 4.66. מן הממוצע הוצאו משפחות שדיווחו שהיו להן 50 ילדים ויותר (7 משפחות) מאחר שהן יוצאות דופן וייתכן שמדובר באומנת חירום או במשפחות קלט.

[3] טווח הילדים השוהים כיום במשפחות הוא 1 עד 6; סטיית התקן 1.11

5.3 הפיקוח על שירותי האומנה

אחד מן התפקידים של היחידות במשרד הרווחה המפנות לאומנה הוא פיקוח על שירותי האומנה שמספקים הארגונים המפעילים ועל איכות הטיפול בילדים במשפחות האומנה. שישה מפקחים נוטלים חלק בעבודת הפיקוח, לפי היחידה המפנה ולפי המחוז. כך, לכל אחת מן היחידות המפנות – אגף השיקום והאגף למוגבלות שכלית, יש מפקח ארצי ומפקחים בהיקף של חצי משרה בכל מחוז. לשירות ילד ונוער יש שתי מפקחות מחוזיות במשרה מלאה ושתי מפקחות מחוזיות בחצי משרה עד שלושת רבעי משרה. כל מפקח מופקד על הגוף המפעיל ועל משפחות האומנה במחוז שבו הוא פועל, ללא קשר למיקום הרשות שבה התגורר הילד טרם השמתו באומנה. אלה הם הרכיבים העיקריים של תפקידי המפקחים:

- ביקור בסניפי הארגון המפעיל במחוז שבאחריותם, ואישור כל משפחה חדשה שאותרה וכל השמה של ילד במשפחת אומנה.
- אישור תכנית הטיפול אשר נקבעה לילד, ובהמשך מעקב אחר התקדמות הטיפול על פי יעדי התכנית. תע"ס 8.2 קובע כי לכל ילד באומנה תיבנה תכנית טיפול אישית. את התכנית אמורה לבנות מנחה האומנה בשיתוף עם המשפחה האומנת והעו"ס המטפל במשפחה המולידה של הילד במחלקה לשירותים חברתיים ברשות המוצא של הילד. התכנית אמורה להיבנות כשלושה חודשים לאחר ההשמה ועליה להתעדכן אחת לשנה, בהתאם להתקדמותו של הילד ולצרכיו המתחדשים. התכנית אמורה לתת מענה מקיף לכל צרכיו של הילד: טיפול ומעקב רפואי, ליווי ההשתלבות במסגרת החינוכית, מתן מענה רגשי, אבחונים, סיוע לימודי, חונכות, חוגים ופעילות חברתית ועוד. המעקב אחר התקדמות הילד נעשה בוועדת תכנון טיפול והערכה המתכנסת כדי לדון במצבו, ובה נוטל חלק המפקח.
- עריכת בקרה על הטפסים שמנחות האומנה מתבקשות למלא בנוגע לליווי שלהן את המשפחה ולטיפול הניתן לה, ובחינת המידה שבה הילד מקבל את כל המענים שיועדו לו בתכנית הטיפול. דרך נוספת לבקרה של המפקחים על הטיפול היא יצירת קשר עם משפחות האומנה ובירור תדירות הביקור של מנחות האומנה בביתן ומידת שביעות רצונן של המשפחות מן הקשר עמן.
- ייעוץ לארגונים המפעילים בנוגע לסוגיות ולמקרים המצריכים מעורבות של משרד הרווחה, ובהם: פציעה של הילד, חשד להתעללות פיזית או לפגיעה מינית, וחילוקי דעות עם המשפחה האומנת בנוגע לתכנית הטיפול שנקבעה לילד. בהקשר זה סיפרה מפקחת באגף השיקום כי ייעצה, לדוגמה, למנחת אומנה כיצד להתמודד עם משפחה אומנת שרצתה לשלוח את הילד לחינוך רגיל, בעזרת סל "שילוב", אף שהוועדה לתכנון טיפול והערכה החליטה שעל הילד ללמוד במסגרת מיוחדת של החינוך המיוחד.

במערך הפיקוח על שירותי האומנה יש הבדלים בין האגפים המפנים ילדים עם מוגבלויות ובין שירות ילד ונוער. המפקחים על האומנה מטעם האגפים המפנים ילדים עם מוגבלויות מטפלים ישירות בהפניית הילדים לאומנה ובסידורם: הם מכנסים ועדת תכנון טיפול והערכה בניהולם ודנים בה במצב הילד. נוסף על כך, במהלך שהות הילדים באומנה הם עוקבים באופן שוטף אחר ליווי הילד על ידי הארגונים המפעילים, ומספקים למנחות האומנה ייעוץ בתחום המוגבלויות. המפקחים על האומנה מטעם שירות ילד ונוער, לעומת זאת, מוזמנים לוועדות תכנון טיפול והערכה, המתכנסות ביוזמת עובדות המשפחה במחלקות לשירותים חברתיים. עליהם מוטל לאשר את תכנית הטיפול ובהמשך לעקוב אחר התקדמות הטיפול בילד בהתאם ליעדים שפורטו בה. הבדלים אלה מצביעים על מעורבות גבוהה ואינטנסיבית יותר של הפיקוח על האומנה מטעם האגפים המפנים ילדים עם מוגבלויות.

תפיסות בנוגע לשינויים בפיקוח בעקבות ההפרטה החלקית של שירותי האומנה

כאמור, ההפרטה החלקית של שירותי האומנה הובילה להפרדה בין הגוף המפעיל את האומנה לגוף המפקח עליה. מרואיינים טענו כי הפרדה זו חשובה כבר מעצם העובדה שאותו גוף אינו מפקח על עצמו, ועל כן יש יותר בקרה. בראיונות צוינו כמה יתרונות להפרדה בין הגוף המפקח לגוף המפעיל:

- **התמקצעות הפיקוח על האומנה:** ההפרדה בין הגוף המפעיל את האומנה לגוף הממון והמפקח, והעובדה כי האחד נדרש למסור דין וחשבון לאחר, הביאה להתמקצעות בהפעלת שירותי האומנה. מדברי המרואיינים עולה כי חל שיפור בדפוסי העבודה גם מצד הפיקוח.
- **הפרדה בין תפקיד המפקח לתפקיד המדריך:** לפני ההפרטה החלקית נדרש המפקח גם להדריך את מנחות אומנה. בראיונות נטען כי הדבר הקשה על ביצוע תפקיד הפיקוח. מנהל האומנה באחד הארגונים המפעילים מתאר: *"היום המפקחת לא עובדת יותר בידיים קשורות. חלוקת העבודה יותר ברורה ונכונה."* כיום יכולים אפוא המפקחים להתרכז בפיקוח.
- **הידוק הפיקוח:** לפני ההפרטה החלקית, הפיקוח על האומנה לא היה יעיל מול מספר גדול של רשויות מקומיות (כורזים-קורשי, ליבוביץ ושמיד, 2005). גם מדבריהן של מנחות שעבדו טרם ההפרטה עולה כי בחלק מן המחלקות הקשר עם הפיקוח היה טלפוני ובתדירות נמוכה או שלא התקיים כלל. כיום יש פיקוח הדוק יותר, בתדירות גבוהה יותר, הנותן מענה למשפחות המתגוררות בפריסה גאוגרפית רחבה יותר. גורם מקצועי בענף האומנה מתאר: *"היום כשיש גוף שמרכז את האומנה יותר קל לפקח."* מנחת אומנה שבעבר שימשה עו"ס משפחה ציינה: *"יש מפקחת שפעם בשבוע נמצאת באחד הסניפים, מכירה את כל מנחות האומנה והצוות ואפשר להתייעץ איתה באופן מיידי, לא רק במצבי חירום."*

לצד היתרונות, המפקחים ציינו כי לעתים הפיקוח חסר את הכלים לאכיפת המדיניות, למשל יישום ההסכם בין הארגונים המפעילים למשרד הרווחה באשר לדפוסי העבודה בין מנחות האומנה לעו"סיות המחלקות לשירותים חברתיים. מתכונת הקשר בין שני הגורמים מעוגנת בחוזה אך לעתים היא אינה מיושמת. הקושי ביישום ההסכם נובע בין השאר מן העובדה שתפקיד המפקחים לפקח על האומנה ואין באחריותם לפקח על עבודת המחלקות לשירותים חברתיים.

ככלל, בעלי תפקידים בכירים בארגונים המפעילים הביעו שביעות רצון רבה מן הפיקוח. מדברי נציגי הארגונים המפעילים עלה כי הם אינם חוששים מן הפיקוח ואף נעזרים בו. לדברי אחד מהם: *"אנחנו לא חוששים לשמוע את הביקורת כי הטעויות לא נעשו ממניע מושחת. אנחנו בני אדם, ואנשים עושים שגיאות ולפעמים העבודה באומנה היא בשיטת ניסוי וטעייה. בסך הכול היחסים לא מתוחים."* מדברי המרואיינים אף עלה כי המפקחים מייעצים לארגונים המפעילים בסוגיות מורכבות, וכי הייעוץ מועיל להם מאוד. דוגמה לכך היא דבריו של מנהל האומנה באחד הארגונים המפעילים: *"הפיקוח יוצר אתנו שותפות בחשיבה. אנחנו מתלבטים אתם לגבי המון דילמות ומקבלים גיבוי."*

5.4 הקשר בין משרד הרווחה לארגונים המפעילים

כאמור, בתהליך ההפרטה החלקית של שירותי האומנה הועברה לארגונים המפעילים האחריות לגיוס המשפחות, להכנתן לקליטת הילד, ולליווין במהלך שהותו של הילד במשפחה. פעולות אלו נעשו בהתאם לסטנדרטים ולמדדים שקבע משרד הרווחה. כפי שצוין, הפיקוח על איכות הטיפול בילד ובמשפחות האומנה ועל היקפו, וכן העברת התשלום החודשי למשפחות האומנה והחזר ההוצאות המיוחדות נותר באחריות משרד הרווחה. בראיונות העומק שנערכו עם אנשי מקצוע מתחום האומנה בנוגע לתפיסותיהם על ההפרטה החלקית הועלו שני נושאים הנוגעים לקשר בין משרד הרווחה לארגונים המפעילים: שיתוף

פעולה בפיתוח גוף ידע על מתן שירותי אומנה, והצורך להדק את שיתוף הפעולה ואת ההסכמות בנוגע להקצאת התקציב להפעלת שירותי האומנה. נושאים אלה מוצגים להלן:

שיתוף פעולה בפיתוח גוף ידע על מתן שירותי האומנה

בארגונים המפעילים את האומנה התפתחו תהליכי למידה ופותח הידע המקצועי בתחומי האומנה. התהליך התרחש, בין היתר, עקב הפיכתה של האומנה לילדים שהופנו משירות ילד ונוער לתחום מומחיות נפרד משאר תפקידי העובדות הסוציאליות הכוללניות במחלקות לשירותים חברתיים. מנהלת האומנה באחד הארגונים המפעילים מתארת: *"עובדות שלנו עשו עבודות סמינריוניות ועבודות מאסטר בתחומי האומנה. נכתבו מאמרים ובוצעו תרגומים. ישנה התמחות באומנה שלא הייתה קודם. בזכות זה אני יכולה היום להדריך סטודנטים בתחום האומנה ולערוך הכשרת עובדים מקצועית."*

בשנת 2007 הוקמו קבוצת למידה וקהילת ידע וירטואלית ביוזמתה של המפקחת הארצית על ענף האומנה בשירות ילד ונוער ובעזרתו של האגף למחקר, תכנון והכשרה במשרד הרווחה. לדברי המפקחת הארצית, היוזמה להקמת קבוצת הלמידה וקהילת הידע נבעה מן הצורך של הפיקוח לחזק את הקשר עם עבודת הארגונים המפעילים, ליצור אחידות, למנף את תהליך פיתוח הידע שבו הוחל בארגונים המפעילים ולגבש תורה מקצועית שתהיה מושתתת גם על תורת השדה ותכלול סטנדרטים אחידים לעבודה לכל הארגונים המפעילים. בקבוצת הלמידה השתתפו נציגי כל הארגונים המפעילים וכן המפקחים של כל אגפי המשרד העוסקים באומנה. החומרים שנכתבו בקבוצת הלמידה פורסמו ונידונו בקהילת הידע הווירטואלית של המשרד. קבוצת הלמידה אף פרסמה בשנת 2010 סדרת חוברות בשם "אומנה, הלכה ומעשה", בהוצאת אשלים. חוברות אלו משמשות כיום סטנדרט לעבודה מקצועית בתחום האומנה.[21] בשנת 2012 נפתחו קבוצות למידה נוספות העוסקות באומנה עבור אוכלוסיית אגף השיקום ואוכלוסיית האגף למוגבלות שכלית.

צורך בהידוק שיתוף הפעולה ובחיזוק ההסכמות בנוגע לתקציב להפעלת שירותי האומנה

אנשי המקצוע מציינים כי אחד התוצרים של ההפרטה החלקית הוא הגדלת התקציב שמעניק משרד הרווחה להפעלת שירותי האומנה. אחת הסיבות להגדלת התקציב קשורה לאפשרות של הארגונים המפעילים לגייס תרומות. לדברי מפקחים, הנתח של התרומות בתקציב הוא אמנם נמוך מאוד אך גיוס המשאבים הנוספים האלה *"גרם לכל המערכת לצעוד קדימה"*. כך, לדוגמה, באחד מן הארגונים המפעילים גייסו תרומות לצורך הפחתת ה-case load למנחת אומנה. במשרד הרווחה ראו את היתרונות שבכך ופעלו אף הם להפחתתו. בהקשר זה ציינה מפקחת על אחת מיחידות המשרד כי: *"יש הזנה הדדית ואפשר לעשות משהו עם יוזמות וחדשנות של השטח."*

עם זאת, לטענת גורמים בארגונים המפעילים, המימון העומד לרשות ענף האומנה מצומצם מדי ונחוץ תקציב נוסף ממשרד הרווחה, כדי לענות על הצרכים האלה:

---

[21] החוברות בסדרת "אומנה הלכה למעשה" בעריכת מוריה לוי, שלווה ליבוביץ, שרית ויזל, (2010) עוסקות בתחומים האלה: גיוס משפחות, בדיקת משפחות אומנה, בחירתן והכנתן, התאמה מיטבית של אומנה, סגנונות התקשרות של ילדים במשפחות אומנה, ליווי משפחות וילדים, התמודדות עם פגיעות מיניות באומנה, זיהוי איתותי מצוקה באומנה, תהליכי פרידה וסיום והכנת הנער/ה לחיים עצמאיים.

- **ייעול תהליך גיוס המשפחות:** המעבר להפעלת האומנה באמצעות ארגונים חיצוניים הביא עמו התמקצעות בגיוס משפחות לאומנה. עם זאת, מן הראיונות עלה כי תהליך זה דורש משאבים רבים, שלא תמיד זוכים לתקצוב מטעם משרד הרווחה. לדברי מנהלת אומנה באחד הארגונים המפעילים: *"תהליך גיוס המשפחות מתבסס ב-90% על תרומות."* מדריכת מנחות אומנה בארגון מפעיל אחר הסבירה כי המימון לא ניתן על תהליך המיון והבחירה ככללותו, למרות שהוא דורש השקעת זמן מרובה, אלא רק עבור משפחות שאושרו כמשפחות אומנה, מתוך מאגר משפחות גדול פי עשרה.
- **הרחבת רכיבי הליווי:** בארגונים המפעילים מעוניינים להרחיב את הליווי הניתן למשפחות לא רק מבחינת מספר המשפחות ובני המשפחה הזוכים לליווי אלא גם מבחינת רכיביו. בראיונות צוין כי יש רצון להפעיל יותר קבוצות תמיכה, קבוצות טיפוליות וקבוצות להדרכת הורים וכן לעבות את הליווי למשפחות, במיוחד בהתחלה ולקראת סיום האומנה. עוד צוין כי עקב חוסר זמן ותקנים, לא ניתן כיום להרחיב את הרכיב הטיפולי בתפקיד והארגונים נאלצים לרכוש שירותים מבחוץ.

  מנהלת אומנה באחד הארגונים המפעילים ציינה בדבריה כי: *"אם ה-case load היה מצומצם יותר כמו באומנה הטיפולית, הרבה יותר שירותים טיפוליים יכולים היו להינתן על ידי מנחות האומנה שמתמחות באומנה ולא על ידי אנשי מקצוע חיצוניים."* (להרחבה על תחומי הליווי ושביעות רצון המנחות וההורים ממנו ראו פרק 6).
- **הפחתה נוספת ב-case load למנחת אומנה:** לאחר ההפרטה החלקית צומצם ה-case load למנחת אומנה, ובתקופת המחקר הוא צומצם שוב. אולם לטענת הארגונים המפעילים נחוצה הפחתה ניכרת נוספת כדי לשפר את איכות הליווי למשפחות. מנהלת אומנה באחד הארגונים המפעילים ציינה כי: *"מנחות האומנה מתוקצבות על ביקור של פעם בחודש למשפחה. על סמך זה לקדם תהליכים – זה לא ריאלי. נדרשת החזקה למשפחות ברמה מאוד גבוהה. צריך להכפיל את כמות הפגישות של מנחות האומנה עם המשפחות, ואת מינון ההחזקה."* גם מנחות האומנה סבורות כי תדירות הקשר עם המשפחות האומנות הייתה מועטה (ראו פירוט בפרק 6, לוח 41).
- **שיפור בתנאי העסקתן של מנחות האומנה:** בראיונות עם גורמים בארגונים המפעילים צוין כי תנאי העבודה של העו"ס במחלקה לשירותים חברתיים טובים יותר מאלו של מנחות האומנה, וכי נחוצה השוואת תנאים. נוסף על כך דווח כי משרד הרווחה אינו מקצה תקציב גדול יותר לשם העלאת שכרן של המנחות הותיקות ועל כן הארגונים המפעילים הם שמעלים את שכרן כדי למנוע תחלופה גבוהה. מנהלת אומנה באחד הארגונים ציינה כי: *"מתקיימים פערים מאוד גדולים בין ההתפתחות המקצועית המדהימה של העו"ס לבין התגמול בשכר מצד משרד הרווחה."* עוד צוין כי יש לעדכן את ההחזר על הוצאות הדלק בהתאם לתעריף המעודכן של הדלק, כדי שהארגונים לא ייאלצו להשלים את הפער התקציבי מכספם. כמה מן המרואיינים אף הציעו לספק למנחות האומנה רכב.

קשיים בניהול דיאלוג בנושא התקציב עלו בראיונות הן מצד משרד הרווחה והן מצד הארגונים המפעילים. אנשי מטה במשרד הרווחה טענו כי הארגונים המפעילים פונים אליהם בתדירות גבוהה מדי בבקשה להגדיל את התקציב, ולא ניתן להיענות לדרישותיהם. לדברי אחד ממנהלי היחידות המפנות במשרד הרווחה: *"הציפייה היא שהארגונים המפעילים ימצאו פתרונות בעצמם ויגייסו משאבים. כל אחד משחק את המשחק הצפוי מראש. הממשלה אומרת: 'עם זה תסתדרו', והארגונים המפעילים... אומרים: 'נצעק גוועלד ונפעיל לחץ ציבורי באמצעות לחץ פוליטי והמדיה'."*

מצד הארגונים המפעילים הובע קושי באשר לחשדנות המופנית כלפיהם מצד משרד הרווחה כאשר מתנהל דיאלוג בנוגע לתקציבים. כך לדברי מנהל אומנה באחד הארגונים המפעילים: *"יש פערים גדולים בין התקציב שניתן לתקציב שנחוץ להפעלת האומנה... אמנם זה נכון שהמדינה הגדילה את התקציב המיועד לאומנה עם ההפרטה, אבל לפני ההפרטה שילמו פחות וגם קיבלו פחות. אף אחד לא סוחט כספים או גונב. אנחנו רוצים לקבל יותר כדי שנוכל לתת יותר."* מכאן עולה צורך בהידוק שיתוף הפעולה ובחיזוק ההסכמות בנוגע לתקציב להפעלת שירותי האומנה.

5.5. הקשר בין הארגונים המפעילים

הפעלת שירותי האומנה על ידי ארבעה ארגונים הביאה לשיתוף פעולה ביניהם ובד בבד לתחרות.

שיתוף הפעולה בין הארגונים

הארגונים המפעילים מקיימים ביניהם קשר ושיתוף פעולה פורמלי בשני פורומים מרכזיים:

- **מפגשים בקבוצת הלמידה:** כאמור, נציגי הארגונים המפעילים השתתפו בקבוצת הלמידה שגיבשה את התורה המקצועית של תחום האומנה. בתום העבודה הפסיקה קבוצת הלמידה להיפגש, אך קמו קבוצות למידה ייעודיות לתחום אומנת ילדים עם מוגבלויות, בהובלת אגף השיקום והאגף למוגבלות שכלית, ונבנו תורות מקצועיות בהתאם. כיום מתקיימים דיונים העוסקים באפשרות להפעיל מרכזי קשר[22] בארגונים המפעילים את האומנה, ולפתח תורה מקצועית בהקשר לכך.
- **מפגשים עם המפקחים הארציים של ענף האומנה:** אחת לשלושה חודשים נפגשים מנהלי האומנה בארגונים המפעילים עם המפקחים הארציים של שירותי האומנה מטעם שלוש היחידות המפנות במשרד הרווחה, כדי לדון בסוגיות הקשורות להפעלת מערך האומנה.

מנהלי האומנה בארגונים המפעילים מקיימים ביניהם גם קשר לא פורמלי וללא תיווך של הפיקוח מטעם משרד הרווחה. דפוסי שיתוף הפעולה ביניהם באים לביטוי באופנים האלה:

- **התייעצות ולמידה הדדית:** מנהלי הארגונים המפעילים מקיימים התייעצויות ביניהם ונעזרים זה בזה לשם שיפור השירות והפריה הדדית. כך, למשל, באחד הארגונים נעזרו בקולגות כדי ללמוד כיצד לנהל טוב יותר את התקציב, ובארגון אחר אימצו מודל עבודה שפיתח ארגון אחר ואשר הוכח כמוצלח.
- **התארגנות מול משרד הרווחה:** מפקחים ממשרד הרווחה סיפרו כי לעתים הארגונים המפעילים מתאגדים יחד כדי להעלות את טענותיהם כלפי המשרד, למשל בנושאי תקציב. בכוחה של ההתאגדות המשותפת לחזק את כוחם ולהוסיף משקל לדרישותיהם.

התחרות בין הארגונים

עידוד התחרות בין הארגונים המפעילים הוא אחד מיעדי ההפרטה החלקית. העובדה שהארגונים המפעילים הם ברי-החלפה ומפעילים את אותו השירות אמורה לשמש להם תמריץ לפעול להרחבת מענה האומנה ליותר ילדים, לספק מענה באיכות גבוהה ובה בעת לאתר דרכים חדשות לייעול השירות

---

[22] מרכז קשר לילדים באומנה הוא מסגרת מוגנת, תומכת ומקצועית לקיום מפגשים בין הורים מולידים לילדיהם במקרים שהילדים אינם יכולים לבקר בבית הוריהם המולידים או שהם נמצאים באומנה חסויה (נבות, פאס וצדקה, 2014).

ולשיפורו. כאמור, הארגונים המפעילים את האומנה בישראל פועלים על פי חלוקה גאוגרפית, התואמת את ארבעת המחוזות הקיימים במשרד הרווחה. מחוז ירושלים הוא המחוז היחיד שבו שני ארגונים מפעילים את האומנה הרגילה (שאינה טיפולית). מסיבה זו התחרות בין הארגונים מצומצמת ולרוב אין הם מתחרים על אותו פלח אוכלוסייה. עם זאת קיימת תחרות סמויה. מרואיינים ציינו כי התחרות בין שני הארגונים הפועלים במחוז ירושלים היא מינורית ואינה משפיעה לרעה על שיתוף הפעולה.

בקרב אנשי הפיקוח במשרד הרווחה רואים לרוב בחיוב את אפשרות התחרות בין הארגונים ומציינים כי היא תורמת לשיפור השירות ולהגברת המוטיבציה של הארגונים להציג הישגים, למשל במספר המשפחות האומנות שגויסו לאומנה. עם זאת יש הסוברים כי התחרות אינה מועילה ואינה יעילה כאשר מדובר בפלח האוכלוסייה הקטן הקיים בתחום האומנה.

לדברי מנהל אומנה באחד הארגונים: *"כיום אנחנו עובדים בשיתוף פעולה לצד התחרות. אנחנו גם מתייעצים זה בזה וגם מתחרים, זה לא סוד. אבל התחרות לא גולשת לרמה כזו, שאגיד שהארגונים האחרים לא עובדים טוב."* אולם יש הטוענים כי אם התחרות תתרחב, היא עלולה לפגוע באיכות האומנה. מנהלת אומנה באחד הארגונים ציינה בהקשר זה: *"התחרות עלולה להוביל למרוץ רע מאוד. תחרות זה מי מגיע ראשון וחוטף את הילד ראשון ואז לא יתאימו משפחה לילד אלא להפך."* נוסף לכך נטען כי תחרות יכולה לפגוע בשיתוף המידע ובהפריה ההדדית בין הארגונים המפעילים.

6. דרכי העבודה עם המשפחות האומנות ועם הילדים

לאור העובדה כי משפחות האומנה הן חוד החנית בעבודה עם הילד באומנה, ברורה החשיבות הרבה הניתנת לתהליך המיון והבחירה של המשפחות וכן להכנתן לקראת התפקיד ולליווין השוטף. בפרק זה נסקרות דרכי העבודה של הארגונים המפעילים עם משפחות האומנה: הגיוס שלהן לשירותי האומנה, הכנתן לקראת התפקיד, התאמה בינן ובין הילדים, הליווי הניתן להן על ידי מנחות האומנה, והשירותים והמענים הניתנים לילד ולמשפחה על ידי הארגון המפעיל ובמימון משרד הרווחה. דרכי העבודה נבחנות גם לאור השינויים שחלו בדרכי העבודה של הארגונים המפעילים עם המשפחות בעקבות ההפרטה החלקית.

גיוס המשפחות לשירותי האומנה

בראיונות עם נציגי הארגונים המפעילים צוינו שלוש דרכים עיקריות המשמשות לגיוס משפחות לאומנה: פרסום בכלי התקשורת, הפניה מארגונים מפעילים אחרים ופנייה יזומה של משפחות ששמעו על אפשרות זו מאנשים אחרים.

משפחות המעוניינות להצטרף לשירותי האומנה נדרשות לעמוד בכמה קריטריונים: גיל ההורים לא יעלה על 55; הגבלה של הפער הגילי בין הורים האומנים ילד בגיל הרך ובין הילד של עד 43 שנה, כדי לאפשר אימוץ; בריאות תקינה של שני בני הזוג; העדר רישום פלילי; קשרים זוגיים ומשפחתיים יציבים; יציבות כלכלית ויכולת הכלה של ילדים בסיכון (תע"ס 8.2, סעיף 6.3). בני זוג העומדים בקריטריונים מוזמנים לראיון עם נציגי הארגון המפעיל.

התמקצעות בגיוס המשפחות לאומנה לאחר ההפרטה החלקית

מרואיינים רבים מן הארגונים המפעילים דיווחו כי בעקבות ההפרטה החלקית חל שיפור בגיוס המשפחות ובמיונן. לפני ההפרטה היו קשיים בגיוס משפחות אומנה עקב העדר תקן לכוח אדם הנחוץ לריכוז תחום האומנה, בעיקר ביישובים הקטנים וביישובים הכפריים (מבקרת המדינה, 1999). הסחבת בהחזרי ההוצאות הייתה אף היא גורם שהרתיע משפחות מלהתנדב לאומנה (כורזים-קורשי, ליבוביץ ושמיד, 2005). תחומי ההתמקצעות בגיוס המשפחות לאומנה מפורטים להלן:

- **הגדלת מאגר המשפחות הפוטנציאליות לשמש משפחות אומנה, באמצעות:**

  - ***פרסום בכלי התקשורת***: לאחר ההפרטה הוחל בפרסום הצורך במשפחות אומנות בעיתונות, באינטרנט, בטלוויזיה וברדיו. לדברי אחת המפקחות על האומנה: *"לעמותות יש שיטות חדשות ויצירתיות לגיוס המשפחות האומנות. כשהגיוס היה על ידי העו"ס במחלקה, היא לא יכלה לפנות לעיתונאי בלי אישורים. לעמותות ישנה יותר אפשרות לחשוף את האומנה לציבור הרחב ולהציף את הצורך... בעבר משפחות שמעו על הצורך באומנה רק מפה לאוזן."* עם זאת היו שסברו כי הפרסום אינו תורם לגיוס המשפחות. כך לדברי מנהלת האומנה באחד הארגונים המפעילים: *"ראינו מה קורה לאחר פרסום כתבות בעיתונים. משפחות מתקשרות בכמויות אבל אז נושרות בכמויות כי התכוונו רק לארח או לאמץ. בפועל לא מגיעות משפחות רלוונטיות. מי שזה מתאים לו מוצא את הדרך להגיע אלינו, זה לא חנות נעליים. לא משוכנעת שהשקעת התקציב הנוסף לפרסום תורמת."*

  - ***העברת שמות משפחות המעוניינות באומנה בין הארגונים המפעילים***: הארגונים המפעילים פועלים באזורים שונים בארץ ולעתים מתקבלות פניות ממשפחות המתגוררות באזור שנמצא באחריות ארגון אחר. במקרים אלה מעביר הארגון את הפנייה לארגון המתאים. לפני ההפרטה לא ניתן היה לעשות זאת מאחר שלא התקיים קשר מסודר בנושא זה בין יותר מ-250 הרשויות המקומיות. בראיונות אף נאמר כי המחלקות לשירותים חברתיים שמרו לעצמן את המשפחות שהביעו רצון לשמש באומנה: *"...גם אם לא היו להן באותו זמן ילדים שזקוקים לאומנה. למקרה שתבוא דרישה לאומנה, שיהיה לה מה לתת"* – ציינה אחת מן המפקחות על האומנה והוסיפה כי *"היום המצב הזה לא קיים."*

- **החזקת משפחות מועמדות:** לאחר הגיוס וההכשרה, לעתים המשפחות צריכות להמתין כמה חודשים עד הגעת הילד. בחלק מן הארגונים המפעילים פועלים להחזקתן בתקופת המתנה זו, כדי להימנע ממצב שבו המשפחות חוזרות מבקשתן לשמש משפחות אומנה. למשל, באור שלום הוקמה יחידה בשם "מבואה" ותפקידה, בין היתר, לשמור על קשר עם המשפחות המועמדות לאומנה באמצעות מפגשים אישיים עם מנחות קורס במ"ה אחת לשלושה שבועות עד להשמה.

- **שיפור תהליך בחירת המשפחות המועמדות לאומנה:** לאחר ההפרטה התפתחה רמת המקצועיות בתהליך בחירת משפחות האומנה והוא כיום מובנה יותר. מנחת אומנה ולשעבר עו"ס משפחה מתארת: *"היום יודעים יותר טוב לבחור משפחות אומנה, יש כלים. בעבר תהליך בחירת המשפחה לא היה מובנה, ומשפחות נבחרו על בסיס המלצה של מישהו או לפי תפיסתה של עו"ס זו או אחרת. היום יש סטנדרטים יותר ברורים איך לבחור משפחה."*

הכנה לקראת התפקיד

מדיווחי ההורים האומנים עולה כי 57% מהם השתתפו בהכנה כלשהי לאומנה: 45% מן המשפחות עברו קורס במ"ה, 8% השתתפו בקורסים אחרים (כגון שפת הסימנים, קורסים של משרד הרווחה ומפגשים עם הורים אומנים) ו-18% מן המשפחות קיימו שיחות עם מנחת אומנה. יש לציין כי חלק קטן מן המשפחות (כ-15%) השתתפו ביותר מהכנה אחת. נמצאה שונות בין הארגונים המפעילים את האומנה מבחינת שיעור המשפחות שהשתתפו בהכנה כלשהי, בין 14% ל-59%. 79% מן ההורים שקיבלו הכנה הביעו שביעות רצון ממנה "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד". מעניין לציין כי נמצאו הבדלים לפי אומנת קרובים: אחוז נמוך יותר של קרובי משפחה השתתפו בהכשרה כלשהי לקראת התפקיד בהשוואה למשפחות אומנות שאינן קרובות משפחה של הילד (64% לעומת 44%, בהתאמה) (ראו לוח ג-3 בנספח ג).

הארגונים מספקים למשפחות קורס במ"ה (בחירה, מיון, הכנה), הדומה באופיו לקורס במ"ה המועבר למנחות האומנה. את הקורס למשפחות מעבירות מנחות אומנה שהוכשרו לכך (27% מן המנחות דיווחו כי הן מנחות קורס במ"ה להורים). הנושאים הנלמדים בקורס זהים בכל הארגונים המפעילים; המפגש הראשון מוקדש להיכרות אישית ולהתוודעות לתוכני הקורס, ובהמשך נלמדים נושאים הקשורים לאומנה ובהם התקשרות, זהות ושייכות של הילד, הקשר עם המשפחה המולידה, התמודדות עם קשיים שונים כמו אי-הוודאות כחוויה מתמשכת באומנה, התנהגויות של הילד, פרדה ואובדן וכן השפעת האומנה על המשפחה ועל הילדים הביולוגיים. בלוח 33 מפורטים סוגי ההכנה שעברו המשפחות לקראת תפקידן ושביעות רצונן ממנה.

לוח 33: ההכנה לקראת תפקיד הורה באומנה ושביעות הרצון ממנה, לפי הארגון המפעיל (באחוזים)

	סך-הכול	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'	ארגון ד'
N	**248**	105	59	62	22
השתתף בהכנה כלשהי**	**57**	76	59	41	(14)
מתוכם, קיבל הכנה מן הסוגים האלה:					
קורס במ"ה	**80**	86	77	78	--
שיחות עם מנחת האומנה	**32**	27	37	(34)	(49)
שביעות רצון מן ההכנה (השיבו "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד")	**79**	86	72	73	100

** $p<0.01$

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

התאמה בין הילדים ובין המשפחות

אנשי המקצוע שרואיינו ציינו כי כדי להקל על הילד את ההשתלבות במשפחתו החדשה ואת החזרה אל משפחתו המולידה, אם זו תתרחש, מושם דגש על התאמה מרבית בין אורח החיים של משפחתו המולידה לאורח החיים של המשפחה האומנת. התאמה זו באה לביטוי בכמה היבטים: מגזר, מידת דתיות, רמה חברתית-כלכלית ולעתים גם מוצא. מנהלת אומנה באחד הארגונים המפעילים ציינה בהקשר זה כי: *"אם נשים ילדה במשפחה אומנת מיליארדרית היא לא תוכל לחזור להוריה הפשוטים,*

הנרקומנים, ולמשפחתה מרובת הילדים. ילד יוצא אתיופיה נשתדל לשים בקרב משפחה אומנת יוצאת אתיופיה, כדי שימשיך לטעום מהמאכלים, ולהריח את הריחות."

נוסף לכך נערך תיאום ציפיות עם המשפחה האומנת בנוגע לרקע שממנו בא הילד, המין והגיל שלו. לדברי מנחת אומנה: *"אנחנו דנים עם המשפחה האומנת על המין והגיל של הילדים, כך שיתאימו לאחים הקולטים. יש משפחה שרוצה שהילד הקטן במשפחה יישאר הקטן. לעומת זאת, יש משפחה שרוצה שהילד באומנה יהיה הקטן ביותר."* יש אף ניסיון להתאים בין המזג של הילד ואופיו ובין אופייה של המשפחה האומנת.

אנשי המקצוע שרואיינו הביעו לרוב שביעות רצון מאיכות ההתאמה בין הילד למשפחה האומנת וסברו כי היא נובעת מן ההתמקצעות שחלה בעקבות ההפרטה החלקית. לדברי אחת ממנחות האומנה: *"בסך-הכול, ברוב המקרים יש התאמה חיובית בין משפחה לילד. לא תמיד אפשר לנבא את ההתאמה מראש, יש דברים שצצים רק כשהילד נמצא שם. בסך-הכול התהליך של ההתאמה נעשה בצורה מקצועית."* מדריכת מנחות אומנה באחד הארגונים המפעילים ציינה כי: *"התאמה בין הילדים למשפחות האומנה זה נושא שמאוד התפתח. יש פחות כישלונות בהשמות של ילדים ומי שמרוויח זה המשפחות והילדים."* (על יציבותה של ההשמה יורחב בפרק 8).

הליווי השוטף של מנחות האומנה את המשפחות

תדירות הקשר: בסעיף 6.3 בתע"ס 8.2 מפורטים תפקידי מנחת האומנה. בין היתר מצוין כי אחד מתפקידיה הוא "ליווי, תמיכה ומעקב אחר הטיפול הניתן למושם במשפחת האומנה באמצעות ביקורי בית, לפי הצורך, לפחות פעם אחת בחודש." גם בהסכם שנחתם בין משרד הרווחה ובין הארגונים המפעילים את האומנה מצוינת תדירות הליווי הזו. בלוח 34 מוצגת מתכונת המפגשים של מנחת האומנה עם המשפחות, כפי שעלתה מדיווחיהם של ההורים האומנים. מן הלוח עולה כי מספר השבועות שחלפו בממוצע מאז ביקורה האחרון של מנחת האומנה בבית המשפחה הוא 3.8, מספר המצביע על עמידה בהוראת התע"ס. אולם מדברי המפקחים על האומנה עולה כי מדובר בתדירות המינימלית לקיום המפגשים, וזו עלולה להיות מועטה מדי עבור חלק מן המשפחות. אף ש-35% מן המשפחות מלוות בתדירות גבוהה יותר מן המינימום שנקבע בתע"ס, 10% מהן מקבלות ליווי בתדירות נמוכה החורגת מהוראות אלה.

בן המשפחה העיקרי שעמו משוחחת מנחת האומנה בביקוריה אצל המשפחות: מלוח 34 עולה עוד כי מנחת האומנה משוחחת כמעט תמיד עם אחד מן ההורים (97%), ולרוב גם עם הילד (64%). נמצאה שונות בין הארגונים המפעילים מבחינת אחוז הילדים שמנחות האומנה משוחחות עמם במסגרת הביקור, הנעה בין 47% ל-88%. בחינת שאלה זו על פי היחידה המפנה העלתה כי שיעור נמוך יותר של שיחות נמצא בקרב ילדים שהופנו לאומנה מהאגף למוגבלות שכלית (43%) בהשוואה לילדים שהופנו משירות ילד ונוער (68%) ומאגף השיקום (64%). הבדלים מובהקים בנוגע לקיום השיחות נמצאו גם על פי גיל הילד: אחוז גבוה יותר של שיחות נערכות עם ילדים בגילי בית הספר (6-18) לעומת ילדים צעירים (2-5) או מבוגרים (19+) המשתייכים לאגף השיקום ולאגף למוגבלות שכלית בלבד (יותר מ-60% לעומת קצת יותר מ-40%, בהתאמה).

לוח 34: מתכונת המפגשים של מנחות האומנה עם משפחת האומנה והילד, לפי הארגון המפעיל (באחוזים)

	סך-הכול	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'	ארגון ד'
N	**248**	105	59	62	22
פרק הזמן שעבר מאז המפגש האחרון [1]**	**3.8**	**3.2**	**4.2**	**3.9**	**4.2**
עד פעם בחודש*	**35**	46	22	39	(11)
פעם בחודש	**56**	48	65	52	82
פחות מפעם בחודש	**9**	(6)	(13)	--	--
בן המשפחה שעמו משוחחת מנחת האומנה במפגשים:[1]					
עם אחד ההורים*	**97**	99	100	92	98
עם הילד באומנה**	**64**	71	72	47	88
עם אחד מבני המשפחה האחרים**	**11**	17	--	--	58

* $p<0.05$ ** $p<0.01$
( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40
-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40
[1] האחוזים אינם מסתכמים ב-100 מאחר שניתן היה לסמן יותר מתשובה אחת.

דפוסי הקשר עם משפחת האומנה: מלבד ביקורי בית, מנחות האומנה דיווחו על דרכים נוספות לקיום קשר עם המשפחות. אלה מוצגות בלוח 35. מן הלוח עולה כי קשר טלפוני מתקיים בתדירות גבוהה (פעם בשבוע-שבועיים) בקרב 76% מן הילדים, ואילו קשר באמצעות מפגש עם אחד מבני המשפחה מתקיים בתדירות זו רק בקרב 10% מן הילדים.

לוח 35: דפוסי הקשר של מנחת האומנה עם המשפחה (באחוזים) (N=403)

	סך-הכול	פעם בשבוע-שבועיים	פעם בחודש-חודשיים	כפעם בשלושה חודשים
קשר באמצעות מפגש עם:				
האם בנפרד**	**100**	9	84	7
האב בנפרד	**100**	--	49	49
המשפחה כולה**	**100**	(4)	75	21
הילד בנפרד**	**100**	5	77	18
מפגש עם בן משפחה: לפחות אחד מן הנ"ל: מדד מסכם		10	98	46
סוגי קשר אחרים:				
שיחת טלפון	**100**	76	21	3
דוא"ל	**100**	37	26	37

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40
-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

נושאי השיחה העיקריים: ההורים האומנים נשאלו בשאלה פתוחה על הנושאים העיקריים שעליהם הם שוחחו עם מנחת האומנה במפגש האחרון. תשובותיהם לשאלה זו מוצגות בלוח 36. מן הלוח עולה כי ההורים שוחחו עם מנחת האומנה על מצב הילד ותפקודו (46%), על הצרכים והקשיים של הילד (20%), ועל נושאים שוטפים כגון עדכונים, וכיסוי הוצאות (14%). שיעור נמוך של שיחות עסקו בדרכי ההתמודדות של ההורים עם הילד והאומנה (8%). דיווח זה עולה בקנה אחד עם טענתן של מנחות

האומנה ולפיה הן אינן פנויות דיין כדי להעניק טיפול והדרכה להורים ולילד בנושאים הנוגעים למערכת היחסים ביניהם.

לוח 36: נושאי השיחה העיקריים במפגש האחרון של ההורים עם מנחת האומנה (באחוזים)

	סך-הכול
N	248
מצב הילד ותפקודו (בעיקר בלימודים)	46
צרכים וקשיים של הילד	20
נושאים ביורוקרטיים שוטפים (עדכונים, כיסוי הוצאות)	14
דרכי התארגנות בבית ועניינים יום-יומיים	13
דרכי התמודדות של ההורה עם הילד ועם האומנה	8
הקשר עם המשפחה הביולוגית	(4)
עתיד הילד	(4)

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

תחומי המעורבות: מנחות האומנה נשאלו על תחומי המעורבות שלהן בנוגע לילדים. תשובותיהן מוצגות בלוח 37. מן הלוח עולה כי 60% מן הילדים זוכים לליווי בארבעה מתוך שבעה תחומים שעליהם נשאלו המנחות. על פי רוב המנחות היו מעורבות בקשר בין ההורים האומנים לילד (89%), בטיפול במצבו הרגשי-התנהגותי של הילד (85%) ובטיפול במצבו הלימודי (74%). ארגון ד', המטפל בעיקר בילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית או מאגף השיקום, בולט בשונותו בנוגע למעורבות המנחה בתחומים השונים; למעט בתחום של קשר בין ההורים האומנים לילד, שבו דווח על 100% מן הילדים הזוכים לליווי המנחה בנושא זה, שיעור הילדים שזכו לליווי של המנחה ביתר הנושאים נמצא נמוך בהרבה בהשוואה ליתר הארגונים.

לוח 37: תחומי המעורבות של מנחת האומנה, לפי הארגון המפעיל (באחוזים)

ענו "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד"	**סך-הכול**	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'	ארגון ד'
N	**394**	111	132	128	23
קשר בין הורים אומנים לילד	**89**	87	91	88	100
טיפול במצבו הרגשי-התנהגותי של הילד**	**85**	86	88	89	20
טיפול במצבו הלימודי של הילד**	**74**	73	83	72	33
קשר בין המשפחה האומנת והילד להורים המולידים**	**70**	65	81	68	--
קשר בין הילדים האומנים לילדי המשפחה האומנת (אחים קולטים)	**49**	50	52	45	--
הרחבת פעילותו החברתית של הילד	**48**	44	51	49	--
קשר בין בני הזוג	**22**	20	25	22	-
לפחות ארבע תחומים מן הנ"ל:					
מדד מסכם**	**60**	53	66	64	14

** $p<0.01$ -- טעות הדגימה היחסית מעל 0.40

תחומי הסיוע: ההורים האומנים נשאלו על הסיוע המוענק להם. תשובותיהם מוצגות בלוח 38. מן הלוח עולה כי 82% מן ההורים דיווחו כי קיבלו סיוע "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד" בתחום אחד לפחות (מדד מסכם) מבין התחומים שעליהם הם נשאלו (לא כולל סיוע בתחום המוגבלויות) ובהם: סיוע בהתמודדות עם צורכי הילד, תיווך עם גורמים אחרים וסיוע במיצוי זכויותיה של

המשפחה האומנת. בין הארגונים המפעילים נמצאה שונות מבחינת שיעור המשפחות שדיווחו כי קיבלו סיוע בתיווך עם גורמים בקהילה: בין 49% ל-76%. כמו כן נמצאה שונות בשיעור המשפחות שדיווחו כי קיבלו סיוע בפנייה לשירותים הנחוצים לילד: בין 31% ל-71%.

לוח 38: התחומים שבהם מנחת האומנה סייעה למשפחה, לפי הארגון המפעיל (באחוזים)

דווח שקיבלו סיוע "במידה רבה או רבה מאוד" בהתמודדות עם:	**סך-הכול**	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'	ארגון ד'
N	**232**	99	56	58	19
מיצוי הזכויות של המשפחה האומנת	**62**	69	53	63	69
תיווך עם גורמים בקהילה המטפלים בילד*	**60**	72	58	49	76
צרכיו הלימודיים של הילד	**60**	63	53	62	72
פנייה לשירותים הנחוצים לילד*	**59**	71	55	55	31
צרכיו הרגשיים-התנהגותיים של הילד	**57**	62	60	52	29
חוסר הוודאות בנוגע להמשך הקשר או לפרדה מן הילד	**54**	56	54	53	56
צרכיו החברתיים של הילד	**54**	62	41	58	50
הקשר עם המשפחה הביולוגית	**48**	53	55	41	24
לפחות אחד מן הנ"ל: מדד מסכם[1]	**82**	77	80	88	81
סיוע לילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית ומאגף השיקום:					
צורכי הילד עם מוגבלות שכלית[2]	**61**	(57)	82	(45)	73
צורכי הילד עם מוגבלות נפשית[2]	**62**	(52)	79	(56)	61
צורכי הילד עם מוגבלות פיזית[2]	**60**	56	78	(44)	59
לפחות אחד מתוך 11: מדד מסכם	**82**	75	84	89	80

* $p<0.05$

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

[1] במדד המסכם נכללו רק תחומי סיוע המיועדים לכלל הילדים ולא תחומי סיוע ייעודיים לאוכלוסייה מסוימת.

[2] נשאלו רק משפחות האומנות ילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית ומאגף השיקום.

קשר עם אנשי מקצוע המטפלים בילד: כחלק מליווי הילד ומשפחת האומנה מקיימות המנחות קשר עם אנשי מקצוע הנוטלים חלק בטיפול בילד, ובהם עו"ס המשפחה המולידה ואנשי חינוך. המנחות נשאלו על תדירות הקשר שלהן (טלפוני, בדוא"ל או בפגישות) עם אנשי המקצוע השונים. מדיווחיהן עולה כי 86% מהן נמצאות "מדי פעם" או "לעתים תכופות" בקשר עם לפחות ארבעה מתוך חמישה בעלי התפקידים שבמקרים רבים עובדים עם ילדים באומנה. מעניין לציין כי כל המנחות (100%) ציינו כי הן נמצאות בקשר "מדי פעם" או "לעתים תכופות" עם עו"ס המשפחה המולידה של הילד. דיווח זה מפתיע לנוכח הדיווחים על קשיים בקשר בין מנחות האומנה לעו"ס המחלקות לשירותים חברתיים (ראו תת-פרק 9.2), וכן בהשוואה למחקר הקודם שבחן את שירותי האומנה (אופק, 2005) ובו דווח כי כל המנחות היו "לעתים רחוקות" בקשר עם עו"ס המשפחה המולידה של הילד. יש להניח כי נתונים אלה מצביעים על שינוי בדרכי העבודה בתחום זה. עם זאת חשוב לשים לב כי הנתונים מתייחסים לדפוסי הקשר ברמת כלל הפעילות של המנחה ואינם מעידים על **מספר הילדים** שמנחות האומנה נמצאות עמם בקשר בתדירות זו.

לוח 39: דפוסי העבודה של מנחות האומנה עם אנשי המקצוע המטפלים בילדים, לפי הארגון המפעיל (באחוזים)

דווח על תדירות קשר של "מדי פעם" או "לעתים תכופות" עם:	**סך-הכול**	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'
N	**76**	23	26	27
עו"ס המשפחה המולידה	**100**	100	100	100
אנשי חינוך	**93**	91	100	89
פסיכולוגים	**93**	100	92	89
יועצות חינוכיות	**83**	74	96	78
אנשי טיפול פרא-רפואיים**	**72**	48	84	81
לפחות ארבעה מן הנ"ל: מדד מסכם	**86**	83	89	85

* $p<0.05$
** $p<0.01$

שיפור בליווי המשפחות בעקבות ההפרטה החלקית של שירותי האומנה

בראיונות העומק שנערכו עמם סיפרו נציגי הארגונים המפעילים על השיפור שחל בליווי המשפחות בעקבות ההפרטה החלקית. שניים מן ההיבטים שבהם חל שיפור יוצגו להלן:

- **ליווי של מנחות האומנה לכל המשפחות האומנות:** מאז ההפרטה החלקית של שירותי האומנה הורחב הליווי לכל משפחות האומנה. לדברי המפקחת הארצית על האומנה משירות ילד ונוער, לפני הפרטת האומנה כרבע מן המשפחות האומנות לא קיבלו כלל ליווי ממנחת אומנה. מדובר במשפחות שהתגוררו ביישובים קטנים ומבודדים שבהם פחות משמונה משפחות אומנות ביישוב. מכיוון שליווי משפחות אומנות אלה היה בהיקף נמוך מרבע משרה למנחת אומנה, לא הוקצה להן תקן לליווי. לעומת זאת המחקר הנוכחי מלמד כי כל המשפחות האומנות זוכות לליווי של מנחת האומנה, אחת לחודש בממוצע (ראו פרק 6). מדריכת מנחות אומנה ציינה בהקשר זה כי: *"לפני ההפרטה אחוז מאוד גבוה של משפחות לא היו מלוות בכלל. קיבלנו רשימות ממשרד הרווחה עם שמות של משפחות אומנה והיינו צריכים לאתר אותן. נכנסתי למשפחות שעשר שנים היו שם ילדים באומנה ורגל של עו"ס לא דרכה שם... היום אין דבר כזה משפחה אומנת שלא מלווה."*
- **עיבוי הליווי של המשפחות בתחילת ההשמה:** חלק מן הארגונים המפעילים מעניקים ליווי אינטנסיבי יותר למשפחות שזה עתה שולב בביתן ילד. אינטנסיביות הליווי באה לביטוי הן בהוספת מנחה ותיקה שהוכשרה לכך לצד מנחת האומנה הקבועה של המשפחה והן בתדירות המפגשים ובתוכנם. אחד המרואיינים מארגון אור שלום מסביר:

> *"הגענו למסקנה שהחודשים הראשונים לאחר ההשמה באומנה מאוד קריטיים ויכולים לנבא את המשך שהייתו של הילד בקרב המשפחה האומנת. הנחיית אומנה רגילה לא מספקת בשלב הזה... המשפחה מגיעה לפגישה שבועית במשרדנו עם מנחת אומנה ותיקה יותר... הן עובדות במודל של טיפול משפחתי קצר מועד, נפגשות עם בני הזוג במשרד והמטרה לעבוד אתם על המהפך הדרמטי בחייהם והשלכותיו. לאחר שלושה חודשים ישנה עצירה במתן עיבוי ההשמה ובדיקה של מה שהושג. אז מתחילה ירידה הדרגתית במינון המפגשים שניתנים במסגרת 'עיבוי ההשמה' ואלו מתקיימים עד חצי שנה מיום ההשמה תוך מידה של גמישות. לאחר שלב עיבוי ההשמה יכולות המשפחות להצטרף לקבוצות התמיכה."*

השינוי שחל בליווי אוכלוסיות ייחודיות ואוכלוסיות עם צרכים מיוחדים בעקבות ההפרטה החלקית של שירותי האומנה

בראיונות שנערכו עמם דיווחו אנשי מקצוע בתחום האומנה על השינויים האלה:

- **התמחות בליווי מותאם לאוכלוסיות ייחודיות:** חלה התמקצעות בליווי משפחות אומנה שיש להן מאפיינים ייחודיים: משפחות מן המגזר החרדי ומן המגזר הערבי, משפחות לילדים בגיל הרך או בגיל ההתבגרות, משפחות שאומנות ילדים נשאי איידס ועוד.
- **שינוי בליווי משפחות האומנות ילדים עם מוגבלות:** חלו שני שינויים עיקריים בליווי משפחות אומנות לילדים שהופנו מן האגף למוגבלות שכלית ומאגף השיקום. מחד גיסא, **הורחב הליווי למשפחות,** בין היתר בזכות העלייה במספר מנחות האומנה. מפקחת אומנה באגף השיקום ציינה בדבריה כי: *"לפני ההפרטה היה מספר מצומצם של מנחות אומנה מחוזיות, והייתה להן פניות מועטה לכל משפחה. כיום גדל מספר מנחות האומנה לילדים שהופנו על ידי אגף השיקום והאגף לטיפול באדם עם מוגבלות בגופים המפעילים. מצב זה משפר את איכות ההנחיה, כי הוא יוצר זיקה יותר אינטימית בין המנחה לבין המשפחות."* דברים דומים עלו בדבריה של מנחת אומנה המלווה משפחות לילדים עם מוגבלות: *"אני שומעת ממשפחות שהליווי היום הרבה הרבה יותר אינטנסיבי, אין מה להשוות. לפני ההפרטה לא ראו עו"ס, שמו את החבילה ובאו לראות את הילדים כמה שנים אחר כך. הליווי עצמו היה מאוד דל, וכל הטיפול בילד היה פחות טוב."* מאידך גיסא, **המומחיות העיקרית של המנחות אינה בתחומי המוגבלויות**. בעבר הועסקו מנחות אומנה שהמומחיות העיקרית שלהן הייתה בתחום הצרכים המיוחדים, כפי שעולה מדברי אחת המפקחות, שעסקה באומנה גם לפני ההפרטה: *"לפני ההפרטה החלקית עבדנו כמנחות בשירות למפגר עם אוריינטציה של פיגור"*. כיום, לעומת זאת, תחום המומחיות העיקרי של מנחות האומנה הוא האומנה כשלעצמה ותיווך עם גורמי טיפול מקצועיים. מנחת אומנה מתארת:

> *"אומנה זו אומנה. תחום המומחיות שלי הוא באומנה. התפקיד שלי הוא בזיהוי הצורך והפניה לגורמי טיפול. תחום הצרכים המיוחדים הוא תחום כל כך גדול, ואנחנו מתעסקים במגוון רחב של צרכים. אנחנו מנסים לגבש רשימת אנשי קשר בכל מקום להדרכה ולייעוץ. אנחנו מבינים שלא נוכל להיות מומחים בכל התחומים, רוצים ליצור רשת של מומחים לייעוץ בתחומים השונים. לאט-לאט צוברים מידע בנושא אבל לא מידע מובנה. אם אני רואה איזשהו קושי מיוחד, למשל בחינוך לעצמאות, נושא שמאוד עולה אצל אנשים עם צרכים מיוחדים, אני נותנת הדרכה להורים אבל אני לא מומחית בזה. התפקיד שלי הוא בזיהוי הצורך והפניה לגורמי טיפול".*

הארגונים המפעילים מתמודדים עם קושי זה בכמה דרכים. חלק ממנחות האומנה אמרו כי נעשים מאמצים לספק הכשרה בתחומי הצרכים המיוחדים. לדברי אחת מהן: *"קיבלנו השתלמות בשירות, אשר השיקה לצרכים מעשיים בצורה טובה מאוד."* באור שלום, למשל, יש צוות נפרד של מנחות אומנה המלוות בעיקר משפחות אומנות לילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית ומאגף השיקום. אף שאין להן הכשרה קודמת בתחום הצרכים המיוחדים, בישיבות הצוות הן עוסקות בלמידה ובניתוח מקרים. במטב משמש אחד ממנחי האומנה גם יועץ בתחומי המוגבלויות ומרכז השתלמויות ופרויקטים ייחודיים לאוכלוסייה זו, על בסיס הכשרה והשתלמויות שאותן הוא מקבל במסגרות

שונות. אף על פי כן, מפקחים במשרד הרווחה סבורים כי באגפי השיקום והמוגבלות השכלית נחוצה הכשרה בסיסית מעמיקה יותר ודרוש חיזוק של המומחיות בתחומים אלה.

שביעות הרצון של המנחות ושל ההורים מן הליווי של מנחות האומנה

שביעות הרצון של המנחות מן הליווי: שביעות הרצון של המנחות מדפוסי עבודתן עם אנשי המקצוע מוצגת בלוח 40. מן הלוח עולה כי 50%-75% מהמנחות דיווחו כי הן שבעות רצון "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד" מעבודתן עם הגורמים האחראיים לילדים. ממצא זה עשוי להצביע על רצון לשנות את תדירות הקשר וייתכן שאף את תכניו. כך, למשל, כל המנחות דיווחו שהן בקשר עם עו"ס המשפחה המולידה אולם רק 50% מהן שבעות רצון מדפוסי העבודה עמן. יכול להיות שהעלייה בתדירות הקשר העלתה את הציפיות מדפוסי העבודה המשותפים או חשפה קשיים בשיתוף הפעולה בין שני הגורמים.

לוח 40: שביעות הרצון של מנחות האומנה מדפוסי העבודה עם אנשי מקצוע, לפי הארגון המפעיל (באחוזים)

שבעת רצון "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד" מן העבודה עם:	**סך-הכול**	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'
N	**73**	22	25	26
עו"ס המשפחה המולידה	**50**	59	56	37
אנשי חינוך	**69**	59	76	69
פסיכולוגים	**75**	70	83	73
יועצות חינוכיות	**65**	52	70	72
אנשי טיפול פרא-רפואיים*	**70**	48	78	80

* $p<0.05$

המנחות נשאלו גם על שביעות רצונן מדפוסי הקשר עם המשפחה ועם הילד. בשאלון על אודות הילד העריכו המנחות בנוגע למרבית הילדים (88%) כי הליווי מצד הארגון המפעיל ענה על צורכי המשפחה והילד. תשובותיהן בשאלון למילוי עצמי למנחה מוצגות בלוח 41. מן הלוח עולה כי כמחצית מהן דיווחו כי תדירות הקשר שלהן עם המשפחות האומנות ועם המשפחות המולידות היא מתאימה, וקצת פחות ממחציתן ציינו כי היא מועטה מדי. השונות שנמצאה בין הארגונים המפעילים נעה בין 36% ל-80%.

לעומת זאת, בנוגע לתדירות הקשר שלהן עם הילד הביעו מנחות האומנה שביעות רצון נמוכה יותר. בנוגע ל-65% מן המקרים דיווחו המנחות כי תדירות הקשר עם הילד נמוכה מדי, ורק בנוגע ל-34% מן המקרים הן דיווחו כי תדירות הקשר מתאימה. נתון זה מתיישב עם דיווחיהם של ההורים האומנים בדבר השיעור הנמוך יחסית של ילדים שעמן משוחחות מנחות האומנה במסגרת ליווין את המשפחות האומנות (ר' לוח 34).

לוח 41: שביעות הרצון של מנחות האומנה מתדירות הקשר עם המשפחות ועם הילדים, לפי הארגון המפעיל (באחוזים)

	סך-הכול	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'
N	**70**	23	22	25
קשר עם המשפחות האומנות				
פחות מדי	**44**	30	50	52
מתאים	**49**	61	36	48
יותר מדי	**7**	9	14	0
קשר עם הילדים באומנה				
פחות מדי	**65**	48	71	74
מתאים	**34**	52	25	26
יותר מדי	**1**	0	4	0
קשר עם המשפחות המולידות**				
פחות מדי	**49**	20	64	56
מתאים	**51**	80	36	44

** p<0.01

שביעות הרצון של ההורים מן הליווי: דיווחי ההורים האומנים בדבר שביעות רצונם מן הליווי מוצגים בלוח 42. הלוח מצביע על שביעות רצון רבה מהיבטים שונים של תפקוד המנחה: 90% מן ההורים ציינו לפחות חמישה היבטים חיוביים בליווי, ובהם: המנחה נעימה ונוח לשוחח אתה, היא אמינה, זמינה בעת הצורך, בעלת ידע בתחום האומנה ותומכת רגשית. 81% מן ההורים דיווחו כי המנחה נותנת עצות מועילות והכוונה.

יצוין כי רמת שביעות רצונם של ההורים המלווים על ידי ארגון ד' היא נמוכה יחסית: בשלושה מדדים ("מבינה את צורכי המשפחה האומנת", "מבינה את צורכי הילד" ו"נותנת עצות והכוונה מועילות") וכן במדד המסכם דיווחו כ-40% בלבד מההורים על שביעות רצון גבוהה. ייתכן כי הדבר נובע מכך שהורים אלה מטפלים בילדים עם צרכים מיוחדים, וכפי שעלה מן הראיונות עם מפקחי משרד הרווחה ועם מנחות האומנה, חסר ידע מקצועי בנוגע לליווי משפחות אומנה לילדים עם צרכים מיוחדים.

לוח 42: שביעות הרצון של ההורים מן הליווי של מנחת האומנה (באחוזים)

ענו "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד"	סך-הכול	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'	ארגון ד'
N	**242**	104	57	59	22
נעימה, נוח לשוחח עמה	**97**	98	97	96	98
אמינה	**96**	96	94	98	96
זמינה בעת הצורך	**92**	97	90	90	95
בעלת ידע בתחום האומנה	**91**	96	85	94	91
תומכת רגשית	**90**	93	87	90	86
מבינה את צורכי המשפחה האומנת**	**89**	92	88	92	44
מבינה את צורכי הילד**	**88**	91	87	90	44
מכוונת ונותנת עצות מועילות*	**81**	81	83	81	37
לפחות חמישה מן הנ"ל: מדד מסכם**	**90**	95	87	94	42
נזקקו לסיוע ולא קיבלו עזרה מן המנחה ("לעתים רחוקות" או "אף פעם")[1]**	**94**	97	89	96	95

* p<0.05 ** p<0.01

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40 -- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

[1] התשובה כללה גם את הקטגוריות "לעתים קרובות" או תמיד" ו"לפעמים".

מענים ושירותים הניתנים לילד ולמשפחת האומנה במסגרת שירותי האומנה

שירותים למשפחה האומנת מטעם הארגון המפעיל: נוסף על הליווי השוטף של המשפחות, הארגונים המפעילים מעניקים להן שירותים בתחומי ההדרכה, התמיכה והפנאי. ההורים האומנים נשאלו על דפוסי השתתפותם בפעילויות אלה ותשובותיהם מוצגות בלוח 43. מן הלוח עולה כי בקרב 80% מן המשפחות האומנות השתתף אחד או יותר מבני המשפחה בפעילות אחת לפחות מטעם הארגון המפעיל. 63% דיווחו כי השתתפו בימי כיף וכמחצית השתתפו בקבוצות תמיכה להורים (48%) או במסיבות (45%). נוסף על כך, מדיווח מנחות האומנה עולה כי 12% מן ההורים האומנים השתתפו בהדרכת הורים קבוצתית.

לוח 43: דפוסי ההשתתפות של המשפחה האומנת בפעילויות מטעם הארגון המפעיל (באחוזים)

	סך-הכול	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'	ארגון ד'
N	**242**	103	58	60	21
ימי כיף**	**63**	56	54	79	69
קבוצת תמיכה להורים*	**48**	44	58	45	--
מסיבות**	**45**	29	39	69	(16)
קבוצת תמיכה לילדי האומנה	**32**	27	35	38	--
קבוצת תמיכה לילדים הביולוגיים*	**14**	--	(13)	24	--
לפחות אחד מן הנ"ל: מדד מסכם*	**80**	70	83	88	72

* $p<0.05$

** $p<0.01$

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

שיפור במתן שירותים קהילתיים וקבוצתיים בעקבות ההפרטה החלקית של שירותי האומנה: אנשי מקצוע שהתראיינו תיארו את השיפור במתן שירותים קהילתיים וקבוצתיים בעקבות ההפרטה החלקית. הם סיפרו כי בעבר התמקדו שירותי האומנה במתן ליווי פרטני למשפחות האומנה ובה בעת יזמו פעילות קבוצתית, שכללה הרצאות ומסיבות למשפחות האומנה בחלק מן הרשויות. לאחר ההפרטה החלקית הורחב הרכיב הקבוצתי בליווי משפחות האומנה, והוא כולל מעתה הפעלת קבוצות תמיכה להורים האומנים, למתבגרים באומנה, לאחים הקולטים ועוד (הנתונים המוצגים בלוח 43 תומכים בדבריהם אלה). זהו יתרון של השינוי הארגוני שחל בהענקת שירותי האומנה לילדים שהופנו משירות ילד ונוער, מהספקתם על ידי כמה מחלקות להספקתם על ידי ארבעה ארגונים. לדברי מנחת אומנה, לשעבר עו"ס משפחה במחלקה לשירותים חברתיים: *"כל ההנחיה הקבוצתית זה מרכיב מאוד חשוב בהחזקת המשפחות, שלא היה לפני ההפרטה."* מנהלת אומנה באחד הארגונים המפעילים הסבירה אף היא את חשיבות ההפעלה של קבוצות תמיכה:

> *"משפחה אומנת מתמודדת לבד עם הילד, יש בדידות. לרוב המשפחות האומנות לא מכירות משפחות אומנות נוספות בסביבה שלהן, זה לא כמו נשים חד-הוריות שמכירות נשים חד-הוריות בכל מקום ונעזרות בהן. משפחות אומנות לא פוגשות כל יום משפחות דומות להן, לכן הן נרתמות בהתלהבות לקבוצות תמיכה. קבוצות התמיכה אצלנו מפוצצות ויש רשימות המתנה."*

שירותים לילד ולמשפחה האומנת במסגרת סל ההוצאות המיוחדות: במסגרת תפקידם אחראים הארגונים המפעילים למתן שירותים נוספים למשפחת האומנה ולילד, ומרביתם ניתנים במסגרת סל ההוצאות המיוחדות אשר הופרט בספטמבר 2007 ומיועד למשפחות האומנות ילדים שהופנו משירות ילד ונוער.[23] במסגרת ההפרטה מעביר משרד הרווחה לארגונים המפעילים מימון קבוע לפי מספר הילדים באומנה. הארגונים בונים תכנית טיפול לכל ילד וממנים ישירות את ההוצאות המיוחדות, על פי התכנית שנקבעה. אף שהתעריף לילד הוא קבוע אפשר לנייד כספים מילדים שלהם תכנית טיפול מצומצמת לילדים שתכנית הטיפול שלהם רחבה יותר. לצורך קביעת גובה הסל חושב ממוצע ההחזרים שניתנו לכל ילד על ידי משרד הרווחה בשנים 2005-2006.[24]

בהסכם שנחתם בין משרד הרווחה ובין הארגונים המפעילים את האומנה נקבע כי בניית תכנית הטיפול הייחודית לכל ילד תיעשה על פי שיקול הדעת של הגוף המפעיל ובאמצעות התייחסות למדרג העדיפויות להחזר על הוצאות מיוחדות: 1. התכנית הטיפולית כפי שאושרה על ידי המפקח המחוזי על האומנה ורשות המוצא; 2. תכניות טיפול רפואיות ופרא רפואיות; 3. תכניות העשרה.

מנחות האומנה נשאלו על השירותים שצרכו הילדים בשנה האחרונה. תשובותיהן מוצגות בלוח 44. מן הלוח עולה כי 79% מן הילדים קיבלו שני סוגים של מענים לפחות: 72% קיבלו טיפול פרטני או מעקב, 51% מן הילדים קיבלו העשרה או חוגים, ו-47% מהם קיבלו תגבור לימודי.

הבדלים לפי היחידה המפנה: נמצא דמיון בין ילדים שהופנו משירות ילד ונוער לילדים שהופנו מאגף השיקום בקבלת תגבור לימודי. אחוז הילדים שקיבלו מענה זה היה גבוה כמעט פי שניים בהשוואה לילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית. עם זאת שילוב במסגרת אחר הצהריים דווח בשיעור גבוה במיוחד בקרב ילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית (60% לעומת 18% בשירות ילד ונוער ו-27% באגף השיקום). כפי שניתן היה לצפות, טיפולים פרא-רפואיים (קלינאית תקשורת, ריפוי בעיסוק ופיזיותרפיה) ניתנו לשיעור גבוה יותר של ילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית (כ-40%) ומאגף השיקום (כ-25%) לעומת ילדים שהופנו משירות ילד ונוער (פחות מ-10%). בהתאם לכך נמצא כי שיעור גבוה יותר של ילדים בארגון ד', המטפל בעיקר בילדים עם צרכים מיוחדים, קיבלו טיפולים פרא-רפואיים (כ-50% לעומת 10%-20% ביתר הארגונים) ושיעור נמוך יותר של ילדים מארגון זה קיבלו טיפול פרטני והעשרה (כ-20%-40% לעומת כ-40%-75% ביתר הארגונים).

הבדלים לפי מגזר: נמצא כי אחוז גבוה יותר מן הילדים במגזר היהודי קיבלו מענים במסגרת סל ההוצאות המיוחדות. למשל, 55% מן הילדים במגזר היהודי קיבלו העשרה או חוגים לעומת 39% מן הילדים במגזר הערבי, 41% מן הילדים היהודים נעזרו בחונך לעומת 20% מן הילדים הערבים ו-30%

---

[23] סל ההוצאות המיוחדות המיועד לילדים שהופנו מאגף השיקום ומהאגף למוגבלות שכלית לא הופרט עקב השונות הרבה בגובה ההוצאות המיוחדות לילדים מאוכלוסיות אלה. צורכיהם של חלק מן הילדים עשויים להסתכם בהוצאות גבוהות במיוחד ולהגיע אף ל-10,000 ₪ לחודש, כך לדברי המפקחת הארצית על האומנה באגף השיקום. הגבלת הסל הייתה עלולה לפגוע בילדים ובמשפחות האומנה מאחר שאין ודאות באשר ליכולתם של הארגונים המפעילים להשלים את החסר.

[24] הסל הממוצע שחושב היה על סך של 575 ₪. בשנת 2010, לאחר ביקורת של הגופים המפעילים ודיונים חוזרים עם המשנה למנכ"ל משרד הרווחה עלה הסל ל-714 ₪ לילד. החל מסוף שנת 2012 תורמת הקרן לידידות 30 ₪ נוספים בחודש לסל ההוצאות המיוחדות לכל ילד באומנה (נתונים שהתקבלו משירות ילד ונוער).

מן הילדים במגזר היהודי נהנו ממסגרת אחר הצהריים לעומת 8% בלבד בקרב הילדים הערבים. הסבר אפשרי לכך הוא עצם קיומם של יותר מענים במגזר היהודי.

לוח 44: סוגי שירותים שצרך הילד בשנה האחרונה, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

	סך-הכול	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
N	**391**	250	72	69
טיפול פרטני/מעקב	**72**	73	61	74
העשרה/חוגים	**51**	53	48	42
תגבור לימודי**	**47**	52	23	44
חונך/מטפח**	**36**	30	53	62
מסגרת אחר הצהריים**	**25**	18	60	27
קלינאית תקשורת**	**15**	8	45	25
ריפוי בעיסוק**	**14**	(7)	43	29
פיזיותרפיה**	**9**	--	34	22
מספר השירותים שהילד צרך[1]**				
1-0	**21**	22	19	20
3-2	**53**	59	27	36
4 ויותר	**26**	19	54	44

* $p<0.05$
** $p<0.01$
( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40
-- טעות הדגימה היחסית מעל 0.40
[1] ברשימת השירותים נכללו גם מעון (8%), טיפול קבוצתי (7%) ומועדון נוער (5%).

מענים חסרים לילד: מנחות האומנה נשאלו על הצרכים שלא זכו למענה במסגרת סל ההוצאות המיוחדות. תשובותיהן מוצגות בלוח 45. מן הלוח עולה כי חלק ניכר מן הילדים (24%) לא קיבלו מענה לצורכיהם במסגרת סל ההוצאות המיוחדות: 32% מן הילדים נזקקו לחונך ול-27% מהם היה צורך בחוגים. השונות שנמצאה בין הארגונים המפעילים נעה בין 10% ל-33%. ייתכן כי צרכים אלו לא נענו מכיוון שסל ההוצאות המיוחדות מוגבל ומצומצם ועל כן מחייב קביעת סדר עדיפויות.

מן הלוח עולה עוד כי מנחות האומנה אכן דיווחו כי במרבית המקרים (77%) הסיבה לאי-קבלת המענה הייתה העדר תקציב. בנוגע ל-53% מן הילדים שעליהם דווח כי לא זכו למענה במסגרת הסל צוין כי המענה סופק במימון ההורים האומנים. השונות שנמצאה בין הארגונים המפעילים נעה בין 32% ל-88%. בארגון ב' נמצא השיעור הגבוה ביותר של ילדים שהוריהם האומנים מימנו בעצמם את המענה לצרכים. ייתכן כי הסיבה לכך היא שארגון ב' פועל בערים וביישובים במרכז הארץ שבהם מתגוררות משפחות מבוססות יותר (לראייה, במחקר נמצא כי בארגון ב' יש אחוז גבוה יותר של אימהות עובדות, ראו לוח 30 לעיל). 32% מן הילדים קיבלו מענה לצורכיהם משירות ציבורי אחר.

מדיווחי ההורים האומנים עולה כי הצרכים העיקריים של הילדים שעליהם לא ניתן מענה, חרף הצורך, הם תשלומים לבית הספר וציוד נלווה, וטיפולים ותרופות. הסיבות לכך היו בעיקר ביורוקרטיות, כמו צורך לעבור ועדה, או חריגת ההוצאות מן התקציב.

לוח 45: צרכים של הילד שלא קיבלו מענה במסגרת סל ההוצאות המיוחדות, והסיבות לכך (באחוזים)

	סך-הכול
N	391
דווח כי היו צרכים נוספים (N=88)	24
פירוט הצרכים[1]:	
חונך/שיעורי עזר	32
חוגים	27
טיפול רגשי	17
סיוע כלכלי (כגון ריהוט, שכר לימוד, הסעות לטיפולים)	17
צהרון/נופשון	(10)
הסיבה לאי-קבלת המענה[1]:	
העדר תקציב	77
לא נמצא אדם מתאים או מקום הולם	(10)
מקורות אחרים למתן המענים[2]:	
הורים אומנים שילמו בעצמם	53
שירות ציבורי אחר	32
תרומות	(8)
מתנדבים	(7)

[1] על אחוז נמוך יותר מן הילדים דיווחו המנחות על צורך באבחון או בהערכה פסיכיאטרית. הסך אינו מסתכם ב-100 כי ניתן היה לציין יותר מצורך אחד.

[2] בארבעה מקרים דווח כי את המענה מימנו הנער בעצמו או המשפחה המולידה.

עמדות של אנשי המקצוע בנוגע להפרטת סל ההוצאות המיוחדות: עד להפרטת סל ההוצאות המיוחדות בספטמבר 2007 מימנו ההורים האומנים מימון ביניים את ההוצאות וקיבלו עבורן החזרים ממשרד הרווחה. כפי שעלה מן המחקר של אופק (2005), תהליך קבלת ההחזרים היה מסורבל, אטי מאוד ובחלק מן המקרים המשפחות אף לא קיבלו את ההחזרים עקב קשיים ביורוקרטיים. מצב זה גרם לתסכול רב של בקרב ההורים האומנים ולאי-שביעות רצון מהתנהלות משרד הרווחה. ממצאי המחקר תרמו להחלטה של קובעי המדיניות להפריט את סל ההוצאות המיוחדות למשפחות האומנות ילדים שהופנו משירות ילד ונוער במשרד הרווחה. בראיונות ציינו המרואיינים כמה נקודות חוזק של הפרטת סל ההוצאות המיוחדות, ובהן:

- **צמצום התהליך הביורוקרטי המסורבל של הטיפול בהחזרי ההוצאות:** כאמור, הליך החזרי ההוצאות של ההורים האומנים היה ארוך, תבע עבודה מרובה ממנחות האומנה וכלל דרישות נוקשות של הגשת טפסים, הצגת אישורים וקבלות והמתנה ממושכת לקבלת החתימה הנדרשת. מנחת אומנה מתארת: *"הטפסים היו עוברים ומחכים לחתימות של גזברים, ולפעמים זה תלוי תקציב עירייה, כשלא אמור להיות. לפעמים היה לוקח חודשים עד שמשפחה קיבלה חזרה כספים, והרבה פעמים היה מדובר בסכומים גבוהים."*
- **ייעול תפקידה של מנחת האומנה:** נוסף על הפחתת התסכול של ההורים, הקלה הפרטת הסל על מנחות האומנה. הן כבר אינן נדרשות לטפל בנושא קבלת החזרים על הוצאות מיוחדות והן פנויות לעסוק בדברים אחרים. לדברי מדריכת מנחות אומנה: *"עכשיו הן פנויות יותר לדבר על הילד באומנה ולא על החשבונית."*

- **הבטחת מתן מענים ליותר ילדים:** לפני ההפרטה חלק מן ההורים האומנים לא סיפקו לילדיהם את השירותים שלהם נזקקו עקב רצונם להימנע מהתהליך של קבלת ההחזרים. הפרטת הסל מעודדת את צריכת השירותים ובכך תורמת ליותר ילדים. מנחת אומנה מציינת: *"הפרטת הסל מעוררת אצל ההורים האומנים מוטיבציה לשלוח את הילדים לחוגים ולטיפולים, כי לא יושב עליהם עניין התשלום. יותר ילדים מקבלים מה שהם צריכים, לעומת בעבר."*

עם זאת צוינו גם נקודות תורפה של הפרטת סל ההוצאות המיוחדות, ובהן:

- **תקציב מוגבל ומועט מדי להוצאות המיוחדות:** לפני ההפרטה לא הייתה הגבלה על מספר השירותים לילדים שאותם אפשר היה לצרוך. מנחות האומנה סבורות כי הפרטת הסל, שהביאה לתקציב מוגבל לכל ילד, מונעת למעשה את האפשרות לספק את כל צרכיו של הילד. מדריכת מנחות אומנה מציינת: *"בעבר, תאורטית, היה סל שירותים מאוד נרחב... ההפרטה קבעה סכום סופי לכל ילד. הסכום נמוך לאין שיעור מהצרכים. אם ילד זקוק לצהרון אז גמרתי את הסל. היום אי אפשר לתת לילד מענה על מכלול צרכיו."* אף שכאמור יש אפשרות לניוד תקציבים מילד לילד, המרואיינים סבורים כי אין זה פתרון מעשי. מנהלת אומנה באחד הארגונים המפעילים מציינת בהקשר זה: *"נכון שיש ילדים שיש להם תכנית טיפול מצומצמת, אבל יש הרבה יותר ילדים שצריכים לקבל פי 3-4 מגובה הסל. אלו עם תכנית מצומצמת מעטים הרבה יותר כך שניוד תקציבים לא באמת אפשרי."* גם הורים אומנים שעסקו באומנה לפני הפרטת סל הוצאות מיוחדות ואחריה דיווחו על הקושי הנובע מהגבלת התקציב. לדברי אם אומנת: *"הכי קשה זה התקציב (להוצאות מיוחדות) כי צמצמו, כמו לחוגים למשל."* אב אומן אחר מספר: *"אני משלם המון דברים לילדים מהכיס שלי עקב הקיצוצים בתקציבים (להוצאות מיוחדות). לפני שש שנים הכול היה בסדר אבל בשנים האחרונות התקציבים ירדו ואני רוצה לתת יותר לילדים האלו כי מגיע להם. אני לא מבקש שיתנו לנו כסף לכיס, אני רק רוצה שיממנו פעילויות וטיולים ודברים לימודיים לילדים, שיהיה להם טוב ושיקבלו מה שמגיע להם."*
- **היווצרות מתח על רקע מיעוט המענים ופגיעה בליווי המקצועי:** התקציב המוגבל של סל ההוצאות המיוחדות מעורר תחושת תסכול ואי-נעימות בקרב המנחות כלפי המשפחות האומנות. בראיונות צוין כי נושא זה מעיב על היחסים עם המשפחות מאחר שההורים מפנים את כעסם כלפי הארגונים המפעילים, המחליטים אילו מענים ימומנו. לדברי מנהלת אומנה באחד הארגונים המפעילים: *"מנחת אומנה צריכה לעזור במקומות הכי רגישים ובעייתיים והם [ההורים] כועסים על הגבלת המענים ולא פנויים לקבל את ההנחיות בתחום ההורות ובתחום הרגשי. זה גורם לשחיקה ולתחלופה לא פשוטה של מנחות העמותה."* מדריכת מנחות אומנה באחד הארגונים המפעילים ציינה כי המטען השלילי בקרב משפחות האומנה גדל במיוחד עקב השינוי בפרופיל שלהן למשפחות מבוססות ומשכילות יותר. לדבריה: *"[המשפחות] לא מסתפקות בחוג אחד אלא מצפות לשלושה חוגים לילדים. הפער בין מה שהם מצפים לקבל לבין מה שאנחנו יכולים לתת אדיר, והמתח והדרשנות שלהן לוקחת המון אנרגיות."*

7. יציבות הסידור החוץ-ביתי, משך השהות באומנה ואיכות הטיפול

ההחלטה להוציא ילד מבית משפחתו המולידה מתקבלת בוועדת תכנון טיפול והערכה שאותה מכנסת המחלקה לשירותים חברתיים ברשות המקומית. הדיון בוועדה מושתת על חומר רקע: חומר אבחוני, כגון דוח סוציאלי, דוח רפואי ודוח חינוכי, וחומר חוקי – הסכמה של ההורים להשמה באומנה או צו בית משפט המאשר להוציא את הילד מן הבית. לאחר שמתקבלת החלטה יוצא תהליך ההשמה לדרך. התהליך כולל הכנה של הילד ושל הוריו לקראת הוצאתו מן הבית והשמתו בסידור חוץ-ביתי, ופנייה לגורם הקולט, במקרה זה הארגון המפעיל את האומנה.

כאמור, האומנה מוגדרת כסידור חוץ-ביתי זמני עד למציאת פתרון קבע, ומשך השהות בה אמור שלא להתארך יותר מארבע שנים מלבד במקרים יוצאי דופן.[25] בפרק זה נבחנת המידה שבה מתקיימים תנאים אלה. תחילה מוצגים ההוצאות החוץ-ביתיות הקודמות של הילד ומשך שהותו במשפחת האומנה הנוכחית. לאחר מכן נבחנת התכנית לטווח הארוך המיועדת לו. בחלק השני של פרק זה מתוארים הטיפול שמעניקות משפחות האומנה וטיב הקשר שנוצר בינן ובין הילד, כפי שאלה משתקפים בעיניהן של מנחות האומנה ובעיני ההורים האומנים.

7.1 יציבות הסידור החוץ-ביתי ומשך השהות של הילדים באומנה

הוצאות חוץ-ביתיות קודמות: מן הספרות המקצועית עולה כי ככל שהילדים עוברים בין סידורים חוץ-ביתיים רבים יותר, כך פוחתים סיכויי השיקום שלהם (Brooks et al., 2005; Rushton, 2004; Simmel, 2007; Wrobel, Hendrickson & Grotevant, 2006). למרות זאת, לא פעם ילדים המוצאים לסידור חוץ-ביתי עלולים לעבור כמה מסגרות בטרם יושמו במשפחת אומנה וייתכן אף מעבר בין כמה משפחות אומנה. מכאן חשיבות המידע בנושא מידת היציבות של הסידור החוץ-ביתי שבו שוהים הילדים.

בלוח 46 מוצגת ההיסטוריה של הילדים השוהים בסידור חוץ-ביתי. הלוח מעלה כי עבור 68% מן הילדים, האומנה הנוכחית היא הסידור החוץ-ביתי הראשון; עבור 28% מהם זה הסידור השני ו-4% בלבד מן הילדים שהו בכמה סידורים חוץ-ביתיים טרם הגעתם למשפחת האומנה הנוכחית. מתוך הילדים שהוצאו בעבר מן הבית (32% מכלל הילדים במדגם), 23% היו בסידור חוץ-ביתי אחר (בעיקר במרכז חירום או באשפוז רפואי[26]) ו-13% שהו במשפחת אומנה אחרת.

---

[25] במקרים יוצאי דופן עשוי משך השהות באומנה לילדים שהופנו משירות ילד ונוער להתארך אף עד גיל 18. השהות באומנה לילדים שהופנו על ידי הגורמים האחרים עשויה להתארך אפילו לכל החיים.

[26] ילדים שננטשו בבית חולים אינם נכללים בניתוח הנתונים.

לוח 46: ההוצאה החוץ-ביתית הקודמת של הילד (באחוזים)

	סך-הכול[1]
N	403
שוהה באותה משפחת אומנה מאז הוצא מן הבית	68
שהה בסידור חוץ-ביתי אחר טרם הגעתו למשפחת האומנה הנוכחית	32
מתוכם	
שהה בסידור חוץ-ביתי שאינו משפחת אומנה[2]	23
שהה במשפחת אומנה אחרת	13

[1] הסך אינו מסתכם ב-100 מאחר שניתן היה לציין יותר מסידור ביתי אחד.
[2] סידור חוץ-ביתי כולל מרכז חירום, אשפוז רפואי, פנימייה, אשפוז פסיכיאטרי או מסגרת אחרת.

משך השהות במשפחת האומנה הנוכחית: הארגונים המפעילים התבקשו למסור מידע על מועד הכניסה של הילד למשפחה האומנת הנוכחית. הנתונים מוצגים בלוח 47. יודגש כי במדגם נכללו ילדים אשר שוהים לפחות שנה באומנה, ולא נכללו בו ילדים באומנת חירום, המוגדרת כשירות זמני לחודשים אחדים. הלוח מצביע על כך שלמרות שהאומנה אמורה להיות סידור זמני של לא יותר מארבע שנים, בעיקר עבור ילדים שהופנו לאומנה משירות ילד ונוער, משך השהות הממוצע של ילדים אלה הוא שבע שנים. עוד דווח כי סידור האומנה לילדים עם מוגבלות נמשך לרוב עד גיל 18. בהתאם לכך, ילדים עם מוגבלות שהו באומנה משך זמן ארוך יותר בממוצע – כתשע שנים. מתוך כלל הילדים, 32% שהו באומנה תשע שנים או יותר: 26% מן הילדים משירות ילד ונוער ו-57% מן הילדים שהופנו מאגף השיקום ומהאגף למוגבלות שכלית.

עוד עולה מן הנתונים כי ממוצע משך השהות של הילדים שהופנו משירות ילד ונוער והושמו באומנה בגיל הרך (37% מן הילדים) הוא 7.2 שנים. קבוצת ילדים זו חשובה מאחר שבקרב ילדים ללא מוגבלות מושם דגש על יישום מדיניות משרד הרווחה בדבר מציאת סידור קבוע: חזרה לבית ההורים המולידים או אימוץ. ממצא זה של המחקר מצביע על קושי ביישום מדיניות המשרד.

לוח 47: משך השהות של הילד במשפחת האומנה הנוכחית, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

	סך-הכול	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
משך השהות (בשנים):[1]**				
2-1	**8**	8	--	--
4-3	**29**	34	(14)	(17)
6-5	**20**	20	(19)	(17)
8-7	**11**	12	(8)	--
9 ויותר	**32**	26	57	48
משך השהות – ממוצע (בשנים)[2]^	**7**	6.3	9.8	8.5

** $p<0.01$
^ $p<0.05$
[1] הטווח הוא שנה עד 21 שנה.
[2] משך השהות באומנה חושב ללא הילדים מארגון ג', בשל נתונים חסרים.
מקור המידע: מידע מנהלי שהעבירו הארגונים המפעילים על אודות הילדים שנכללו במחקר (N=259).

הנתונים שהוצגו מצביעים על יציבות רבה של סידור האומנה; עבור מרבית הילדים משפחת האומנה הנוכחית היא הסידור החוץ-ביתי הראשון, וגם מבין אלה שהוצאו מן הבית לפני השמתם באומנה הנוכחית לא דווח על מעברים בין משפחות שונות אלא בעיקר על שהות במסגרות מעבר ייעודיות

לקראת האומנה. נוסף על כך, משך השהות של הילדים במשפחת האומנה הנוכחית הוא ארוך ויכול להצביע על הצלחת השילוב (עניין זה יוצג בהרחבה בפרק 8.2).

תכניות לטווח הארוך עבור הילד: מנחות האומנה התבקשו לציין לכמה זמן מתוכננת השמת הילד במשפחת האומנה הנוכחית ומהו התכנון להמשך הטיפול בו. תשובותיהן לשאלה זו מוצגות בלוח 48. מן הלוח עולה כי שיעור הילדים שהתכנון לטווח הארוך עבורם אינו ידוע גבוה מאוד: על 60% מן הילדים צוין כי הם מתוכננים להישאר במשפחת האומנה לתקופה בלתי ידועה ועל 71% מהם דווח כי התכנית להמשך הטיפול בהם עדיין אינה ידועה. יצוין כי תפקידה של הוועדה לתכנון טיפול והערכה לדון ולגבש תכנית לטווח הארוך עבור הילד. הוועדה אמורה להתכנס פעם בשנה כדי לדון בילדים בני שש ויותר, ופעם בחצי שנה כדי לדון בילדים בגיל הרך (0-5)

ממצאים אלה, המצביעים על אי-ודאות בנוגע להמשך הטיפול ברבים מן הילדים באומנה, מעידים על קשיים. קושי אחד עשוי להיות העדר מידע בקרב מנחות האומנה על פעילות הוועדה. קושי נוסף עלול לנבוע מפעילות לקויה של הוועדות – התכנסויות נדירות מן הדרוש או אף אי-קיום דיונים בנוגע להמשך תכנית הטיפול. יש לציין כי בסקר על ילדי אומנה בגיל הרך שנערך בשנת 2010 ביוזמת השירות למען הילד במסגרת "מיזם התוצאות" של המשרד ובליווי של מכון ברוקדייל, נמצא כי מנחות האומנה אינן מיודעות תמיד על פעילות הוועדה לתכנון טיפול והערכה (חלקן לא ידעו שהוועדה התכנסה וחלקן דיווחו, בדומה לממצאי המחקר הנוכחי, כי התכנית לטווח ארוך עבור הילד אינה ידועה להן).[27] קושי נוסף שעלה בדיוני הוועדה לבחינת מדיניות המשרד בנושא הוצאה של ילדים למסגרות חוץ-ביתיות ונושא הסדרי ראייה (דוח ועדת סילמן, 2014) הוא העדר עבודה מספקת לשיקום ההורים המולידים שתאפשר חזרה של הילד אל חיק משפחתו.

בחינת מאפייני הילדים שהתכנית בנוגע אליהם עדיין אינה ידועה מעלה כי שיעורם גבוה יותר בקרב ילדים שהופנו משירות ילד ונוער (73%) בהשוואה לילדים שהופנו מאגף השיקום ומהאגף למוגבלות שכלית (כ-65% בכל אגף); בקרב ילדים בני 6-18 (70%-77%) לעומת ילדים בגיל הרך (63%) וצעירים בני 19+ (41%), וכן בקרב ילדים באומנה רגילה (71%) לעומת ילדים באומנה חסויה (52%).

עוד נמצא כי כשליש מן הילדים (36%) מתוכננים להישאר באומנה עד הגיעם לבגרות (עד גיל 18 אם הם הופנו משירות ילד ונוער וללא הגבלת גיל אם הופנו על ידי האגפים האחרים). שיעור זה גבוה במיוחד בקרב ילדים בני 13-18: על מחציתם דווח כי הם מתוכננים לשהות במשפחת האומנה עד בגרותם. נתון זה אינו מפתיע בהתייחס לילדים שהופנו מאגף השיקום ומהאגף למוגבלות שכלית, שכן זו המדיניות באגפים אלה. אולם בנוגע לילדים שהופנו משירות ילד ונוער, נתון זה מצריך בדיקה. חשיבות הבדיקה מקבלת משנה תוקף לנוכח האחוז הנמוך של ילדים שמתוכנן להם סידור קבע: 7% בלבד מן הילדים אמורים להיות מאומצים ו-9% מיועדים לשוב אל בית הוריהם המולידים.

[27] נתוני הסקר שנערך בקרב מנחות האומנה על ילדים באומנה בגיל הרך (מלידה ועד גיל שלוש) דווחו כסיכום פנימי. בהמשך נערך סקר נוסף על אותם ילדים בקרב עובדות השירות למען הילד. במהלך 2013 ביצע השירות לילד ונוער והשירות למען הילד, בשיתוף עם מכון ברוקדייל, סקר שלישי בקרב עובדות המחלקות לשירותים חברתיים, מפקחי הקהילה של המחלקות ועובדים סוציאליים מחוזיים לחוק נוער.

בחינת התכנית לטווח הארוך לפי מגזר העלתה כי בשני המגזרים, היהודי והערבי, שיעור דומה של ילדים שהתכנית עבורם אינה ידועה או לחלופין, שנשקל עבורם אימוץ. עם זאת מציאת סידור חוץ-ביתי אחר דווחה בשיעור גבוה הרבה יותר בקרב היהודים (17%) לעומת הערבים (4%), ואילו התכנון להשיב את הילד לבית הוריו המולידים נמצא גבוה כמעט פי שישה בקרב המגזר הערבי לעומת המגזר היהודי (22% לעומת 4%, בהתאמה). ייתכן כי הדבר נובע בין היתר מסיבות דתיות: האסלאם אינו רואה בעין יפה אימוץ וככלל, החברה הערבית היא חברה מסורתית המדגישה את זכויותיה של המשפחה הביולוגית.

לוח 48: תכניות לטווח הארוך עבור הילד באומנה, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

	סך-הכול	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
N	**401**	257	72	72
פרק הזמן המתוכנן לסידור באומנה:**				
לתקופת זמן מוגבלת[1]	**4**	5	--	--
לתקופת זמן בלתי ידועה	**60**	57	74	61
עד הגיעו לבגרות	**36**	38	26	39
התכנית להמשך הטיפול:**				
חזרה למשפחה המולידה	**9**	12	-	--
סידור חוץ-ביתי אחר	**13**	8	32	27
אימוץ	**7**	8	--	(5)
לא ידוע	**71**	72	66	64

** $p<0.01$

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית מעל 0.40

[1] המנחות התבקשו לציין את פרק הזמן המתוכנן עבור הילד בסידור האומנה: ארבע מנחות ציינו שמדובר על חודש-חודשיים, ושלוש מנחות אמרו שהשהות מוגבלת ל-9-12 חודשים.

7.2 המשפחה האומנת והילד באומנה: דפוסי הקשר ואיכות הטיפול

הטיפול שמעניקות משפחות האומנה וטיב הקשר שנוצר בינן ובין הילד חשובים לרווחתו של הילד ולעתידו, כמו גם לרווחת כל בני המשפחה. היבטים אלה אף עשויים להעיד על טיבם של תהליכי העבודה שנעשים עם המשפחות כבר בשלבים המוקדמים של ההכנה וההתאמה בין הילד למשפחה. בסעיף זה מוצגת תחילה נקודת המבט של מנחות האומנה באשר לדפוסי הקשר בין ההורים האומנים לילד, לתפקודם של ההורים האומנים ולשביעות רצונן מאיכות הטיפול בו; בהמשך מוצגים דיווחי ההורים האומנים בנוגע לדפוסי הקשר שלהם ושל ילדיהם הביולוגיים עם הילד באומנה ועם משפחתו המולידה.

חשוב להדגיש כי דיווחיהם החיוביים מאוד של המרואיינים הן בפרק הזה והן בפרק הבא עשויים לנבוע במידת מה מרצייה חברתית. כפי שצוין, מחקרים מצאו כי מרואיינים בטלפון נוטים להיות מוטים מציפיות החברה בכל הנוגע לשאלות רגישות (Kraus & Augustin, 2002). עם זאת, כלי המחקר ששימש לדיווח המנחות היה שאלון למילוי עצמי המאפשר למרואיינים שליטה רבה יותר ופרטיות, ולכן הם עשויים להיות מושפעים פחות מנורמות אינטראקציה ורצייה חברתית (Christian, Dillman & Smyth, 2006). כך או אחרת, יש לזכור כי הממצאים מבטאים אך ורק את נקודת המבט של ההורים ושל המנחות.

תפקוד ההורים האומנים בעיניהן של מנחות האומנה

מנחות האומנה נשאלו על תפקודם של ההורים האומנים; על דפוסי הקשר עם הילד ועל הטיפול היום-יומי שהם מעניקים לו. תשובותיהן מוצגות בלוחות 49 ו-50. מלוח 49 עולה כי המנחות מדווחות על דפוסי התנהגות וקשר חיוביים מאוד בין ההורים האומנים לילד באומנה: 90% ויותר מן האמהות ו-85% ויותר מן האבות מביעים חיבה והערכה כלפי הילד, מציבים לו גבולות ברורים, רואים את כוחותיו, עושים אתו פעילויות משותפות, מצליחים להרגיעו בעת מצוקה ומשתפים פעולה עם טיפולים ועם התערבויות. יחסים חיוביים אלה באים לידי ביטוי גם מצד הילד: על פי המנחות, יותר מ-90% מן הילדים מגלים חיבה וקרבה כלפי ההורה האומן ומבקשים את עזרתו בעת הצורך. מעניין לציין כי אחוזים אלה נמוכים יותר בקרב ילדים בני 13-18: על 87% מן הילדים בגיל זה דווח על קשר חיובי עם האם (מדד מסכם) לעומת 97% ויותר בקבוצות הגיל האחרות. בדומה, נמצא כי ל-83% מן הילדים בני 13-18 קשר חיובי מאוד עם האב לעומת 90%-100% בקרב קבוצות הגיל האחרות.

לוח 49: תפקודם של ההורים האומנים ודפוסי הקשר שלהם עם הילד (באחוזים)

ענו "כן" או "בהחלט כן"	אם	אב
N	392	318
מביעים חיבה והערכה	96	96
מציבים גבולות ברורים	92	89
יכולים לראות את כוחותיו	94	95
מקיימים פעילויות משותפות	90	85
מצליחים להרגיעו בעת מצוקה	92	90
משתפים פעולה עם טיפולים והתערבויות	91	85
הילד מגלה חיבה וקרבה להוריו	92	95
הילד מבקש עזרה בעת הצורך	95	91
לפחות חמישה מן הנ"ל: מדד מסכם	**93**	**88**

מלוח 50 עולה כי המנחות סבורות כי כל ההורים דואגים לצרכיו הרפואיים של הילד, 99% מהם דואגים לצרכיו הפיזיים ו-98% מהם משגיחים עליו בהתאם לגילו. בנוגע לילדים עם צרכים מיוחדים דווח כי 93% מן ההורים נותנים מענה לצרכיו המיוחדים של הילד.

לוח 50: השגחה וטיפול יום-יומי בילד (באחוזים)

ענו "כן" או "בהחלט כן"	סך-הכול
N	398
דואגים לצרכיו הרפואיים	100
דואגים לצרכיו הפיזיים	99
משגיחים עליו בהתאם לגילו	98
לילדים מוגבלים: נותנים מענה לצרכיו המיוחדים (N=177)	93

לאור ממצאים אלה, שביעות הרצון הגבוהה של מנחות האומנה מאיכות הטיפול בילד אינה מפתיעה: 88% מהן ציינו כי הן שבעות רצון מן הטיפול בו "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד".

דיווחי ההורים האומנים על השתלבות הילד במשפחה ועל הטיפול בו

להשתלבות מוצלחת של הילד במשפחה חשיבות רבה לתרומתה של האומנה להתפתחותו הגופנית, הרגשית והחינוכית. דיווחי ההורים האומנים באשר להשתלבות הילד באומנה מוצגים בלוח 51. מן הלוח עולה כי כמעט כל הילדים השתלבו במשפחה האומנת (98%) וחוו תחושת שייכות למשפחה (95%). כמה גורמים עשויים להשפיע על הצלחת השילוב של הילד במשפחה, ובהם היחסים הנרקמים עם הילדים הביולוגיים וטיב הטיפול של ההורים האומנים בילד. היבטים אלה ייסקרו להלן.

דפוסי הקשר של הילד באומנה עם האחים הקולטים: דיווחי ההורים האומנים באשר ליחסים בין הילד באומנה לילדיהם הביולוגיים מוצגים אף הם בלוח 51. הלוח מצביע על מערכת יחסים חיובית מאוד: על יותר מ-90% מן הילדים דווח כי בינם ובין אחיהם הקולטים יש גילויי חיבה ואהבה, הם מבלים ביחד ואחיהם הקולטים מסייעים להם. ההורים דיווחו כי שיעור נמוך מקרב הילדים באומנה (כ-8%) חווים או מפגינים תחרות וקנאה ביחסיהם עם אחיהם הקולטים או שיחסיהם עמם מתאפיינים בעימותים פיזיים ומילוליים (4%). במחקר של מוסק ותומר (2010) נמצא כי הילדים הביולוגיים במשפחות האומנה תיארו את מערכת היחסים עם האחים באומנה כמורכבת וטעונה יותר מכפי שדיווחו עליה ההורים האומנים במחקר הנוכחי. ייתכן כי ההבדלים בממצאים נובעים משיטת המחקר השונה – כמותית לעומת איכותנית – וממקורות המידע השונים: במחקר הנוכחי המשיבים היו ההורים, והם נשאלו על כך במסגרת ראיון מובנה ואילו במחקר של מוסק ותומר היו אלה האחים הקולטים שעמם נערכו הראיונות ואלה נערכו במסגרת ראיונות עומק פתוחים.

בחינה לפי הגיל שבו נכנס הילד למשפחת האומנה[28] מעידה על שיעור נמוך יותר של השתלבות במשפחה האומנת בקרב ילדים שהושמו באומנה בגיל מבוגר יותר: מידת ההשתלבות (השתלבו ב"מידה רבה" או "במידה רבה מאוד") של ילדים שהגיעו למשפחה בגיל 13 ויותר הייתה נמוכה ממידת השתלבותם של אלה שהגיעו בגיל צעיר יותר (79% לעומת כ-98%, בהתאמה).

לוח 51: מידת השתלבותו של הילד במשפחה האומנת ודפוסי הקשר בינו ובין הילדים הביולוגיים (באחוזים)

ענו "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד"	סך-הכול
N	221
הילד השתלב במשפחה	98
לילד תחושת שייכות למשפחה	95
יש גילויי חיבה ואהבה מצד הילדים הביולוגיים	94
הילדים הביולוגיים עוזרים לילד באומנה	93
הילד באומנה והילדים הביולוגיים מבלים יחד	92
יש גילויי חיבה ואהבה מצד הילד באומנה	92
הילד באומנה עוזר לילדים הביולוגיים	72
יש תחרות וקנאה מצד הילדים הביולוגיים	(8)
יש תחרות וקנאה מצד הילד באומנה	(7)
יש עימותים פיזיים ומילוליים ביניהם	(4)

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

[28] חסר מידע בנוגע לגיל הכניסה למשפחת האומנה עבור כ-20% מן הילדים בשניים מן הארגונים המפעילים.

תחומי קושי בהתמודדות עם הילד באומנה: ההורים האומנים נשאלו על הקשיים בטיפול בילד שעמם מתמודדת המשפחה. תשובותיהם מוצגות בלוח 52. מן הלוח עולה כי לצד הדיווח על השתלבות מוצלחת של הילדים במשפחות, יותר ממחצית מן ההורים (61%) דיווחו כי הם חווים קשיים בטיפול בילד בשני תחומים לפחות. יצוין כי אחוז זה נמצא נמוך יותר בקרב הורים שהם קרובי משפחה של הילד: 46% מהם דיווחו על קושי בשני תחומים לפחות (מדד מסכם) לעומת 68% מקרב הורים אומנים שאינם קרובי משפחה של הילד שדיווחו על כך.

מן הלוח עולה עוד כי כ-40% מן ההורים האומנים דיווחו על קושי להתמודד עם צורכי הילד בתחום הרגשי-התנהגותי ובתחום הלימודי וכ-40% דיווחו על קושי להתמודד עם חוסר הוודאות בנוגע להמשך הקשר עמו. שיעור זה עולה בקנה אחד עם הממצא על האחוז הגבוה של ילדים שבנוגע להם מנחות האומנה אינן יודעות מהו פרק הזמן המתוכנן להם באומנה ומהי התכנית להמשך הטיפול בהם (ראו לוח 48 בפרק 7.1). מדיווח ההורים מתבהרת ההשלכה שיש לכך על התחושות שלהם ביחס לילד ולאומנה. כצפוי, אחוז נמוך יותר של הורים באומנת קרובים דיווחו על קושי להתמודדות עם חוסר הוודאות בנוגע להמשך הקשר עם הילד: 24% לעומת 47% באומנה שאינה אומנת קרובים. עוד עולה מן הלוח כי 32% מן ההורים מתקשים במיצוי הזכויות של המשפחה האומנת.

לוח 52: תחומי קושי של המשפחה האומנת בטיפול בילד, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

	סך-הכול	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
N	**237**	144	43	50
התמודדות עם צורכי הילד בתחום הרגשי-התנהגותי	**41**	40	45	48
התמודדות עם חוסר הוודאות בנוגע להמשך הקשר עם הילד*	**41**	46	(24)	35
התמודדות עם צורכי הילד בתחום הלימודי	**39**	37	39	51
קושי במיצוי הזכויות של משפחה אומנת	**32**	31	37	32
קושי עם המאמץ הפיזי הכרוך בטיפול בילד עם מוגבלות[1]	**31**	21	37	30
קושי נפשי על שהילד אינו מתפתח ומתנהג בהתאם לגילו[1]**	**29**	--	44	43
התמודדות עם צורכי הילד בתחום החברתי*	**28**	24	(37)	51
קושי למצוא זמן לנוח/לבלות בשל צורך בהשגחה מתמדת בילד עם מוגבלות[1]	**20**	15	(28)	(14)
קושי בקשר עם המשפחה המולידה[2]	**19**	19	--	28
קושי בפנייה לשירותים הנחוצים לילד בקהילה*	**14**	(11)	(24)	27
קושי עם העובדה שפחות פנויים לילדים ביולוגיים[3]	**13**	--	(21)	(21)
קושי ביחסים עם הילד	**12**	13	--	(14)
קושי להיות עם הילד בחברה (נמנעים מלבלות עם משפחות אחרות)**	**9**	6	(29)	--
מספר הקשיים: מדד מסכם				
0-1**	**39**	42	36	(16)
2-3	**34**	36	(19)	41
4 ויותר	**27**	22	45	43

* $p<0.05$ ** $p<0.01$

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40 -- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

[1] נשאל רק על הילדים עם צרכים מיוחדים.

[2] נשאל רק על ילדים שיש להם משפחה ביולוגית ומתקיים עמה קשר.

[3] נשאל רק משפחות שיש להם ילדים ביולוגיים.

הבדלים לפי היחידה המפנה: בין רבע למחצית מהוריהם האומנים של ילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית ומאגף השיקום דיווחו על קשיים לעומת אחוזים בודדים עד רבע מן ההורים לילדים שהופנו משירות ילד ונוער. בין היתר צוינו קשיים הנוגעים למגבלות הילד ("אינו מתפתח כפי גילו", "להימצא אתו בחברה"), קושי להיעזר בשירותים וקושי להתמודד עם צרכיו החברתיים של הילד. לעומת זאת, קושי בהתמודדות עם חוסר הוודאות בנוגע להמשך הקשר עם הילד דווח בשיעור גבוה יותר בקרב הורים לילדים שהופנו משירות ילד ונוער (46%) בהשוואה להורים לילדים שהופנו מאגף השיקום (35%) ומהאגף למוגבלות שכלית (24%).

תחושות המלוות את הטיפול בילד: ההורים האומנים נשאלו על התחושות המלוות אותם בנוגע לטיפול בילד. תשובותיהם מוצגות בלוח 53. הלוח מצביע על כך שרוב ההורים האומנים חשים תחושות חיוביות בנוגע לטיפול בילד באומנה: 90% מהם חווים סיפוק בתפקידם "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד" ו-79% חשים הגשמה עצמית. עם זאת חלק מן ההורים ביטאו תחושות שליליות המלוות את הטיפול בילד: 46% מן ההורים חשים עומס בתפקידם במידה כלשהי, 41% חווים מתח, 35% נתקלים בקושי לפתור בעיות ו-14% מן ההורים חווים בדידות.

50% מן ההורים האומנים דיווחו על חשש מפרדה מן הילד; בדומה לדיווח על קושי באשר לחוסר הוודאות, שיעור גבוה יותר של הורים לילדים שהופנו משירות ילד ונוער ביטאו חשש מפרדה מהילד (55%) לעומת הורים לילדים שהופנו מאגף למוגבלות שכלית ומאגף השיקום (31% ו-40%, בהתאמה). גם תחושת בדידות דווחה בשיעור גבוה יותר בקרב הורים לילדים שהופנו משירות ילד ונוער לעומת הורים לילדים שהופנו מן היחידות המטפלות בילדים עם מוגבלות (16% לעומת אחוזים בודדים, בהתאמה). נמצאה שונות בדיווח על התחושות בקרב הורים לילדים שהופנו לאומנה מהארגונים השונים: הגשמה עצמית דווחה בשיעור של 61% עד 99%; תחושת בדידות דווחה בשיעור שבין אחוזים בודדים ל-56%; תחושת מתח דווחה בשיעור של 29% עד84%.

לוח 53: תחושות המלוות את הטיפול בילד באומנה, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

	סך-הכול	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
N	**248**	149	48	51
תחושות חיוביות: דווח "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד"				
סיפוק	**90**	90	93	94
הגשמה עצמית*	**79**	77	91	79
תחושות שליליות: דווח במידה כלשהי				
בדידות**	**14**	16	--	--
עומס	**46**	43	52	57
מתח	**41**	43	33	40
קושי לפתור בעיות	**35**	35	39	36
חשש מפרדה מן הילד**	**50**	55	31	40

* $p<0.05$
** $p<0.01$

ההורים האומנים נשאלו בשאלה פתוחה ממה הם מרוצים בתפקידם כהורים אומנים. ההורים ציינו כי הם חווים שמחה וסיפוק מן היכולת שלהם להעניק לאחר ולהביא תועלת, כי הם מרוצים מן

ההתפתחות ומן ההתקדמות של הילד באומנה ומכך שטוב לו, וכי הם שבעי רצון מכך שילדיהם הביולוגיים מתחנכים לתרום ולעזור לזולת. החום והאהבה שהם מקבלים חזרה מן הילדים האומנים, התחושה כי הם מצילים חיים בהעניקם בית לילדים שננטשו או שהוריהם לא יכלו לגדלם והיכולת להרחיב את המשפחה או להקים משפחה (בקרב משפחות שאין להן ילדים ביולוגיים) צוינו אף הם כהיבטים המסבים להורים האומנים קורת רוח. הורים אומנים שהם קרובי משפחה של הילד הביעו שביעות רצון מן העובדה שהילד נשאר בחיק המשפחה.

גורמי סיוע: בתע"ס 8.2 מצוין כי אחד מתפקידי המשפחה האומנת הוא: "שותפות והתייעצות עם גורמים מקצועיים ונכונות לשיתוף פעולה." ההורים האומנים נשאלו על כך ותשובותיהם מוצגות בלוח 54. מן הלוח עולה כי ההורים האומנים אכן מרבים להסתייע באנשי מקצוע שונים: 67% מן ההורים הסתייעו בשני גורמים לפחות. הורים אף פונים לגורמים בלתי פורמליים ובהם בני משפחה וחברים (61% מהם פנו לשני גורמים לפחות), כדי להתמודד עם האתגרים ועם הקשיים באומנה. כך, למשל, 70% מן ההורים האומנים דיווחו כי הם מסתייעים במידה רבה במנחת האומנה, 50% מהם ציינו כי הם מסתייעים בגורם מקצועי ממערכות החינוך וכ-40% מן ההורים דיווחו כי הם מסתייעים בגורם רפואי או באיש טיפול פרטי. מבין הגורמים הבלתי-פורמליים, 91% מסתייעים במשפחה הקרובה (בן זוג/ילדים) ו-46% מהם מסתייעים במשפחה המורחבת. יצוין כי נמצאה שונות בין הארגונים המפעילים: בין 39% ל-80% דיווחו שהם מסתייעים באנשי מקצוע, ובין 57% ל-91% דיווחו שהם מסתייעים בגורמים בלתי פורמליים.

לוח 54: גורמים שבהם ההורים האומנים מרבים להסתייע כדי להתמודד עם קשיים באומנה, לפי הארגון המפעיל (באחוזים)

ענו "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד"	**סך-הכול**	ארגון א'	ארגון ב'	ארגון ג'	ארגון ד'
N	**248**	105	59	62	22
סיוע מגורם פורמלי:					
מנחת אומנה**	**70**	83	61	71	68
גורם מקצועי ממערכות החינוך**	**50**	67	38	46	35
רופא או אחות*	**44**	56	31	47	35
גורם טיפולי פרטי*	**42**	55	35	39	19
גורם מקצועי משירותי הרווחה**	**32**	46	(21)	31	19
גורם פורמלי: לפחות שני גורמים מן הנ"ל: מדד מסכם*	**67**	80	58	66	39
סיוע מגורם בלתי-פורמלי:					
משפחה קרובה (בן זוג/ילדים)	**91**	93	87	92	93
משפחה מורחבת	**46**	44	49	42	75
חברים או שכנים*	**20**	18	(16)	(21)	59
הורים מולידים*	**19**	28	(11)	(18)	(9)
איש דת**	**15**	(8)	(14)	(17)	75
גורם בלתי-פורמלי: לפחות שני גורמים מן הנ"ל: מדד מסכם	**61**	60	57	63	91
מדד מסכם: לפחות שניים מתוך עשרה	**92**	96	90	91	98

* $p<0.05$ ** $p<0.01$

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

מן הלוח עולה עוד כי אחוז המשפחות לילדים שהופנו מאגף השיקום או מהאגף למוגבלות שכלית המסתייעות בגורמי מקצוע פורמליים גבוה מאחוז המשפחות לילדים משירות ילד ונוער (כ-80% לעומת כ-60%, בהתאמה).

8. הקשר עם המשפחה המולידה

בפרק זה נסקרים תחילה דפוסי הקשר וטיב היחסים בין הילד באומנה למשפחתו המולידה וכן דפוסי הקשר בין המשפחה האומנת למשפחה המולידה. בהמשך הפרק נסקרות התפיסות של אנשי המקצוע השונים בתחום האומנה בנוגע לפיצול האחריות בין ליווי המשפחות האומנות והעבודה עם המשפחות המולידות, בעקבות ההפרטה החלקית של שירותי האומנה.

8.1 דפוסי הקשר בין הילד באומנה למשפחתו המולידה

לפי תע"ס 8.2, עו"ס המחלקה לשירותים חברתיים ומנחת האומנה אמורים לעבוד בשיתוף פעולה כדי לאפשר קשר בין הילד באומנה ובין בני משפחתו המולידה. על המשפחה האומנת מוטלת האחריות "לעודד קשר של המושם עם משפחתו בשיתוף המטפל במחלקה לשירותים חברתיים ומנחת האומנה." עם זאת יש מצבים שבהם לא יתקיים קשר בין הילד ומשפחת האומנה ובין המשפחה המולידה או שהוא יוגבל. לדוגמה, קשר בין הילד להוריו המולידים יתקיים בשיעור נמוך יותר או יותנה במפגש במרכז קשר במקרים של אומנה חסויה, הנקבעת על ידי בית המשפט כאשר יש חשש לחשיפת משפחת האומנה או חשש לילד, למשל כאשר ההשמה נעשית על פי צו בית משפט וללא הסכמת ההורים המולידים.

מן הממצאים עולה כי מרבית הילדים (91%) שוהים באומנה רגילה. בדיקה של הילדים באומנה חסויה לפי הארגון המפעיל העלתה שונות של 7% עד 15%. נמצא שיעור גבוה יותר של אומנה חסויה בקרב ילדים מן המגזר היהודי (12%) לעומת המגזר הערבי (1%), ובקרב ילדים בגיל הרך (0-5) (22%)[29] בהשוואה לילדים בני 6-12 (12%) ולבני נוער בני 13-18 (3% בלבד). בהתאם, אומנה חסויה נמצאה באחוז הגבוה פי שלושה בקרב ילדים שהושמו במשפחת האומנה בגיל הרך לעומת ילדים שהושמו בגיל 6-12 (15% לעומת 5%, בהתאמה). השיעור הגבוה יחסית של אומנה חסויה בקרב ילדים בגיל הרך יכול להצביע על הוצאה מן הבית עקב סכנה לילד.

ההורים האומנים נשאלו על דפוסי הקשר של הילד עם הוריו המולידים. תשובותיהם מוצגות בלוח 55. מן הלוח עולה כי 82% מן הילדים באומנה רגילה[30] נפגשים עם הוריהם המולידים. מהם, 46% נפגשים עמם בבית ההורים המולידים, 34% נפגשים עמם בבית ההורים האומנים, 11% נפגשים עמם במרכז

---

[29] בסקר אומנה שבחן ילדים מלידה ועד גיל שלוש (2010) ונערך במסגרת "מיזם התוצאות" של משרד הרווחה, נמצא כי 53% מן הילדים שוהים באומנה חסויה. האחוז הגבוה הפתיע את הגורמים המקצועיים המעורבים. ההסבר שהם העניקו היה כי נתון זה מצביע על כך שלא מתוכנן להחזיר את הילד לבית הוריו המולידים. הם הוסיפו וציינו כי הסדר זה נוח לשני הצדדים: מצד אחד הילדים מסודרים ומן הצד האחר ההורים אינם צריכים לשמור על קשר.

[30] בדוח מוצגים הנתונים על דפוסי הקשר עם ההורים המולידים בקרב ילדים באומנה רגילה בלבד. זאת מאחר שקשר בין הורים מולידים לילד באומנה דווח בשיעורים גבוהים יותר בקרב ילדים באומנה רגילה (82% לעומת 57% בקרב אומנה חסויה). גם מאפייני הקשר נמצאו שונים: מפגש במרכז קשר נמצא באחוז גבוה הרבה יותר בקרב ילדים שנמצאים באומנה חסויה לעומת אומנה רגילה (87% לעומת 11%, בהתאמה).

קשר ו-9% נפגשים עם הוריהם המולידים במקום ציבורי. 47% מן הילדים בגיל הרך (0-5) נפגשים עם הוריהם המולידים במרכז קשר לעומת אחוזים בודדים בקרב הבוגרים יותר. לעומת זאת, אחוז נמוך מן הילדים בגיל הרך נפגשים עם הוריהם המולידים בבית המשפחה המולידה (17%) לעומת ילדים בגילים הבוגרים יותר (44%-52%). שיעור גבוה יותר של ילדים שהופנו לאומנה מן האגף למוגבלות שכלית נפגשים עם הוריהם המולידים בבית ההורים האומנים (58% לעומת 31% מן הילדים שהופנו משירות ילד ונוער ו-24% מן הילדים שהופנו מאגף השיקום). המפקח הארצי על האומנה באגף למוגבלות שכלית סבור כי התנהלות זו נובעת מן התפיסה של שירותי האומנה באגף זה, ולפיה המשפחה האומנת משמשת משפחה אומנת גם של המשפחה המולידה.

הוריהם האומנים של 59% מן הילדים סבורים כי המפגשים עם ההורים המולידים "תורמים" או "תורמים מאוד" לילד. אחוז זה נמוך יותר בקרב הורים לילדים בגיל הרך לעומת הורים לילדים בוגרים יותר (24% לעומת 40%-70% הורים לילדים בני שש ויותר). קבוצת הגיל הנתרמת ביותר מן המפגשים עם ההורים המולידים, על פי דיווחי ההורים האומנים, היא ילדים בני 6-12.

לוח 55: דפוסי הקשר של הילד עם הוריו המולידים (באחוזים)[1]

	סך-הכול
N	234
נפגש עם הוריו המולידים	82
מתוכם, מקום מפגש שכיח:	
בבית ההורים המולידים	46
בבית ההורים האומנים	34
במרכז קשר	11
במקום ציבורי	(9)
תרומת המפגשים לילד:	
המפגשים "תורמים" או "תורמים מאוד" לילד	59

[1] בניתוח הנתונים לא נכללו ילדים שהתייתמו משני הוריהם המולידים.

מנחות האומנה נשאלו על תדירות הקשר בין הילד להוריו המולידים ותשובותיהן מוצגות בלוח 56. מן הלוח עולה כי ל-82% מן הילדים באומנה רגילה שהוריהם המולידים חיים יש קשר עם אחד מהם לפחות (ל-78% קשר עם האם ול-59% קשר עם האב). שיעור זה גבוה יותר בקרב ילדים שהופנו משירות ילד ונוער (87%) לעומת ילדים שהופנו מן האגף למוגבלות שכלית (63%) ומאגף השיקום (75%). הסבר מסוים לכך ניתן למצוא בנתון על השיעור הגבוה יותר של השארה בבית חולים בקרב ילדים שהופנו לאומנה מהאגף למוגבלות שכלית ומאגף השיקום בהשוואה לשיעור הילדים שהופנו משירות ילד ונוער (ראו לוח 9). ואכן, בדיקה העלתה כי אחוז גבוה יותר מן הילדים שלא הושארו לאחר הלידה בבית החולים נמצאים בקשר עם אחד מהוריהם המולידים או עם שניהם לעומת ילדים שהושארו בבית החולים (84% לעומת 65%, בהתאמה).

מן הלוח עולה עוד כי 51% מן הילדים נמצאים בקשר עם הוריהם המולידים בתדירות של אחת לשבוע-שבועיים וכרבע מן הילדים נמצאים בקשר עם הוריהם המולידים בתדירות של אחת לשלושה-ארבעה שבועות (26% מן הילדים) או אחת לחצי שנה ויותר (23% מן הילדים). בקרב ילדים שהופנו

מהאגף למוגבלות שכלית ומאגף השיקום תדירות הקשר עם ההורים המולידים נמוכה יותר: מרביתם (62%-83%) נמצאים בקשר עם הוריהם בתדירות של פעם בשלושה שבועות לכל היותר.

לוח 56: תדירות הקשר בין הילד להוריו המולידים, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

	סך-הכול	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
N	**364**	236	65	63
יש קשר עם אחד ההורים לפחות**	**82**	87	63	75
מתוכם, תדירות הקשר:**				
פעם בשבוע-שבועיים	**51**	57	(17)	38
פעם בשלושה-ארבעה שבועות	**26**	22	46	38
פעם בחצי שנה או פחות	**23**	21	37	(24)

** $p<0.01$

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

דפוסי הקשר עם ההורים המולידים, לפי מאפיינים שונים של הילדים:

הבדלים לפי הארגון המפעיל: נמצאה שונות בין הארגונים המפעילים מבחינת הדיווח על קשר בתדירות גבוהה עם ההורים המולידים (פעם בשבוע-שבועיים): בין 39% ל-69%.

הבדלים לפי מגדר: אחוז גבוה יותר של בנות לעומת בנים מקיימות קשר עם אחד מן ההורים המולידים או עם שניהם (88% לעומת 76%, בהתאמה).

הבדלים לפי גיל הילד: אחוז גבוה יותר של ילדים בגיל הרך (0-5) לעומת ילדים בוגרים יותר נמצאים בקשר עם הוריהם המולידים (95% לעומת כ-80%, בהתאמה). עם זאת יצוין כי נמצאו אחוזים גבוהים יותר של ילדים בגיל הרך באומנה חסויה.

הבדלים לפי מגזר: אחוז גבוה יותר של ילדים ערבים לעומת ילדים יהודים מקיימים קשר עם הוריהם המולידים (94% לעומת 78%, בהתאמה).

הבדלים לפי אומנת קרובים: לאחוז גבוה יותר של ילדים באומנת קרובים לעומת ילדים שאינם באומנת קרובים יש קשר עם הוריהם המולידים בתדירות גבוהה (פעם בשבוע-שבועיים) (62% לעומת 45%, בהתאמה).

8.2 טיב היחסים בין הילד באומנה ובין הוריו המולידים

שירותי האומנה מבקשים לשמור על מקומם של ההורים המולידים כדמויות משמעותיות בחיי ילדם, ועל כן הם מנחים את ההורים האומנים לשאוף ולפעול לקיום מערכת יחסים בין הילד להוריו המולידים, כדי להקל עליו בתהליך גיבוש זהותו ולאפשר לו, אם ניתן, לשוב בעתיד למשפחתו המולידה. מנחות האומנה התבקשו לאפיין את טיב היחסים בין ההורים המולידים (אב ואם בנפרד) לילד באומנה ולציין האם הם חמים, אכפתיים, דו-משמעיים, לא יציבים, אדישים או עוינים. התפלגות תשובותיהן לשאלה זו מוצגות בלוח 57. שישה המדדים האלה אוחדו לשלושה מדדים: יחס חיובי (חם, אכפתי), יחס אמביוולנטי (דו-משמעי, לא יציב) ויחס שלילי (אדיש, עוין). מן הלוח עולה כי בכל המדדים (למעט יחס לא יציב) כמעט ואין הבדלים בין היחס של האב לילדו ובין יחסה של האם אליו: בנוגע ל-62% מן הילדים העריכו מנחות האומנה כי היחס של האם או האב לילד הוא חיובי, ועל

כ-30% מן הילדים דיווחו המנחות כי היחס שלו הם זוכים מהוריהם המולידים הוא שלילי (אדיש או עוין). ל-58% מן הילדים יש יחסים אמביוולנטיים עם האם (אי-יציבות או דו-משמעיות) בעוד שיחסים אמביוולנטיים עם האב מאפיינים 43% מן הילדים.

לוח 57: טיב היחסים כיום בין הילד באומנה להוריו המולידים (באחוזים)

	אם	אב
N	225	183
יחס חיובי	**62**	**62**
חם ואוהב	36	38
אכפתי	54	52
יחס אמביוולנטי	**58**	**43**
דו-משמעי	23	24
לא יציב	49	34
יחס שלילי	**29**	**32**
אדיש	26	27
עוין	6	9

8.3 דפוסי הקשר בין ההורים האומנים למשפחה המולידה

מדיווח ההורים האומנים עולה כי 83% מן ההורים האומנים באומנה רגילה מקיימים קשר עם ההורים המולידים של הילדים. 62% מן ההורים האומנים מקיימים עמם קשר שוטף, 29% מהם נמצאים עמם בקשר מדי פעם ו-9% עושים כן רק לעתים רחוקות מאוד. 79% מן ההורים דיווחו כי הקשר שלהם עם ההורים המולידים מתאפיין בקבלה ובשיתוף, 12% מהם דיווחו כי הקשר מתאפיין באדישות ו-13% ציינו כי הקשר מתאפיין בעוינות ובביקורת.

לוח 58: דפוסי הקשר של ההורים האומנים עם הוריו המולידים של הילד (באחוזים)

	סך-הכול
N	197
יש קשר עם הורים מולידים	83
תדירות הקשר:	
שוטף	62
מדי פעם	29
לעתים רחוקות מאוד (פעם בשנה או פחות)	(9)
דפוסי הקשר (ענו "במידה בינונית" או "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד"):	
קבלה ושיתוף	79
אדישות	12
עוינות וביקורת	13

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

8.4 פיצול האחריות בין ליווי המשפחות האומנות והעבודה עם המשפחות המולידות בעקבות ההפרטה החלקית של שירותי האומנה

טרם העברת שירותי האומנה להפעלה בידי הארגונים הייתה האחריות למשפחות המולידות, לילדים ולמשפחות האומנה נתונה בידי עו"סיות במחלקות לשירותים חברתיים. לאחר ההפרטה החלקית הועבר ליווי משפחות האומנה לידיהם של הארגונים המפעילים, בעוד שהאחריות לטיפול בקשר בין הילד למשפחתו המולידה, לליווי ולשיקום של הוריו המולידים ולליווי הקשר בין הילד להוריו המולידים, כמו גם האחריות למציאת סידור לטווח ארוך – נותרו בידי עו"סיות מן המחלקות לשירותים חברתיים. בניסיון להתמודד עם חלוקת האחריות, נקבעו נהלים המחייבים בניית תכנית טיפול שאותה מאשרות עו"ס המשפחה המולידה ומנחת האומנה. תכנית הטיפול היא באחריות כל אנשי המקצוע החתומים עליה. בראיונות שנערכו עמם ציינו אנשי מקצוע יתרונות וחסרונות של חלוקת האחריות לליווי בין עו"ס המחלקות לשירותים חברתיים ובין מנחת האומנה. אלה יוצגו להלן. יצוין כי ממצאי המחקר מלמדים על עמימות רבה באשר לחלוקת האחריות בין בעלי התפקידים השונים.

יתרונות: אחד היתרונות שצוינו הוא המכוונות לצרכיו של הילד והפרדה בין צרכיו לצורכי המשפחה. כך לדברי יו"ר ועדת תכנון, טיפול והערכה במחלקה לשירותים חברתיים: *"ההפרדה היא תשובה מקצועית לצורך בניית המרחב האוטונומי של הילד."* חיזוק לכך נמצא גם בדבריה של מנחת אומנה: *"הרבה פעמים זה מקל עליי שהקשר של המשפחות המולידות הוא עם עובדת המחלקה ולא אתי, כי המכוונות שלי היא לטיפול בצורכי הילד ולא בצורכי המשפחה המולידה. אני לא ממש פנויה להכיל אותה."* מרואיינים ציינו כי השארת האחריות למשפחה המולידה בידי עו"ס המחלקה לשירותים חברתיים מאפשרת פניות גדולה יותר של מנחת האומנה לטיפול בילד ובמשפחה האומנת ובה בעת שומרת על המעורבות של המחלקה בנעשה באומנה.

חסרונות: חלוקת האחריות בין אנשי המקצוע עלולה לעורר קונפליקטים בין גורמי הטיפול והיא אף מצריכה שיתופי פעולה שיכולים להתגלות כמורכבים. אנשי המקצוע ציינו בין היתר את הצורך בתיאום עם גורם נוסף כשלב היוצר סרבול בעבודתם. כך לדברי מנחת אומנה: *"אני חושבת שאנחנו צריכים ללוות גם את ההורים המולידים, כי כך עבודתנו תהיה אינטגרטיבית יותר בעיניי, וכך לא נהיה תלויים בעוד צלע שיש לה עמדות ופירושים משלה."*

החוזה בין משרד הרווחה לארגונים המפעילים את האומנה מורה למנחת האומנה ולעו"ס המשפחה המולידה להיות בקשר שוטף ביניהן: "קיום קשר עם עו"ס המשפחה הביולוגית לפחות אחת לשלושה חודשים." כמו כן כדי לקדם במשותף את הילד ואת הוריו המולידים, לעזור בשימור הקשר ביניהם, לתרום מידע ולהשתתף בבניית תכניות הטיפול – לטווח הקצר והארוך, עליהן לעדכן זו את זו בכל הנוגע לטיפול הניתן לילד ולהוריו המולידים ולהתקדמות תהליך הטיפול. אף על פי כן, הראיונות עם אנשי המקצוע מצביעים על קשיים ביישום המדיניות ומעידים כי הוצאתה לפועל תלויה במקום או באנשי המקצוע ואין מקרה אחד מעיד על האחר. יו"ר ועדת תכנון, טיפול והערכה במחלקה לשירותים חברתיים מתארת: *"יש צוותים שיותר מקפידים על קיום הקשר, ויש שפחות מקפידים על כך. אצלנו במחלקה היו כמה מקרים של חוסר קשר או מורכבות בשיתוף הפעולה, ולעומת זאת היו מקרים של שותפות טובה."* דברים דומים עולים בדבריהן של כמה ממנחות האומנה והעו"סיות הטוענות כי

לעתים שיתוף הפעולה פורה וישיר ולעתים מתגלעים בו קשיים ונוצרת תחושה של חוסר שקיפות וצורך "לחלוב אינפורמציה."

מנחות האומנה העובדות עם ילדים שהופנו מאגף השיקום ומן האגף למוגבלות שכלית אמרו כי כמעט ואין שיתוף פעולה עם עו"ס המחלקות לשירותים חברתיים, מכיוון שילדים לא מעטים מהם ננטשו בבית החולים או שהם חסרי עורף משפחתי. הן ציינו כי גם אם יש קשר עם ההורים המולידים, אין בכוונתם לקחת אליהם את הילדים בעתיד.

9. נושאי רוחב נבחרים

בפרק זה מובא מבט כולל על שירותי האומנה, בהתייחס לשלושה נושאי רוחב העולים מממצאי המחקר:

- המאפיינים והצרכים הייחודיים של הילדים באומנה שהופנו מאגף השיקום ומהאגף למוגבלות שכלית (להלן "ילדים עם מוגבלויות")
- ההפרטה החלקית של שירותי האומנה
- עבודת הארגונים המפעילים את האומנה

9.1 המאפיינים והצרכים הייחודיים של ילדים עם מוגבלויות

בחלק זה נסקרים המאפיינים והצרכים של ילדים שהופנו לאומנה מאגף השיקום ומהאגף למוגבלות שכלית. בתחילה מתוארים מאפייניהם וצורכיהם הייחודיים בהשוואה לילדים שהופנו משירות ילד ונוער, בהמשך מתוארים מאפייניהם הייחודיים של ילדים שהופנו לאומנה מאגף השיקום ולבסוף מתוארים מאפייניהם הייחודיים של ילדים שהופנו לאומנה מן האגף למוגבלות שכלית.

א. המאפיינים והצרכים של ילדים עם מוגבלויות בהשוואה למאפיינים והצרכים של ילדים שהופנו לאומנה משירות ילד ונוער

הסיבות לשילוב באומנה: מנחות האומנה נשאלו על הסיבות לשילוב הילדים באומנה. מתשובותיהן עולה כי בדומה לילדים שהופנו משירות ילד ונוער, מרבית הילדים עם מוגבלויות הושמו באומנה עקב סיבות הקשורות במשפחה: בנוגע ל-81% מן הילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית ול-95% מן הילדים שהופנו מאגף השיקום צוינה לפחות סיבה משפחתית אחת, כגון הורות לקויה, הזנחה או מוגבלות נפשית של אחד ההורים. בניגוד לילדים שהופנו משירות ילד ונוער (12%), שיעור גבוה יותר של ילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית (80%) ומאגף השיקום (54%) הושמו באומנה גם מסיבות הקשורות בילד.

מצב הילד: אף שליותר ממחצית מן הילדים מוגבלות כזו או אחרת, המוגבלויות של הילדים שהפנו מן האגף למוגבלות שכלית התפתחותית ומאגף השיקום הן חמורות יותר ובהיקף רחב יותר מאלה של ילדים שהופנו משירות ילד ונוער:

- כמעט כל הילדים עם מוגבלויות סבלו מקושי אחד לפחות בתחום הרגשי, התפתחותי או הלימודי בעת הכניסה לאומנה לעומת 77% מן הילדים שהופנו משירות ילד ונוער.

- לשיעור גבוה יותר של ילדים עם מוגבלויות היו בעיות התפתחותיות, בעיות רפואיות והפרעות אכילה בעת הכניסה לאומנה, כמפורט להלן:
  - 86% מן הילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית ו-71% מן הילדים שהופנו מאגף השיקום סבלו מבעיות התפתחותיות לעומת 28% מן הילדים שהופנו משירות ילד ונוער.
  - 69% מן הילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית ו-74% מן הילדים שהופנו מאגף השיקום סבלו מבעיות רפואיות לעומת 18% מן הילדים שהופנו משירות ילד ונוער.
  - 28% מן הילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית ו-30% מן הילדים שהופנו מאגף השיקום סבלו מהפרעות אכילה לעומת 14% מן הילדים שהופנו משירות ילד ונוער.
- לשיעור גבוה יותר של ילדים עם מוגבלויות המגבלה מפריעה או מפריעה מאוד לתפקודם ביום-יום (80%-86% לעומת 63% מן הילדים שהופנו משירות ילד ונוער). אף של-53% מן הילדים שהופנו משירות לילד ונוער יש מגבלה כלשהי, היא לרוב קלה, כמו הפרעת קשב וריכוז ולקות למידה, ולפיכך פוגעת פחות בתפקוד היום-יומי.
- לשיעור גבוה יותר של ילדים בגיל הרך (0-5) שהופנו מאגף השיקום[31] היו קשיים מבחינה התפתחותית בעת ביצוע המחקר: 42% מהם תפקדו ברמה נמוכה לגילם בתחום אחד לפחות: מוטוריקה גסה, מוטוריקה עדינה ושימוש בשפה, לעומת 18% מן הילדים שהופנו משירות ילד ונוער.
- לשיעור גבוה יותר של ילדים בגיל בית ספר (6-18) שהופנו מאגף השיקום היו קשיים מבחינה לימודית בעת ביצוע המחקר: 60% מהם תפקדו ברמה נמוכה לגילם בלפחות שלושה מבין שישה תחומים, כגון כושר הבעה בעל-פה, יכולת קריאה וידע בחשבון, לעומת 27% מן הילדים שהופנו משירות ילד ונוער.

הגיל הממוצע ומשך השהות באומנה: אומנה לילדים עם מוגבלויות מוגדרת כסידור חוץ-ביתי ארוך טווח, בעוד שאומנה לילדים המופנים משירות ילד ונוער מוגדרת כסידור זמני. מטבע הדברים, השפעת ההבדלים במדיניות בין היחידות המפנות מוצאת ביטוי בממצאים באשר לגיל הממוצע ולמשך השהות באומנה של הילדים בעת ביצוע המחקר:

- 12.4-12.8 שנים הוא הגיל הממוצע של הילדים עם מוגבלויות בעת ביצוע המחקר לעומת 10.6 שנים בקרב ילדים שהופנו משירות ילד ונוער.
- 12%-17% מן הילדים עם מוגבלויות ששהו בתקופת המחקר במשפחת אומנה היו למעשה צעירים בני 19-21, ואילו כל הילדים שהופנו לאומנה משירות ילד ונוער היו בני פחות מ-18.
- משך השהות הממוצע באומנה של ילדים עם מוגבלויות היה ארוך יותר ועמד על 8.4-8.8 שנים לעומת 6.2 שנים בקרב ילדים שהופנו משירות ילד ונוער.
- שיעור גבוה יותר של ילדים עם מוגבלויות שהו באומנה תשע שנים ויותר: 47%-50% לעומת 25% מן הילדים שהופנו משירות ילד ונוער.

[31] בשל מספר תצפיות קטן בקרב ילדים בגיל הרך שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית לא ניתן לספק מידע בנושא זה.

הליווי הניתן לילדים עם מוגבלויות: כיום, ההסדר הרווח הוא שהארגונים המפעילים מלווים ילדים שהופנו מכל היחידות, כאשר ילדים עם מוגבלויות מהווים מיעוט יחסי בשלושה מתוך ארבעה הארגונים. מכאן, שעל פי רוב תחומי המומחיות העיקריים של מנחות האומנה הם סוגיות כלליות הקשורות לאומנה ותיווך בין הילדים ובין גורמי טיפול מקצועיים. הארגונים המפעילים מתמודדים עם הצורך בהשגת ידע ייחודי על הטיפול באומנת ילדים עם מוגבלויות באמצעות מתן הכשרה בתחומי הצרכים המיוחדים ובניית דרכי עבודה ייחודיות. אחד מן הארגונים, למשל, פועל לגיבוש צוות נפרד של מנחות אומנה שילוו בעיקר משפחות אומנות לילדים עם מוגבלויות. עם זאת מדבריהם של מפקחים מחוזיים במשרד הרווחה עולה כי באגפי השיקום והמוגבלות השכלית נחוצה הכשרה מעמיקה יותר ודרוש חיזוק של המומחיות בתחומים אלה.

יש לציין כי שיעור גבוה יותר של ילדים עם מוגבלויות קיבלו מענים נוספים – טיפולים פרא-רפואיים (קלינאית תקשורת, ריפוי בעיסוק ופיזיותרפיה): כ-40% מן הילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית וכ-25% מן הילדים שהופנו מאגף השיקום לעומת פחות מ-10% מן הילדים שהופנו משירות ילד ונוער.

תחומי קושי בהתמודדות של ההורים האומנים עם ילדים עם מוגבלויות: ההורים דיווחו על קשיים בהתמודדות עם הילד: קשיים הנוגעים למגבלות הילד ("אינו מתפתח כפי גילו", "להימצא אתו בחברה"), קושי להיעזר בשירותים וקושי להתמודד עם צרכיו החברתיים של הילד. בכל אלה שיעור ההורים האומנים ילדים עם מוגבלויות שדיווחו על כך גבוה יותר בהשוואה להורים האומנים ילדים שהופנו משירות ילד ונוער. בסך-הכול 84% מן ההורים לילדים שהופנו מאגף השיקום ו-64% מן ההורים לילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית דיווחו על שני קשיים או יותר בהשוואה ל-56% מן ההורים לילדים שהופנו משירות ילד ונוער שדיווחו על כך. עם זאת שיעור נמוך יותר של הורים לילדים עם מוגבלויות דיווחו על קושי בהתמודדות עם חוסר הוודאות בנוגע להמשך הקשר עם הילד: הוריהם האומנים של 35% מן הילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית ושל 24% מן הילדים שהופנו מאגף השיקום דיווחו על כך לעומת 46% מהורי הילדים שהופנו משירות ילד ונוער.

דפוסי הקשר בין ילדים עם מוגבלויות ובין הוריהם המולידים:

- לשיעור נמוך יותר של ילדים עם מוגבלויות (63%-75%) יש קשר עם לפחות אחד מן ההורים המולידים לעומת 87% מן הילדים שהופנו משירות ילד ונוער הנמצאים בקשר עם אחד מהוריהם המולידים או עם שניהם.
- ילדים עם מוגבלות נפגשים עם הוריהם המולידים בתדירות נמוכה יותר: מרביתם (62%-83%) נמצאים בקשר בתדירות של פעם בשלושה שבועות לכל היותר לעומת 43% מן הילדים שהופנו משירות ילד ונוער.

ב. ילדים שהופנו לאומנה מאגף השיקום: צרכים ומענים ייחודיים הבדלים בין ילדים שהופנו מאגף השיקום לילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית:

- שיעור גבוה יותר מן הילדים שהופנו מאגף השיקום הושמו באומנה מסיבות הקשורות במשפחה: 95% לעומת 81% מן הילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית. שיעור הילדים שהופנו מסיבות הקשורות למשפחה דומה מאוד לשיעור הילדים משירות ילד ונוער שהופנו מסיבות אלה.

- לשיעור גבוה יותר של ילדים שהופנו מאגף השיקום היו בעיות רגשיות וחברתיות בעת ההגעה למשפחה האומנת: ל-66% היו בעיות רגשיות ול-55% היו בעיות חברתיות לעומת 43% ו-27%, בהתאמה, בקרב הילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית.

הבדלים בין ילדים שהופנו מאגף השיקום לילדים שהופנו משתי היחידות האחרות:

- לשיעור גבוה יותר של ילדים שהופנו מאגף השיקום היו קשיים חברתיים: ל-32% מהם היו קשיים להשתלב מבחינה חברתית לעומת 18% מן הילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית ו-19% מן הילדים שהופנו משירות ילד ונוער; 32% מהם היו דחויים חברתית לעומת 12% מן הילדים שהופנו מהיחידות האחרות; על שיעור נמוך יותר מהם (68%) דווח על שינוי לטובה ביחסים עם בני גילם לעומת 89% מן הילדים שהופנו משירות ילד ונוער ו-84% מן הילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית.
- לשיעור גבוה יותר של ילדים שהופנו מאגף השיקום היו קשיים בתפקוד הרגשי-התנהגותי: ל-33% מהם היו שלושה קשיים ויותר בתפקוד הרגשי-התנהגותי מבין 10 קשיים לעומת 11% מן הילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית ו-23% מן הילדים שהופנו משירות ילד ונוער. בקרב ילדים שהופנו מאגף השיקום בהשוואה לילדים שהופנו מן היחידות האחרות בלטו קשיים רגשיים (כמו חוסר ביטחון עצמי או עצב ודיכאון) יותר מבעיות התנהגות (כגון שימוש באלימות או מעורבות במריבות).

דמיון בין ילדים שהופנו מאגף השיקום לילדים שהופנו משירות ילד ונוער בנוגע לקבלת מענים מסוגים שונים: אחוז הילדים שקיבלו תגבור לימודי (44% מקרב הילדים שהופנו מאגף השיקום ו-52% מקרב הילדים שהופנו משירות ילד ונוער) וטיפול נפשי (46% מקרב הילדים שהופנו מאגף השיקום ו-49% מקרב הילדים שהופנו משירות ילד ונוער) נמצא גבוה כמעט פי שניים בהשוואה לילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית (23% קיבלו תגבור לימודי ו-25% קיבלו טיפול נפשי).

ג. ילדים שהופנו מן האגף למוגבלות שכלית: צרכים ומענים ייחודיים

- 75% מן הילדים שהופנו מן האגף למוגבלות שכלית הושמו באומנה בעיקר עקב המוגבלות השכלית שלהם. לעומתם, 23% מן הילדים שהופנו מאגף השיקום הושמו באומנה מסיבה זו.
- 60% מהילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית הושמו במסגרת אחר הצהריים לעומת 18% מן הילדים שהופנו משירות ילד ונוער ו-27% מן הילדים שהופנו מאגף השיקום.
- שיעור גבוה יותר מן הילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית נפגשים עם הוריהם המולידים בבית ההורים האומנים: 58% לעומת 31% מן הילדים שהופנו משירות ילד ונוער ו-24% מן הילדים שהופנו מאגף השיקום. המפקח הארצי על האומנה באגף למוגבלות שכלית סבור כי הדבר נובע מן התפיסה של שירותי האומנה באגף זה ולפיה למשפחה האומנת תפקיד גם בתמיכה במשפחה המולידה, במידת האפשר.

9.2 ההפרטה החלקית של שירותי האומנה

בעקבות ההפרטה החלקית של שירותי האומנה חלו שינויים בענף האומנה בישראל. גורמים במשרד הרווחה ונציגי הארגונים המפעילים הביעו לרוב שביעות רצון כללית משינויים אלה. המרואיינים ציינו

כי ההפרטה החלקית תרמה לשיפור השירות שניתן לילדים ולמשפחות בזכות פיתוח גוף הידע, ההתמקצעות בדרכי העבודה, הגדלת התקציב להפעלת שירותי האומנה מטעם משרד הרווחה וייעול הטיפול בהוצאות המיוחדות לילדים שהופנו משירות ילד ונוער. תמורות אלה מתוארות להלן:

פיתוח גוף ידע: ההפרטה החלקית תרמה לפיתוח הידע המקצועי בתחום האומנה. זאת, בין היתר, מכיוון שהאומנה לילדים שהופנו משירות ילד ונוער הפכה לתחום מומחיות נפרד משאר התפקידים של עו"ס כוללניות במחלקות לשירותים חברתיים, הליך שדרש פיתוח של הידע המקצועי. בשנת 2007 הוקמו קבוצת למידה וקהילת ידע וירטואלית בהשתתפות נציגי הארגונים המפעילים ומפקחי האומנה מטעם משרד הרווחה. החומרים שנכתבו בקבוצת הלמידה פורסמו בקהילת הידע הווירטואלית של המשרד ונידונו בה. בשנת 2010 פורסמה סדרת חוברות בשם "אומנה, הלכה ומעשה", המשמשות סטנדרט לעבודה מקצועית בתחום האומנה. נוסף על כך, מנחות אומנה בכל אחד מן הארגונים המפעילים כתבו עבודות בתחום.

שינויים בדפוסי העבודה:

- **שינויים בתהליכי הגיוס והקליטה של המשפחות:** אחד השינויים העיקריים שחלו בעקבות ההפרטה החלקית הוא הפעלת שירותי האומנה על ידי ארבעה ארגונים במקום על ידי 260 רשויות מקומיות. שינוי זה אפשר שיתוף פעולה ארצי במתן שירותי האומנה, אשר תרם להגדלת מאגר המשפחות המועמדות לאומנה. עוד נטען כי בעקבות ההפרטה החלקית הפך תהליך בחירת המשפחות מובנה יותר וההתאמה בין המשפחה לילד הפכה מקצועית וטובה יותר, בין היתר כי ניתן לבחור משפחות מתוך מאגר גדול הרבה יותר העומד לרשות כל הארגונים המפעילים. הגדלת מאגר המשפחות התאפשרה גם תודות לנקיטת דרכי פעולה חדשות כמו פרסום באמצעי התקשורת. מן הראיונות אף עלה כי פותחו אסטרטגיות לשימור משפחות שעברו את תהליכי המיון אך טרם נמצא עבורן ילד.
- **שינויים בליווי המשפחות:** המעבר להפעלה באמצעות ארגונים הוביל לשיפור הליווי ולהרחבתו גם למשפחות שקודם לכן לא לוו בשל מגוריהן ביישובים קטנים ומבודדים. הליווי אף עובה בחלק מן הארגונים והוא כולל מעתה ליווי אינטנסיבי יותר בחודשי ההשמה הראשונים, ליווי פרטני וקבוצתי. ביטוי נוסף להתמקצעות הוא פיתוח מומחיות בליווי משפחות שלהן מאפיינים ייחודיים, כגון משפחות מן המגזר החרדי או הערבי, משפחות לילדים בגיל הרך או בגיל ההתבגרות.
- **שינויים בליווי משפחות לילדים עם מוגבלויות:** שני שינויים עיקריים חלו בליווי משפחות אומנות לילדים שהופנו מהאגף למוגבלות שכלית ומאגף השיקום. אף שעלה מספרן של מספר מנחות האומנה העובדות עם המשפחות, המומחיות העיקרית שלהן עתה אינה בתחומי המוגבלויות, דבר שלעתים מעורר קשיים במתן מענים מסוימים. יש מנחות שלא ראו בכך קושי וציינו כי המומחיות באומנה היא החשובה וכי הן מסייעות למשפחות בפנייה לשירותים רלוונטיים. כמו כן צוין כי הן משתלמות בתחומים אלה ומלוות באנשי מקצוע. לדברי מפקחי האומנה נחוץ חיזוק לידע ולמומחיות של מנחות האומנה.
- **שינויים בחלוקת האחריות בין המחלקות לארגונים המפעילים את האומנה:** בעקבות ההפרטה החלקית פוצל תפקיד הליווי של הילד באומנה; המחלקות לשירותים חברתיים אחראיות לליווי המשפחה המולידה והארגונים המפעילים אחראיים לליווי המשפחה האומנת והילד. קיימת

אחריות משותפת לקיום דיון בוועדה לתכנון טיפול והערכה ולבניית תכנית טיפול המאושרת על ידי עו"ס המשפחה המולידה ומנחת האומנה גם יחד. היתרון בכך הוא במכוונות לצרכיו של הילד בנפרד מצורכי המשפחה המולידה ובאפשרות להבטיח ליווי שוטף לילדים באומנה. עם זאת נטען כי חלוקת האחריות עלולה לעורר קונפליקטים בין גורמי הטיפול והיא מצריכה לעתים שיתופי פעולה מורכבים. ואכן נמצאו קשיים ביישום מדיניות שיתוף הפעולה בין הגופים ונמסר כי הוצאתה לפועל היא תלוית מקום ופרסונה.

- **שינויים בתנאי ההעסקה של העובדים:** מחד גיסא, המעבר להפעלה באמצעות ארגונים חיצוניים הקלה על פיטורי עובדים שאינם מתפקדים היטב. מאידך גיסא, המרואיינים ציינו כי תנאי ההעסקה של מנחות האומנה שונים מאלה של העו"סיות במחלקות לשירותים חברתיים (למשל, ביחס לשכר לעובדים ותיקים והחזר הוצאות רכב) והדבר מתבטא בשביעות רצון נמוכה מתנאי ההעסקה ועקב כך בתחלופה.
- **שינויים בפיתוח דפוסי העבודה בין-ארגוניים:** ארבעת הארגונים המפעילים מקיימים קשר ושיתוף פעולה פורמלי באמצעות ההשתתפות בקבוצת הלמידה שהוזכרה לעיל. כמו כן נערכים אחת לשלושה חודשים מפגשים עם המפקחים הארציים של שירותי האומנה במשרד הרווחה כדי לדון בסוגיות הנוגעות להפעלת האומנה. מנהלי הארגונים המפעילים מקיימים ביניהם גם קשר לא פורמלי שביטוייו הם התייעצויות והפריה הדדית וכן התארגנות משותפת והצגת חזית אחידה מול משרד הרווחה.
- **שינויים בפיקוח על האומנה:** ההפרטה החלקית הובילה להפרדה בין הגוף המפעיל את האומנה לגוף המפקח על האומנה. לדברי מרואיינים, כך נמנע מצב שבו גוף מפקח על עצמו וחל שיפור בבקרה מאחר שהגוף המפעיל מחויב לתת דין וחשבון לגורם המממן אותו. מצב זה הביא להתמקצעות בתחום האומנה ואף סייע לשיפור דפוסי העבודה של המפקחים. יתרונות נוספים שצוינו הם ההפרדה בין תפקיד המפקח לתפקיד מדריך מנחות האומנה וכן הידוק הפיקוח. למפקחים יש כיום יותר זמן להתמקד בתפקידי הפיקוח הן מבחינת התדירות והן מבחינת התוכן. לצד זאת נטען כי עדיין יש מקום לשפר את עבודת הפיקוח וכי קיימים קשיים באכיפה של יישום המדיניות על ידי הארגונים המפעילים.

הגדלת התקציב להפעלת שירותי האומנה: אנשי המקצוע שרואיינו ציינו כי אחד מן התוצרים של ההפרטה החלקית הוא הגדלת התקציב הניתן על ידי משרד הרווחה להפעלת שירותי האומנה. אחת הסיבות להגדלת התקציב היא האפשרות של הארגונים המפעילים לגייס תרומות. למרות שהחלק של התקציב מתרומות הוא נמוך, לדברי אחד המפקחים, "זה גרם לכל המערכת לצעוד קדימה". למשל, אחד הארגונים גייס תרומות לצורך הפחתת מספר המשפחות בטיפול כל מנחת אומנה. במשרד הרווחה ראו את היתרונות שבכך ופעלו להפחתה נוספת של ה-case load. בארגונים המפעילים נטען עם זאת כי התקציב הקיים נמוך ביחס לצרכים ונחוץ תקציב נוסף כדי לייעל את העבודה.

9.3 עבודת הארגונים המפעילים את האומנה

כאמור, לאחר ההפרטה החלקית של שירותי האומנה הועברה הפעלתם לידי ארבעה ארגונים, הפועלים על פי רוב לפי חלוקה גאוגרפית התואמת את ארבעת המחוזות הקיימים במשרד הרווחה (למעט באזור ירושלים, שבו שני ארגונים שונים מפעילים אומנה רגילה שאינה טיפולית).

לצד הרציונל של ההפרטה החלקית המעודד תחרות בין הארגונים לצורך ייעול השירות, יש ציפייה לאחידות בדפוסי העבודה הבסיסיים כדי להבטיח שירות אחיד לכל הילדים ומשפחות האומנה שלהם צרכים דומים. לצורך זה, כאמור, מאז 2007 החלו לפעול קבוצת למידה וקהילת ידע וירטואלית בהשתתפות מפעילי האומנה בארץ ומפקחים ממשרד הרווחה, שמטרתן לגבש תורה מקצועית הכוללת סטנדרטים בסיסיים אחידים לעבודה לכל הארגונים המפעילים.

המחקר העלה כי אף שלרוב יש אחידות בדפוסי העבודה הבסיסיים, בכמה היבטים נמצא שוני בין הארגונים המפעילים:

- מידת ההשתתפות של מנחות האומנה בקורס במ"ה כהכנה לתפקידן בארגונים המפעילים השונים היא בין 14% ל-59%.
- תדירות ההדרכות האישיות והקבוצתיות למנחות האומנה שונה בכל ארגון מפעיל. למשל, אחוז המנחות המקבלות הדרכות אישיות בתדירות של אחת לשבוע הוא בין 48% ל-92% בארגונים השונים ואחוז המנחות המקבלות הדרכות קבוצתיות אחת לשבוע-שבועיים הוא בין 48% ל-93%.
- שיעור הילדים שמנחות האומנה משוחחות עמם במסגרת מפגשי הליווי בארגונים המפעילים השונים הוא בין 47% ל-88%.
- שיעור המנחות שדיווחו על קשר בתדירות גבוהה עם ההורים המולידים (פעם בשבוע-שבועיים) בארגונים המפעילים השונים הוא בין 39% ל-69%.

שונות בין הארגונים המפעילים נמצאה גם בנוגע לאוכלוסיית היעד של הארגון המפעיל:

- שיעור הילדים שדווח כי לא קיבלו חלק מן המענים שלהם הם זקוקים במסגרת סל הוצאות מיוחדות בארגונים המפעילים השונים הוא בין 10% ל-33%.
- שיעור הילדים שדווח כי הוריהם מימנו בעצמם את המענים החסרים להם בארגונים המפעילים השונים הוא בין 32% ל-88%. יש להניח כי הפער נובע מן הבדלים ביכולות הכלכלית של הורים באזורים שונים בארץ.
- שיעור מנחות האומנה הערביות בארגונים המפעילים הוא בין 8% ל-35%. ההסבר לכך נעוץ בעובדה כי הארגון שבו שיעור מנחות האומנה הערביות הוא הגבוה ביותר פועל בצפון הארץ, אזור ובו ריכוז גבוה של אוכלוסייה ערבית.

נוסף על כך נמצאה שונות בין הארגונים המפעילים בדיווח על תחושות סובייקטיביות:

- שיעור המנחות שהביעו שביעות רצון מן הרווחה האישית שלהן בארגון הוא בין 12% ל-65%.

- נמצאה שונות בתחושותיהם של ההורים האומנים בנוגע לאומנה בכמה היבטים: הגשמה עצמית דווחה בשיעור של 61% עד 99%; תחושת בדידות דווחה בשיעור של אחוזים בודדים עד 56%; תחושת מתח דווחה בשיעור של 29% עד 84%.
- שיעור המנחות שדיווחו על שינוי רב לטובה במצבם של הילדים הוא בין 28% ל-80%.

10. סוגיות לדיון וכיווני פעולה

ממצאי המחקר מצביעים על כך שסידור האומנה בישראל הוא יציב וממושך למדי: עבור שני שלישים מן הילדים משפחת האומנה הנוכחית היא הסידור החוץ-ביתי הראשון והם שוהים באומנה כשבע שנים בממוצע. מרבית הילדים נמצאים בקשר שוטף עם משפחותיהם המולידות. עבור מרביתם התכנית לטווח הארוך, אם זו קיימת, אינה ידועה למנחת האומנה.

מנחות האומנה הביעו שביעות רצון גבוהה מן הטיפול של המשפחות בילדים, ובדומה להורים האומנים העריכו כי בקרב רוב הילדים חל שינוי כללי לטובה הודות לשהותם באומנה. נוסף על כך דווח על תרומה לילדים בהיבטים השונים: הרגשי וההתנהגותי, הלימודי, הפיזי והבריאותי. ההורים האומנים דיווחו על התמודדות עם קשיים לא מעטים בטיפול בילד ובה בעת ציינו תחושות חיוביות בנוגע לטיפול בו והביעו שביעות רצון מן הסיוע שמעניקות להן המנחות בשלבי הטיפול השונים וכמענה לצרכים שעולים מפעם לפעם.

מממצאי המחקר עולות כמה סוגיות לדיון ומסתמנים כיווני פעולה אפשריים לשיפור השירות. אלה מוצגים להלן:

שיפור היישום של מדיניות בית קבוע עבור ילדים באומנה שהופנו משירות ילד ונוער: מדיניות משרד הרווחה היא להפנות ילדים לאומנה לתקופה מוגבלת, מתוך ציפייה שכעבור פרק זמן הם יוכלו לשוב לביתם. במסגרת רפורמת "עם הפנים לקהילה" אף נקבע כי סידורים חוץ-ביתיים אמורים להיות מוגבלים לארבע שנים לכל היותר. עבור אותם ילדים, ובמיוחד עבור ילדים בגיל הרך שהסיכוי שישובו לחיות בבית הוריהם הוא קטן, המדיניות היא לנסות ולממש אפשרות של אימוץ במסגרת מדיניות כוללת של מציאת בית קבוע לכל ילד.

המחקר העלה כי ילדים שוהים באומנה זמן רב מן המתוכנן; השהות הממוצעת של הילדים שהופנו משירות ילד ונוער היא 6.2 שנים. כלומר, במקום לשמש פתרון זמני הופכת האומנה במקרים רבים לסידור ארוך טווח, בוודאי במונחי "זמן ילד", מעצם העובדה שהילדים מבלים חלק משמעותי מילדותם במשפחה האומנת. יש אפוא צורך לבחון כיצד אפשר להתמודד עם הפער בין המדיניות ובין יישומה:

- נראה שיש צורך במעקב קפדני אחר צורכי הילדים, בעבודה אינטנסיבית לשיקום ההורים המולידים ובבחינת היכולת של המשפחות המולידות לטפל בהם, כדי לאפשר חזרה הביתה, אם זו אפשרית. השירות לילד ונוער מעמיד לשם כך מנגנונים רבים ובהם דיונים רב-מקצועיים בוועדות תכנון טיפול והערכה במועדים קבועים ושיתוף פעולה ממוסד בין עו"ס המחלקה לשירותים חברתיים למנחות האומנה. יש אפוא צורך ביישום מלא של דרכי עבודה אלה.

- בחלק מן המקרים שבהם נראה כי אין אפשרות לחזרה אל המשפחה המולידה, מוצע לבחון כיצד אפשר ליישם טוב יותר את מדיניות המשרד להסדרת בית קבוע לכל ילד דרך מענה האימוץ – אם כהסדרה פורמלית של האימוץ בקרב המשפחה האומנת או במעבר למשפחה אחרת (ראו דיון רחב יותר בסוגיות אלה בתוך: שורק וניג'ם אכתילאת, 2012). במקרים שבהם ייתכן צורך באימוץ הילד בעתיד, וכדי למנוע צורך במעבר של הילד למשפחה אחרת במקרה שהמשפחה האומנת לא תרצה או לא תוכל לאמץ, השירות לילד ונוער והשירות למען הילד מקדמים בימים אלה מהלך שיעודד בחירת משפחות אומנה עם אופק לאימוץ. המהלך מחייב הפעלת קריטריונים שונים בגיוס המשפחות, כגון התאמת הפער הגילי בין הורים אומנים לילד בגיל הרך (פער מרבי של 43 שנים). יצוין כי מן המחקר עולה שכשני שלישים מן הילדים בגיל הרך לא הושמו אצל משפחות שבהן פער גילי שיאפשר אימוץ בעתיד.
- רצוי לתת את הדעת לפיתוח מענים מיטביים עבור ילדים שמסיבות שונות נותרים באומנה יותר מארבע שנים, ובהם מענה לחיזוק הקשר עם המשפחה המולידה, ומענה לרצון המשפחה האומנת בהמשך תמיכה,.

חיזוק שיתופן של מנחות האומנה בקביעת תכנית הטיפול ובליווי הקשר עם המשפחות המולידות: על פי מדיניות משרד הרווחה, האחריות לליווי המשפחות המולידות והקשר שלהן עם הילד מוטלת על עו"ס המשפחה במחלקות לשירותים חברתיים. מנחת האומנה נדרשת ללוות את המשפחה האומנת ואת הילד בקשריהם עם המשפחה המולידה, אם כי אין מצפים ממנה לעבוד עם המשפחה המולידה ישירות. נוסף על כך, האחריות לאישור ולביצוע תכנית הטיפול שנקבעה לילד אמורה להיות משותפת לעובדות המשפחה ולמנחות האומנה. הטלת האחריות המשותפת על עובדים סוציאליים מארגונים שונים והעובדה כי כל עו"ס אחראית לקשר עם בני משפחה שונים, בעלי אינטרסים שונים ולעתים אף מנוגדים, היא התנהלות מורכבת המחייבת תיאום ושיתוף פעולה מרביים. מכאן עולים שני כיווני פעולה:

- **שיפור הקשר בין מנחות האומנה לעו"ס המשפחות המולידות:** אף שיש עלייה בתדירות הקשר של מנחות האומנה עם עו"ס המשפחה המולידה מאז 2004 (אופק, 2005), רק מחצית ממנחות האומנה הביעו שביעות רצון מדפוסי הקשר עמן. כמו כן, החוזה בין משרד הרווחה לארגונים המפעילים מסדיר את דפוסי העבודה בין שני הארגונים, אך נראה כי בפועל אין יישום מלא של הנהלים. יש אפוא להעמיק ולבחון את הקשיים ולשקול דרכים לחיזוק דפוסי העבודה.
- **הידוק הקשר בין מנחות האומנה למשפחות המולידות:** שיעור נמוך בלבד של מנחות אומנה הביעו שביעות רצון מן הקשר שלהן עם המשפחות המולידות. יש אפוא לבחון האם וכיצד ניתן לפעול להידוק הקשר של מנחות האומנה עם המשפחות המולידות. ממצאי המחקר מצביעים על עמימות רבה בנוגע לחלוקת האחריות בין מנחות האומנה ועו"ס המשפחה בעבודה עם המשפחה המולידה. על כן רצוי לגבש ציפיות ברורות יותר בנושא חשוב זה.

התאמת הליווי והמענים למאפיינים הייחודיים של אומנת קרובים: נמצא כי יותר משליש מן הילדים באומנה שוהים אצל קרובי משפחתם. באומנת קרובים יש פי שניים יותר משפחות חד-הוריות, ההורים משכילים פחות, מצבם כלכלי טוב פחות, יש אחוז גבוה יותר של יתומים ואחוז גבוה יותר של ילדים בני חמש ויותר. אחוזים נמוכים יותר מקרב ההורים האומנים שהם קרובי משפחה דיווחו על

שיפור במצב הילד, על קשיים בהתמודדות עמו ועל חוסר ודאות בנוגע לעתידו. מאפיינים ייחודיים אלו מצריכים בדיקה לעומק וייתכן שאף התייחסות מיוחדת בליווי המשפחות ובהבניית הקשר בין המנחות ובין המשפחות המולידות.

חיזוק היישום של התקנות וההסכם בין משרד הרווחה לארגונים המפעילים: לצד ההתמקצעות והשיפור במערך הפיקוח שחלו בעקבות ההפרטה החלקית, ממצאי המחקר מלמדים כי האופן שבו מיישמים הארגונים המפעילים את דרכי העבודה שונה לעתים ממה שנקבע בתע"ס או בהסכם שנחתם בינם ובין משרד הרווחה. כך למשל, נקבע כי יועסקו מנחות שלהן ניסיון של שלוש שנים לפחות בעבודה סוציאלית ואולם נמצא כי 40% מן המנחות לא עמדו בקריטריון זה. עוד נמצא כי לא כל המנחות וההורים עוברים קורס הכשרה לקראת תפקידם. זאת ועוד, כפי שצוין, קביעת התע"ס באשר לדפוס העבודה המחייב שיתוף פעולה בין עו"ס המחלקה לשירותים חברתיים למנחת האומנה בנוגע למעקב אחר צורכי הילד, לטיפול בו ולעדכון תכנית הטיפול אינו תמיד מיושם בשטח. מוצע אפוא לבחון כל אחד מן הנושאים שבהם קיימים פערים ניכרים בין הרצוי למצוי כדי לאתר דרכים יעילות יותר לתרגום המדיניות לעשייה בשטח. בכלל זה יש לבחון אם יש צורך בפיקוח ובתהליכי אכיפה יעילים יותר או לחלופין צורך בשינוי המדיניות ובהתאמתה לצורכי השטח וליכולותיו.

המשך ההתמקצעות ושיפור דרכי העבודה: הראיונות עם אנשי המקצוע הצביעו על השיפור שחל בעקבות ההפרטה החלקית של שירותי האומנה: התמקצעות בדרכי המיון של המשפחות האומנות, בהתאמתן לילדים ובליווי המשפחות. מן הממצאים עולה כי הליווי שניתן למשפחות האומנה מותאם לתע"ס וכי מרבית ההורים האומנים שבעי רצון ממנו. עם זאת נמצא כי הליווי ניתן לרוב בתדירות המינימלית שנקבעה בנהלים (אחת לחודש) וכי בנוגע למחצית עד לשני שלישים מן הילדים המנחות סבורות כי תדירות המפגשים שלהן עם ההורים, ובמיוחד עם הילדים, מועטה מדי. שני כיווני פעולה מתבקשים:

- נוכח החשיבות של המפגש האישי בין מנחת האומנה להורים האומנים ולילד באומנה רצוי לבחון כיצד ניתן להגביר במקרים מסוימים את תדירות הקשר ולבדוק באילו תחומים נוספים יש צורך במתן סיוע ובייעוץ.
- יש מקום לפתח דרכי הקצאה דיפרנציאליות של המשאבים הקיימים לליווי המשפחות, על פי הצורך, כדי להקצות משאבים למתן ליווי אינטנסיבי יותר במקרים הדורשים זאת ולחסוך במשאבים במקרים שליווי זה נחוץ פחות.

חיזוק האחידות בדפוסי העבודה הבסיסיים של הארגונים המפעילים: לצד הרציונל של ההפרטה החלקית, המעודד תחרות בין הארגונים לצורך הרחבת מענה האומנה, ייעולו ושיפורו, יש גם ציפייה לאחידות בדפוסי העבודה הבסיסיים כדי להבטיח שירות שוויוני במידת האפשר לילדים ולמשפחות האומנה שלהם צרכים דומים. לצורך זה גיבשו קבוצות הלמידה שבהן נטלו חלק מפעילי האומנה והמפקחים ממשרד הרווחה תורה מקצועית הכוללת סטנדרטים בסיסיים אחידים לעבודת הארגונים המפעילים. ממצאי המחקר מעידים על אחידות במרבית דפוסי העבודה הבסיסיים, כפי שמצופה. עם זאת נמצאה שונות בין הארגונים המפעילים בכמה נושאים ובהם היקף ההכנה של המשפחות, תדירות

ההדרכה האישית והקבוצתית למנחות, היקף השיחות האישיות של מנחות האומנה עם הילדים והיקף העבודה עם ההורים המולידים. רצוי אם כן לפעול לשיפור האחידות בדפוסי עבודה אלה.

צמצום התחלופה של מנחות האומנה: הוותק הממוצע של מנחות האומנה בתפקיד נמוך ועומד על 2.7 שנים. הראיונות מלמדים על תחלופה גבוהה של מנחות האומנה, דבר שעלול לפגוע בטיב הליווי. נראה כי לפחות חלק מן הסיבות לכך קשורות באופי התפקיד ובתנאי ההעסקה: רוב מנחות האומנה מדווחות על עומס בתפקידן, מחציתן מדווחות על שחיקה (שיעור גבוה ביחס לוותק בתפקיד), כשני שלישים מהן אינן שבעות רצון מן האפשרויות שלהן לקידום מקצועי ורובן המוחלט אינן שבעות רצון מן השכר ומן התנאים הסוציאליים. לפיכך, יש לבחון דרכים לשפר את שביעות הרצון של המנחות ואת תנאי העסקתן כדי לצמצם את התחלופה שלהן, ובכך לשפר את טיב הליווי הניתן למשפחות.

העמקת ההכשרה של מנחות האומנה המלוות ילדים עם מוגבלויות: ילדים המופנים לאומנה מאגף השיקום ומן האגף למוגבלות שכלית סובלים ממוגבלויות רבות ומורכבות ונזקקים למענה ייחודי. אומנה לילדים עם מוגבלויות ייחודית אף בכך שבמקרים רבים היא משמשת סידור חוץ-ביתי ארוך טווח, עד גיל 21 ואף מעבר לכך, כאשר העורף המשפחתי של הילדים חלש (נפגשים עם משפחתם המולידה בתדירות נמוכה) או לא קיים. לפני ההפרטה החלקית היו מנחות האומנה שליוו ילדים עם מוגבלויות בעלות מומחיות בתחום המוגבלויות ואולם כיום הארגונים המפעילים מעסיקים מנחות בעלות הכשרה בתחום האומנה ולאו דווקא בתחום המוגבלויות. גם ההורים וגם המפקחים ממשרד הרווחה העלו בראיונות את הצורך להכשיר את המנחות בנושאים אלה.

מנחות האומנה זוכות לייעוץ שוטף מן המפקחים בתחומי המוגבלויות, והארגונים המפעילים מצדם מעניקים הכשרה, מעסיקים יועץ בתחום או מפעילים צוות מנחות אומנה העוסק בלמידה מתמדת של סוגיות הנוגעות לליווי של ילדים אלה. עם זאת, כדי לתת מענה טוב יותר לצורכי המשפחות והילדים יש טעם בהעמקת ההכשרה ובמתן מענה מקצועי לאוכלוסיות אלה.

שיפור הדיאלוג בין משרד הרווחה לארגונים המפעילים בנושא התקציב: מרואיינים מן הארגונים המפעילים ציינו את הצורך בהגדלת המשאבים להפעלת שירותי האומנה. אף שצוין כי לאחר ההפרטה החלקית ובמהלך השנים גדלו התקציב והמשאבים מטעם משרד הרווחה, לטענתם התקציב עדיין מועט בהשוואה לצרכים. לדבריהם תקציב נוסף עשוי לסייע, למשל, לייעול תהליך גיוס המשפחות, להשוואת תנאי ההעסקה של מנחות האומנה לתנאי העסקתן של עו"ס במחלקות, למתן תגמול לעובדים ותיקים, להפחתת מספר המשפחות לעובדת, להעלאת תדירות הליווי ועוד. תוארו גם קשיים בניהול הדיאלוג בין משרד הרווחה והארגונים המפעילים בנושא התקציב וציפיות לא מתואמות. נחוץ אפוא תיאום ציפיות נוסף בנושא זה ושיפור הדיאלוג.

מתן מענה למכלול הצרכים של הילדים: כרבע מן הילדים אינם מקבלים את מכלול השירותים שלהם הם זקוקים, בעיקר בשל מגבלות התקציב להוצאות מיוחדות העומד לרשות הארגונים המפעילים. בראיונות העומק עלה גם כי המתח הנוצר סביב המשאבים המצומצמים להוצאות מיוחדות פוגע לעתים בקשר בין המשפחה האומנת למנחת האומנה. מרואיינים מן הארגונים המפעילים העלו אפוא את הצורך לבחון אפשרויות להגדלת תקציב סל ההוצאות המיוחדות כדי שיענה על כל הצרכים של

הילדים והמשפחות ויבטיח לילדים טיפול מקיף ללא תלות ביכולות הכלכליות של הוריהם האומנים. כאן עולים שני כיווני פעולה אפשריים:

- אין ספק כי הקצאת תקציב לילדים רבים שלהם צרכים שונים היא משימה מאתגרת עבור הארגונים המפעילים. מעבר לסדר העדיפויות למימון ההוצאות המיוחדות שגיבש משרד הרווחה, יש צורך לבחון האם ההקצאה הקיימת כיום שיטתית ומיטבית ונותנת מענה למכלול הצרכים של הילדים והמשפחות.
- רבים מן המענים נוגעים לתחומי האחריות של שירותים קהילתיים שונים (למשל, בתי הספר, מתנ"סים ושירותי הבריאות המקומיים) ובאחריות משרדי ממשלה (משרד החינוך, משרד הבריאות ועוד). במאמץ לדאוג להענקת מכלול המענים הדרושים לילדים באומנה, מוצע לבחון את האפשרות לחיזוק המענים המגיעים לילדים באומנה משירותים אחרים וממערכות נוספות.

ביבליוגרפיה

אופק, א'. 2005. **מחקר ההפרטה החלקית של שירותי האומנה**. רמת השרון: מכון אופק.

אייזנשטדט, מ'. 1996. "סוגיות בהפרטת השירותים החברתיים בישראל: שירותי הסיעוד ושירותי תקון ומניעת עבריינות". בתוך: י' קטן (עורך), **שירותי רווחה אישיים – מגמות ותמורות**. עמודים 210-189. תל אביב: רמות והמרכז לחקר המדיניות החברתית בישראל.

אייזנשטדט, מ'; ורוזנהק, ז'. 2001. "הפרטה ודפוסי מעורבות חדשים של המדינה: תכנית הסיעוד בישראל". **ביטחון סוציאלי** 60: 113-128.

אל-דור, י'. ללא תאריך. לקות למידה – מבט התפתחותי בראי מערכת החינוך. גף ליקויי למידה, משרד החינוך. נדלה באוקטובר, 2012, מתוך:
http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Shefi/LikuyeyLemida/yeda/LDMabatHitpathuti.htm

אלישר, ש'; גורבטוב, ר'; בן שמחון, מ'; ואברהם, י'. 2012. "אנשים עם מוגבלות פיזית, לקות שמיעה ולקות למידה מורכבת". בתוך: **סקירת השירותים החברתיים בישראל, 2011**. מדינת ישראל, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה. עמ' 515-493.

אתר האינטרנט של עמותת אור שלום. נדלה בפברואר, 2013 מתוך: http://www.orr-shalom.org.il

אתר האינטרנט של מכון סאמיט. נדלה בפברואר 2013, מתוך: http://www.summit.org.il

אתר האינטרנט של עמותת מטב. נדלה בפברואר 2013, מתוך: http://www.matav.org.il/home.yecms/index

אתר האינטרנט של ארגון שח"ר. נדלה בפברואר 2013, מתוך: http://www.shahar.org.i

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. "**משפחות ומשקי בית בישראל - נתונים לרגל 'יום המשפחה'**". הודעה לעיתונות, ירושלים, כ"ח בשבט תשע"ב. 21 בפברואר 2012.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. **הסקר החברתי 2009.** פרסום מס' 1433. ירושלים, אדר ב' תשע"א. אפריל 2011.

חוזר המנהל הכללי, משרד הבריאות, מדינת ישראל. **אמות מידה לאבחון הפרעת קשב וריכוז (ADHD) בילדים, מתבגרים ומבוגרים**. ט' ניסן תשס"ח (14.4.2008).

חורב, ט'; וקופ, י' .2009. **הקצאת משאבים לשירותים חברתיים 2008**, ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

כורזים-קורשי, י'; ליבוביץ, ש'; ושמיד, ה'. 2005. "ההפרטה החלקית של שירותי אומנה - סוגיות ולקחים בתום ארבע שנות הפעלה". **ביטחון סוציאלי** 70: 56-77.

כורזים, י׳ וליבוביץ, ש׳. 2004. **ההפרטה החלקית של שירותי האומנה**. ירושלים: משרד הרווחה, השירות לילד ולנוער. נדלה באוקטובר, 2012, מתוך:
http://www.molsa.gov.il/Revacha/YeladimAndNoar/documents/17.asp

מבקרת המדינה. 1999. **דו״ח מבקרת המדינה מס׳ 50א׳ לשנת 1999**. ירושלים: משרד מבקר המדינה.

מוסק, ע׳; ותומר, א׳. 2010. **יחסי אחים באומנה: נקודת מבט של אח קולט**. דו״ח מחקר. בהוצאת מכללת תל-חי.

מרום, ת׳; הלבן-אילת, ח׳; וסבו-לאל, ר׳. 2012. ״מספר הילדים בפנימיות ומאפייניהם: מגמות בשנים 2000-2010״. **מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית** 36: 17-38.

משרד הרווחה והשירותים החברתיים. 2011. הוראה 8.2 בתקנון העובדים הסוציאליים, **הנהלים הנוגעים לסידור ילדים במשפחות אומנה לטיפול בהם ולפיקוח עליהם**, 7 באפריל 2011.

משרד הרווחה והשירותים החברתיים (2012). נדלה באוקטובר 2012 מתוך:
http://www.molsa.gov.il/Populations/Youth/ChildrenAtRisk/OutsideAssistance/Fosterage/AboutFosterage/Pages/FosterageInIsrael.aspx

משרד הרווחה. 2014. **דין וחשבון הוועדה לבחינת מדיניות המשרד בנושא הוצאה של ילדים למסגרות חוץ-ביתיות ונושא הסדרי ראייה**. ירושלים

נבות, מ׳; פאס, ה׳; וצדקה, ה׳. 2014. **מרכזי קשר הורים וילדים: מחקר הערכה ארצי**. מאיירס-ג׳וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

ניסים, ד׳; גורבטוב, ר׳; ובן שמחון מ׳. 2012. ״אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית״. בתוך: **סקירת השירותים החברתיים בישראל, 2011**. מדינת ישראל, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה. עמ׳ 463-492. נדלה באוקטובר 2012 מתוך:
http://www.molsa.gov.il/Populations/Youth/ChildrenAtRisk/OutsideAssistance/Fosterage

סבו-לאל, ר׳; וחסין, ט׳. 2011. **מצבי סיכון בקרב ילדים ובני נוער: איתור ומיפוי במסגרת התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון**. מאיירס-ג׳וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

פיש-הראל, י׳. 2012. **נוער בישראל: בריאות, רווחה נפשית וחברתית, ודפוסי התנהגויות סיכון בקרב בני נוער בישראל. סיכום ממצאי המחקר הארצי השישי (2011), ניתוח מגמות בין השנים 1994-2011 והשוואה בינלאומית. תכנית המחקר הבינלאומי על רווחתם ובריאותם של בני הנוער**. בית הספר לחינוך, הפקולטה למדעי החברה, אוניברסיטת בר-אילן.

ציונית, י׳; וברמן, צ׳. 2012. **ילדים בישראל שנתון 2012**. ירושלים: המועצה לשלום הילד ומכון חרוב.

קופ, י'. 2005. **הקצאת משאבים לשירותים חברתיים 2005.** מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, ירושלים.

קטן, י'. 2001. "הפרטה חלקית בשירותי הרווחה האישיים - דילמות וסוגיות עיקריות". בתוך: י' קופ (עורך), **הקצאת משאבים לשירותים חברתיים 2001**, עמודים 305-319. ירושלים: המרכז לחקר המדיניות החברתית בישראל.

קטן, י'. 2005א. "שירותי הרווחה המקומיים - זירה רוויית ארגונים". בתוך: ועידת השלטון המקומי ה-I של ביה"ס לממשל ולמדיניות באוניברסיטת תל אביב (עורך), **אתגר הרווחה בעידן קיצוצים תקציביים והפרטה - דילמות ואתגרים** עמודים 139-160. תל אביב.

קטן, י'. 2005ב. "הפרטת שירותי הרווחה בתל אביב-יפו: מאפיינים מרכזיים". בתוך: ד' נחמיאס וג' מנחם (עורכים), **מחקרי תל אביב-יפו: תהליכים חברתיים ומדיניות ציבורית** עמודים 75-95. תל אביב: הוצאת דיונון.

קטן, י'. 2007. "הפרטה חלקית של שירותי רווחה אישיים". בתוך: א' אבירם, ג' גל וי' קטן (עורכים), **עיצוב מדיניות חברתית בישראל, מגמות וסוגיות** עמודים 101-130. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

שורק, י'; וניגם-אכתילאת, פ'. 2012. **מאימוץ ילדים לקהילת האימוץ – חקר מקרים: אימוץ עם קשר ואימוץ על ידי משפחות אומנה**. מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים. דמ-626-12.

שמיד, ה'. 1998. **הערכת תפקודם של ארגונים המספקים שירותי טיפול ביתי לזקנים סיעודיים**. ירושלים: האוניברסיטה העברית.

שקדי, א'. 2003. **מלים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תאוריה ויישום.** אוניברסיטת תל-אביב. הוצאת רמות-ליר.

Armstrong, M.; Jordan, N.; Kershaw, M. A.; Vargo, A.; Wallace, F.; & Yampolskaya, S. 2004. ***Statewide Evaluation of Florida's Community-Based Care: 2004 Final Report***. Tampa, FL: University of South Florida

Ajzenstadt, M.; & Rosenhek, Z. 2000. Privatization and New Modes of State intervention: The Long Term Care Programme in Israel. ***Journal of Social Policy*** 29(2): 247-262.

Barber, J. G. 2002. "Competitive Tendering and Out-of-Home Care for Children: The South Australian Experience". ***Children and Youth Services Review*** 24: 159-174.

Biehal, N. 2007. "***The Uses of Foster Care in England: Policy, Organisation, and Discourse***". Paper presented at the 1st International Network Conference, University of Siegen.

Brooks, D.; Simmel, C.; Wind, L.; and Barth, R.P. 2005. "Contemporary Adoption in the United States: Implications for the Next Wave of Adoption Theory, Research, and Practice". In: ***Psychological Issues in Adoption: Research and Practice*.** Brodzinsky, D.M.; and Palacios, J. (Eds.). (pp. 1-26). Praeger, Westport, CT.

Collins-Camargo, C.; McBeath, B.; & Ensign, K. 2011. "Privatization and Performance-Based Contracting in Child Welfare: Recent Trends and Implications for Social Service Administrators". ***Administration in Social Work*** 35: 494-516.

Christian, L.M.; Dillman, D.A.; & Smyth, J.D. 2006."***The Effects of Mode and Format on Answers to Scalar Questions in Telephone and Web Surveys***". Paper presented at the 2nd International Conference on Telephone Survey Methodology (TSMII), Florida.

Erol, N.; Simsek, Z.; & Munir, K. 2010. "Mental Health of Adolescents Reared in Institutional Care in Turkey: Challenges and Hope in the Twenty-First Century". ***European Child and Adolescent Psychiatry*** 19: 113-124.

Fisher, P. A.; Burraston, B.; & Pears, K. 2005. "The Early Intervention Foster Care Program: Permanent Placement Outcomes From a Randomized Trial". ***Child Maltreatment*** 10: 61-71.

King, M.M. 2013. ***Stability and Change in Institutional Out-Of-Home Childcare Provision.*** Thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of MSc in Comparative Social Policy at the University of Oxford.

Knorth, E. J.; Harder, A. T.; Zandberg, T.; & Kendrick, A. J. 2008. "Under One Roof: A Review and Selective Meta-Analysis on the Outcomes of Residential Child and Youth Care". ***Children and Youth Services Review*** 30: 123-140.

Kraus, L.; & Augustin, R. 2002. "Measuring Alcohol Consumption and Alcohol-related Problems: Comparison of Responses from Self-administered Questionnaires and Telephone Interviews". ***Addiction*** 96(3): 459-471.

McBeath, B.; & Meezan, W. 2008. "Market-Based Disparities in Foster Care Service Provision". ***Research on Social Work Practice*** 18: 27-41.

McCullough, C.; & Schmitt, B. 2000. "Managed Care and Privatization: Results of a National Survey". ***Children and Youth Services Review*** 22: 117-130.

Pecora, P. J.; Whittaker, J. K.; Mauccio, A. N.; Barth, R. P.; & Plotnick, R. D. 2000. "Family Foster Care". In: ***The Child Welfare Challenge*** pp. 298-329. Aldine de Gruyter: New York.

QIC. 2006. ***Literature Review on the Privatization of Child Welfare Services.***

Roy, P.; Rutter, M.; & Pickles, A. 2000. "Institutional Care: Risk From Family Background Or Pattern of Rearing?". ***Journal of Children Psychology and Psychiatry*** 41: 139-149.

Rushton, A. 2004. "A Scoping and Scanning Review of Research on the Adoption of Children Placed From Public Care". ***Clinical Child Psychology and Psychiatry*** 9(1): 89-106.

Sellick, C. 2011. "Privatising Foster Care: The UK Experience Within an International Context". ***Social Policy & Administration*** 45: 788-805.

Sellick, C.; & Connolly, J. 2002. "Independent Fostering Agencies Uncovered: The Findings of a National Study". ***Child and Family Social Work*** 7: 107-120.

Simmel, C. 2007. "Risk and Protective Factors Contributing to the Longitudinal Psychosocial Wellbeing of Adopted Foster Children". ***Journal of Emotional and Behavioral Disorders*** 15(4):237-249.

Thoburn, J.; & Courtney, M. E. 2011. "A Guide Through the Knowledge Base on Children in Out-of-Home Care". ***Journal of Children's Services*** 6: 210-227.

Unruh, J. K.; & Hodgkin, D. 2004. "The Role of Contract Design in Privatization of Child Welfare Services: The Kansas Experience". ***Children and Youth Services Review*** 26: 771-783.

Wrobel, G.M.; Hendrickson, Z.; and Grotevant, H.D. 2006. "Adoption". In: ***Children's Needs III: Development, Prevention, and Intervention***. Bear, G.G.; and Minke, K.M. (Eds.), pp 675-688. Bethesda, MD: NASP.

Wulczyn, F.; Orlebeke, B.; & Melamid, E. 2000. "Measuring Contract Agency Performance With Administrative Data". ***Child Welfare*** 79: 457-474.

Wulczyn, F. W. 2000. "Federal Fiscal Reform in Child Welfare Services". ***Children and Youth Services Review*** 22: 131-159.

Zerbe, R. O.; Plotnick, R. D.; Kessler, R. C.; Pecora, P. J.; Hiripi, E.; O'Brien, K. 2009. "Benefits and Costs of Intensive Foster Care Services: The Casey Family Programs Compared to State Services". ***Contemporary Economic Policy*** 27: 308-320.

נספח א: השוואה בין הילדים במדגם לאוכלוסיית הילדים באומנה

לוח א-1: השוואה בין הילדים במדגם ובין אוכלוסיית הילדים באומנה בשנת 2012 (באחוזים)

	מדגם	כלל הילדים באומנה
N	**403**	3,752
מגדר:		
בנים	52	49
בנות	48	51
גיל:		
5-0	14	23
11-6	38	33
12 ויותר	48	44
גיל כניסה לאומנה:		
5-0	63	56
11-6	28	31
12 ויותר	9	13
ארץ לידת ההורים המולידים:		
ישראל	76	84
אחר	24	16

מקור מידע: נתונים מתוך מערכת המס"ר של משרד הרווחה.

השוואה בין מאפייני הילדים שנדגמו למחקר ובין מאפייני אוכלוסיית הילדים באומנה מעלה:

(1) ייצוג חסר של ילדים בגיל הרך (14% מילדי המדגם הם בגיל לידה ועד גיל 5 לעומת 23% מהילדים בכלל אוכלוסיית הילדים באומנה).

(2) ייצוג יתר של ילדים שנכנסו בגיל הרך לאומנה (63% מילדי המדגם לעומת 56% מכלל הילדים באומנה).

(3) ייצוג יתר של ילדי עולים (24% לעומת 16% בקרב כלל הילדים באומנה).

את ההבדלים בין המדגם לאוכלוסיית הילדים באומנה ניתן להסביר בהגדרות האוכלוסייה השונות:

(1) המדגם כלל ילדים שהיו שנה לפחות באומנה ולא נכללו בו השמות קצרות (כמו למשל אומנת חירום). יש להניח ששני הפרמטרים האלה הקטינו את מספר הילדים בגיל הרך במדגם.

(2) ההבדלים בין המדגם לכלל האוכלוסייה עשויים להיות מושפעים גם ממועד הבדיקה. נקודות זמן שונות עשויות להשפיע על ההתפלגות. המדגם נערך בחודש מסוים, בעוד שהנתונים שהתקבלו ממערכת המסר של משרד הרווחה וייצגו ממוצע לחודש.

(3) ההבדלים באחוז ילדי עולים עשוי להיות מוסבר במידע חסר במערכת המסר על ארץ הלידה של ההורים.

נספח ב: לוחות נוספים, לפי היחידה המפנה

פרק 5: המערך הארגוני להספקת שירותי האומנה

לוח ב-1: המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של ההורים האומנים, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

	סך-הכול	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
מצב משפחתי				
נשואים	**83**	83	82	87
משפחה חד-הורית	**17**	17	18	(13)
דת**				
יהודי	**75**	72	82	86
ערבי	**25**	28	18	14
רמת דתיות[1]**				
חרדי	**21**	16	41	31
דתי	**27**	28	23	23
מסורתי	**30**	34	(17)	19
חילוני	**22**	22	19	27
מצב כלכלי				
קשה	**7**	8	--	--
בינוני	**52**	53	46	48
טוב-טוב מאוד	**41**	39	50	46
השכלת אם – מסגרת לימודים אחרונה*				
בית ספר יסודי	**11**	13	--	--
בית ספר תיכון	**43**	42	47	52
לימודים על תיכוניים	**24**	22	33	23
לימודים אקדמיים	**22**	23	(15)	19
השכלת אב – מסגרת לימודים אחרונה*				
בית ספר יסודי	**7**	8	--	--
בית ספר תיכון	**46**	47	42	44
לימודים על תיכוניים	**28**	24	43	36
לימודים אקדמיים	**19**	21	(13)	15
מקום מגורים**				
אשכול נמוך (1-3)	**32**	32	37	29
אשכול בינוני (4-5)	**42**	41	46	41
אשכול גבוה (6-9)	**26**	27	17	30
קרובי משפחה של הילד**	**37**	43	(15)	24

** $p<0.01$

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית מעל 0.40

[1] השאלה על רמת דתיות מתייחסת לכל המגזרים. עם זאת, הקטגוריה "חרדי" צוינה רק בקרב היהודים

מקור מידע: שאלון מנחת אומנה על אודות הילד.

לוח ב-2: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הורים האומנים, לפי היחידה המפנה – המשך (באחוזים)

	סך-הכול	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
גיל אם:				
45-30	**28**	30	23	17
60-46	**60**	59	65	62
61 ויותר	**12**	11	12	21
גיל אם – ממוצע[1]	**50.7**	50.30	51.18	53.35
גיל אב:				
45-28	**21**	23	16	13
60-46	**53**	51	63	56
61 ויותר	**26**	26	21	31
גיל אב – ממוצע[1]	**53.6**	53.17	53.89	56.71
אם עובדת[2]	**60**	62	52	60
אב עובד[2]**	**80**	87	46	75

** $p<0.01$

[1] טווח הגילים בקרב האימהות הוא 28-76 וסטיית התקן 9.23; טווח הגילים בקרב האבות הוא 26-77 וסטיית התקן 9.57

[2] מבין האימהות שאינן עובדות, 91% הן עקרות בית, 7% הן פנסיונריות ו-2% הן סטודנטיות. מבין האבות שאינם עובדים, 68% הם אברכים ו-32% הם פנסיונרים.

מקור מידע: ריאיון טלפוני עם הורה אומן.

לוח ב-3: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של משפחת האומנה, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

	סך-הכול	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
N	**248**	149	48	51
מספר ילדים ביולוגים				
0	**9**	(9)	--	--
1	**(7)**	(9)	--	--
3-2	**32**	32	(27)	40
4 ויותר	**52**	50	58	51
מספר ילדים ביולוגים – ממוצע[1]	**3.89**	3.71	4.54	4.38
מספר ילדים ביולוגים המתגוררים בבית				
0	**19**	19	(14)	33
1	**22**	23	(20)	(14)
3-2	**38**	39	33	33
4 ויותר	**21**	19	33	20
מספר ילדים ביולוגים המתגוררים בבית – ממוצע[1]	**2.42**	2.17	2.73	3.96
ממוצע גיל הילדים במשפחה				
5-0	**(4)**	--	--	-
12-6	**15**	15	--	--
18-13	**13**	14	--	(12)
30-19	**49**	50	47	46
31 ויותר	**19**	17	(20)	34

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

[1] סטיית תקן של מספר הילדים הביולוגיים היא 2.64; סטיית התקן של מספר הילדים החיים בבית היא 4.16

לוח ב-4: הכנה לקראת תפקיד הורה באומנה ושביעות הרצון ממנה, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

	סך-הכול	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
השתתף בהכנה כלשהי: קורס במ"ה, קורסים אחרים, שיחה עם המנחה	**57**	58	53	57
מתוכם, קיבל הכנה מהסוגים הבאים:				
קורס במ"ה	**80**	82	65	82
שיחות עם מנחת האומנה	**32**	29	(41)	(40)
שביעות רצון מן ההכנה ("במידה רבה" או "במידה רבה מאוד")	**79**	78	91	71

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40.
מקור מידע: ריאיון טלפוני עם הורה אומן.

לוח ב-5: מתכונת המפגשים של הורים אומנים עם מנחת אומנה, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

	סך-הכול	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
פרק הזמן שעבר מאז המפגש האחרון	**3.8**	3.8	3.7	3.6
עד פעם בחודש	**35**	34	34	42
פעם בחודש	**56**	56	58	49
פחות מפעם בחודש	**9**	(10)	--	--
הגורמים שעמם משוחחת מנחת האומנה במפגשים:[1]				
עם אחד ההורים	**97**	96	100	100
עם הילד באומנה**	**64**	68	43	64
עם אחד מבני המשפחה האחרים	**11**	10	(13)	(15)

** $p<0.01$
( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40
-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40
[1] האחוזים אינם מסתכמים ב-100 כי ניתן היה לסמן יותר מתשובה אחת
מקור מידע: ראיון טלפוני עם הורה אומן

לוח ב-6: סוגי מעורבות של עובדת אומנה עם המשפחה, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

ענו "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד"	סך-הכול	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
קשר בין הורים אומנים לילד	**89**	89	88	96
טיפול במצבו הרגשי-התנהגותי	**85**	85	86	89
טיפול במצבו הלימודי	**74**	74	79	72
קשר בין משפחה אומנת וילד להורים מולידים	**70**	70	67	81
קשר בין ילדים אומנים לילדי המשפחה האומנת (אחים קולטים)	**49**	47	61	49
הרחבת פעילותו החברתית**	**48**	44	60	63
קשר בין בני הזוג	**22**	24	13	(20)
לפחות ארבעה מן הנ"ל: מדד מסכם	**60**	60	58	63

** $p<0.01$ ( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40
מקור מידע: שאלון מנחת אומנה על אודות הילד.

לוח ב-7: תחומי סיוע שבהם מנחת האומנה או הארגון המפעיל סייעו למשפחה, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

דווח שקיבלו סיוע "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד" בהתמודדות עם:	**סך-הכול**	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
מיצוי הזכויות של המשפחה האומנת	**62**	60	74	55
תיווך עם גורמים בקהילה המטפלים בילד	**60**	58	61	65
צורכי הילד הלימודיים	**60**	59	57	66
פנייה לשירותים הנחוצים לילד	**59**	57	66	68
צורכי הילד הרגשיים-התנהגותיים	**57**	58	48	62
חוסר הוודאות בנוגע המשך הקשר / הפרדה מן הילד	**54**	57	44	48
צורכי הילד החברתיים	**54**	53	62	48
הקשר עם המשפחה הביולוגית	**48**	46	61	42
סיוע לילדים המופנים מהאגף למוגבלות שכלית ומאגף השיקום:				
צורכי הילד עם מוגבלות שכלית[1]	**62**	-	62	-
צורכי הילד עם מוגבלות נפשית[2]	**62**	-	62	64
צורכי הילד עם מוגבלות פיזית[2]	**60**	-	63	54
קיבלו סיוע "במידה רבה מאוד": לפחות אחד מתוך הנ"ל: מדד מסכם	**84**	84	82	83

[1] נשאלו רק משפחות האומנות ילדים שהופנו מאגף למוגבלות שכלית.
[2] נשאלו רק משפחות האומנות ילדים שהופנו מאגף למוגבלות שכלית ומאגף השיקום.
מקור מידע: ראיון טלפוני עם הורה אומן.

לוח ב-8: שביעות רצון מן הליווי של מנחת האומנה, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

	סך-הכול	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
נעימה, נוח לשוחח עמה	**97**	98	95	94
אמינה*	**96**	96	100	89
זמינה בעת הצורך	**92**	93	86	94
בעלת ידע בתחום האומנה	**91**	91	94	89
תומכת רגשית	**90**	90	88	87
מבינה את צורכי המשפחה האומנת	**89**	89	90	88
מבינה את צורכי הילד	**88**	87	90	91
נותנת עצות והכוונה מועילות	**81**	77	76	80
לפחות חמישה מן הנ"ל: מדד מסכם	**90**	90	90	90
נזקקו לסיוע ולא קיבלו עזרה מן המנחה ("לעתים רחוקות" או "אף פעם")[1]	**94**	94	94	93

* $p<0.05$.
[1] התשובה כללה גם את הקטגוריות "לעתים קרובות או תמיד" ו"לפעמים".
מקור מידע: ראיון טלפוני עם הורה אומן.

לוח ב-9: דפוסי השתתפות בפעילויות מטעם הארגון המפעיל, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

	סך-הכול	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
ימי כיף	**63**	63	70	57
קבוצת תמיכה להורים	**48**	47	56	41
מסיבות	**45**	44	54	35
קבוצת תמיכה לילדי האומנה	**32**	34	(33)	(19)
קבוצת תמיכה לילדים ביולוגיים	**14**	16	--	--
לפחות אחד מן הנ"ל: מדד מסכם	**80**	79	88	73

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40
-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40
מקור מידע: ראיון טלפוני עם הורה אומן.

לוח ב-10: גורמים שבהם ההורים האומנים מרבים להסתייע כדי להתמודד עם קשיים באומנה, לפי היחידה המפנה (באחוזים)

דיווחו על הסתייעות "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד"	סך-הכול	שירות ילד ונוער	האגף למוגבלות שכלית	אגף השיקום
סיוע מגורם פורמלי:				
מנחת אומנה	**70**	70	70	75
גורם מקצועי ממערכות החינוך	**50**	47	66	49
רופא או אחות**	**44**	38	68	59
גורם טיפולי פרטי	**42**	39	52	52
גורם מקצועי משירותי הרווחה	**32**	31	41	30
גורם פורמלי: לפחות שניים מן הנ"ל: מדד מסכם*	**67**	63	79	82
סיוע מגורם בלתי-פורמלי:				
משפחה קרובה (בן זוג / ילדים)	**91**	91	87	94
משפחה מורחבת	**46**	47	41	45
חברים או שכנים	**20**	20	(20)	(12)
הורים מולידים	**19**	17	(29)	(17)
איש דת	**15**	13	(21)	(20)
גורם בלתי-פורמלי: לפחות שניים מן הנ"ל: מדד מסכם	**61**	61	62	59
לפחות שניים מתוך 10: מדד מסכם	**92**	93	89	95

* $p<0.05$
** $p<0.01$
( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40
מקור מידע: ראיון טלפוני עם הורה אומן.

נספח ג: לוחות נוספים, לפי אומנת קרובים

פרק 5: המערך הארגוני להספקת שירותי האומנה

לוח ג-1: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של ההורים האומנים, לפי קרבה משפחתית לילד (באחוזים)

	סך-הכול	אומנת קרובים	אומנה שאינה אמנת קרובים
מצב משפחתי:**			
נשואים	**83**	75	88
משפחה חד-הורית	**17**	25	12
דת:			
יהודי	**75**	73	76
ערבי	**25**	27	24
רמת דתיות:[1]			
חרדי	**21**	19	22
דתי	**27**	22	31
מסורתי	**30**	34	27
חילוני	**22**	25	20
מצב כלכלי:**			
קשה	7	16	(2)
בינוני	52	60	48
טוב-טוב מאוד	41	24	50
השכלת אם – מסגרת לימודים אחרונה**			
בית ספר יסודי	**12**	18	8
בית ספר תיכון	**43**	54	37
לימודים על תיכוניים	**23**	13	29
לימודים אקדמיים	**22**	15	26
השכלת אב – מסגרת לימודים אחרונה**			
בית ספר יסודי	**7**	13	(4)
בית ספר תיכון	**46**	57	41
לימודים על תיכוניים	**28**	20	32
לימודים אקדמיים	**19**	(10)	23
מקום מגורים*			
אשכול נמוך (1-3)	**32**	39	28
אשכול בינוני (4-5)	**42**	40	43
אשכול גבוה (6-9)	**26**	21	29

* $p<0.05$

** $p<0.01$

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

[1] השאלה על רמת דתיות מתייחסת לכל המגזרים. עם זאת, הקטגוריה "חרדי" צוינה רק בקרב היהודים.

מקור מידע: שאלון מנחת אומנה על אודות הילד.

לוח ג-2: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הורים האומנים, לפי קרבה משפחתית לילד – המשך (באחוזים)

	סך-הכול	אומנת קרובים	אומנה שאינה אמנת קרובים
גיל אם:			
45-28	**29**	38	25
60-46	**59**	56	60
61 ויותר	**12**	--	15
גיל אם – ממוצע[1]	**50.7**	48.5	51.7
גיל אב:			
45-26	**21**	34	16
60-46	**53**	42	57
61 ויותר	**26**	24	27
גיל אב – ממוצע[1]	**53.6**	51.8	54.3
אם עובדת[2]	**62**	61	62
אב עובד[2]	**79**	85	77

-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

[1] טווח הגילאים בקרב האימהות הוא 28-76 וסטיית התקן 9.23; טווח הגילים בקרב האבות הוא 26-77 וסטיית התקן 9.57

[2] מבין האימהות הלא עובדות 91% עקרות בית, 7% פנסיונריות ו-2% סטודנטיות. מבין האבות שלא עובדים 68% אברכים ו-32% פנסיונרים.

מקור מידע: ריאיון טלפוני עם הורה אומן.

פרק 6: דרכי העבודה עם המשפחות האומנות ועם הילדים

לוח ג-3: הכנה לקראת תפקיד הורה באומנה ושביעות הרצון ממנה, לפי הקרבה המשפחתית לילד (באחוזים)

	סך-הכול	אומנת קרובים	אומנה שאינה אמנת קרובים
השתתף בהכנה כלשהי: קורס במ"ה, קורסים אחרים, שיחה עם המנחה.**	**58**	44	64
מתוכם, קיבל הכנה מן הסוגים האלה:			
קורס במ"ה	**80**	75	82
שיחות עם מנחת האומנה	**32**	(35)	31
קורס אחר	**15**	--	13
שביעות רצון מן ההכנה ("במידה רבה" או "במידה רבה מאוד")	**80**	85	78

** $p<0.01$

( ) טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

מקור מידע: ריאיון טלפוני עם הורה אומן.